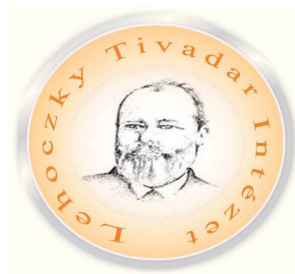

Soós Kálmán

A reformáció terjedése és megszilárdulása
a mai Kárpátalja területén
(1517–1600)

SOÓS KÁLMÁN

**A reformáció terjedése és megszilárdulása
a mai Kárpátalja területén
(1517–1600)**

„RIK-U” Kiadó
Beregszász–Ungvár
2017

УДК: 94(439)"1500"

ББК: 63.3(4Уго)

S – 79

A kötetben bemutatásra kerül a magyarországi reformáció korszaka, különös tekintettel a mai Kárpátalja területére vonatkozóan. A szerző elemzi a XVI. századi politikai gazdasági viszonyokat, és emberi tényezőket, amelyek lehetővé tették az új tan terjedésének és kiteljesedésének körülményeit. Az országban uralkodó állapotok, a két király, a szultán és az erdélyi fejedelemség viszonya kihatással voltak a reformáció gyors terjedésére a magyar lakosság között. A második fejezet a vidékünkön kialakult református központokat valamint a nagybirtokosság szerepét vizsgálja ebben a folyamatban. A kötet harmadik része a reformáció hatásait tárgyalja a helyi szláv lakosságra vonatkozóan.

Ajánljuk kutatóknak, történészeknek és vidékünk múltja iránt érdeklődőknek.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának műhelyében,
Magyarország Beregszászi Konzulátusának támogatásával.

Szerző:

Soós Kálmán

Szerkesztette:

Csatáry György

Lektorálta:

Radvánszky Ferenc

Borítóterv:

Dobos Sándor, Szakál Imre

Korrektúra: Huszti-Kacsur Andrea

Tördelés: Dobos Sándor

ETO-besorolás: Illés Enikő, Gönczy Katalin

A kiadásért felel: Orosz Ildikó

A borítón a szalókai református templom látható.

ISBN 978-617-7404-42-1

© Soós Kálmán

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2017

„RIK-U” Kiadó, Ungvár

Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda, Beregszász, Kossuth tér 4.

Felélős vezető: Lacz Csilla

SOÓS KÁLMÁN
(1962–2011)

TARTALOM

Előszó.....	9
I. fejezet. A reformáció szociális-gazdasági, politikai és eszmei előfeltételei Magyarországon.....	13
II. fejezet. A reformáció terjedésének gócpontjai a mai Kárpátalja területén (1517–1600)	33
III. fejezet. A reformáció hatása a kárpátaljai ruszinokra	109
Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék	125

ELŐSZÓ

Soós Kálmán (1962-2011) történeti kutatásai széles körű skálán mozogtak, de csaknem valamennyi tanulmánya a helytörténetíráshoz kapcsolódott. Meggyőződése volt, hogy a tudós embernek legjobban a szülőföldje múltját kell ismernie, csak azután jöhetnek más vidékek. Ehhez az elvhez tartotta magát és erre tanította egész életében a Kárpátaljai Magyar Főiskola hallgatóit.

Kevesen tudják, hogy pályája kezdetén behatóan foglalkozott a reformáció történetével. Ifjú történészként az egyetemi évei során ebből a témából készítette a diplomamunkáját 1984-ben. A szovjet éra utolsó évtizedének a közepén a reformáció kutatása nem volt szokványos az Ungvári Állami Egyetemen. Azonban Váradi Sternberg János (1924-1992) professzor témavezetésével lehetőség nyílt számára egy olyan egyház múltjának tanulmányozására, amely csupán a megtűrték közé tartozott a Szovjetunióban. Ismeretes, hogy ekkor még a pravoszláv egyház történetéről szóló írásokat is fenntartásokkal fogadták. Kálmán tájékozottságának köszönhetően már ekkor felfigyelt a reformáció helyi vonatkozásai feltárásának szükségességére, a téma hiányos feldolgozottságán, szeretett volna változtatni. A vonatkozó szakirodalom beszerzése sem mehetett könnyen, hiszen a kapcsolódó folyóiratokat, könyveket csak részben szerezhette be könyvtárainkban és levéltárainkban. A szükséges szakkönyveket alapjában véve három kutatóhelyen őrizték: az Ungvári Egyetemen, a Területi Honismereti Múzeumban és a Beregszászi Levéltárban. Ezek az intézmények őrzik azokat a forrásokat, amelyek vidékünk 1944 előtti történetét taglalják. Azonban ezen kutatóhelyek titkos osztályait nem látogathatta a szovjet korszakban egyetemi hallgató, csupán megfelelő engedéllyel juthattak hozzá a „megbízható” kutatók. Ezért témavezetője és a helyi könyvgyűjtők segítségét igénybe véve, a ritkaságszámba menő monográfiák és tanulmányok sorát sikerült felsorakoztatnia, amit ma figyelemreméltó bibliográfiai gyűjtő teljesítménynek ismerhetünk el. Könyveket abban az időben Magyarországról sem szerezhette be.

A témához kapcsolódó könyvészeti anyagokon túl a szerző hivatkozik levéltári forrásokra is, Ung és Bereg vármegye főispáni iratait használta. A körülmények ellenére elmondható, hogy az Ő írása egy olyan értéket képviselő tanulmány, amire jelenleg is támaszkodhatunk az eléggé hiányos reformációval foglalkozó tudományos munkáink között. A mono-

gráfia szintű írás összeállítása során felvetődő akadályokat sikeresen feloldotta, ebben nagy segítségére volt saját fogékonysága arra, hogy már a kutatás kezdetén érzékelte a hiányzó mozaikok lehetséges feltalálási helyét, ami a történettudományban csak keveseknek adatott meg. A tudomány előtti alázata, részletekbe menő érdeklődése teljes mértékben kompenzálta a korabeli ellehetetlenített kutatási viszonyokat.

Nem kevés szervezőmunkába került számára a dolgozatában használt XIX. századi orosz szakcikkék beszerzése, de ennek ellenére számos tanulmányt sikerült felhasználnia, amiről szakszerű véleményt mondott. Az objektív kép megalkotása érdekében mindig sikerült összevetnie a forrásokban szereplő tényeket és a szakirodalomban olvasható megállapításokat saját véleményével.

Mivel a diplomamunka eredeti példányait nem sikerült megszereznünk a szerző kézírata, jegyzetei és különböző feljegyzések alapján állítottuk össze a most közreadott dolgozatot. A fejezetek bővített formába kerültek hozzánk, bizonyára annak köszönhetően, hogy a szerző a reformáció múltját taglaló diplomamunkáját kandidátusi disszertációnak készítette elő. Később ez a szándék, úgy véljük, hogy a jól ismert okok miatt, nem valósulhatott meg, hiszen a Szovjetunióban az egyházakkal kapcsolatos témaköröket csupán kritikai szempontból volt szabad vizsgálni és értékelni.

A kézirat jelentős része csupán orosz nyelven állt rendelkezésünkre, ezért törekedtünk a fordítás alkalmával hitelesen átadni a megfogalmazott gondolatokat. A fennmaradt feljegyzések alapján a kézirat kiadását csak szerkesztett formában vállalhattuk.

A kézirat három fejezetből áll, az első két fejezet terjedelmesebb és kiforrottabb, mint a rövidebb harmadik. A harmadik rész a protestáns és a pravoszláv vallás közötti kölcsönhatást és annak következményeit vizsgálja, felhasználva az 1917. évi orosz forradalom előtti irodalmat is. A kéziratnak ezen fejezete csupán orosz nyelven és megszerkesztetlenül állt rendelkezésünkre, ezért sem tükrözheti a végleges, Kálmán által készített változatot. Ettől függetlenül a teljesség irányába törekedve a feljegyzéseket lefordítottuk és megszerkesztettük, hogy az érdeklődők megismerhessék.

Írásában nyomon követhető vidékünk társadalmi-politikai helyzete a koraújkorban, a vármegyei főnemesség harca és állásfoglalása az új hittel kapcsolatosan. Itt feltárja előttünk a katolikus egyház és a főurak viszonyát, azokat a motiváló tényezőket, amelyek közrejátszottak a reformáció elfogadásakor. Tárgyalja a reformáció központi kérdéseit, a bibliafordítást, a szertartások egyszerűsítését, a templomfoglalásokat és végül, mint helyi jellegzetességet, a ruszin lakosság viszonyát a reformációhoz.

Jelen kötet kiadásával Soós Kálmánnak, első főiskolai rektorunknak, a Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékünk valamint a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont első vezetője emléke előtt szeretnénk tisztelegni, aki egyszerre volt tudós-kutató, tanár és nagybetűvel EMBER.

Beregszász, 2017. március 15.

Csatáry György

I. FEJEZET
**A reformáció szociális-gazdasági,
politikai és eszmei előfeltételei
Magyarországon**

Európa a XVI. század elején a forrongás és bomladozás képét tárja elénk. A középkor intézményei elvesztették az egykor fejlesztő és fegyelmező hatalmukat. Az újkor uralkodó eszméi azonban még keresik a formát, amelyben meg fognak testesülni. A népek szétfeszítik a rendszerkezet összetartó abroncsait, lerombolják az osztályok elkülönítő válaszfalait.

A középkori Európa, melynek közös eszméje a keresztény világ egysége volt, kezd romba dőlni anélkül, hogy az újkori előállott volna. A kereszténység egységét még inkább veszélyeztette az az önző államérdekért folyó harc, amelyet I. Ferenc francia király és V. Károly német császár vívtak. Ezek a harcok az egységes keresztény Európát két ellenséges táborra osztották, az eddigi támaszt, a pápaságot, a török elleni harcok főintézőjét, vezetői szerepétől megfosztva másodrangú szereplővé süllyesztették, s eddigi ellenségüket: a törököt az európai politikába bevonták. Csakhamar egy politikai szövetségben látjuk a francia király vezetése mellett a pápát és a szultánt.¹ Szövetségük a minden hatalmat magához ragadó Habsburg-ház megtörésére irányult. A megváltozott európai viszonyok, vagyis a két párt kiegyenlíthetetlen ellentéte magyarázzák meg az egész török hódoltság magyarországi helyzetét is (s így természetesen az akkor kötelékébe tartozó vidékünket is), amely még a későbbi korokra is rányomja bélyegét. Nem hiába fogalmazott még 1677-ben így Bethlen Miklós erdélyi politikus és önéletíró: „... eb a török, kutya a német, és ezek ketten megemésztenek bennünket”², vagy Pintér Jenő szavaival élve Kelet és Nyugat harcában Magyarország a küzdőtér, csak néha csap az iszlám harci kedve Lengyelország és a Földközi-tenger felé.³

Azonban a XVI. századot nem kizárólag politikai kérdések foglalkoztatták, hanem e századot egy új nagy eszme is hatalmába ragadta: a vallásújítás eszméje, Luther Márton fellépése nemcsak Németország politikai, társadalmi és szellemi átalakulására hat döntő erővel, hanem újjáformálja az európai államok belső életét is. A reformáció mozgalmának okai általánosak voltak a nyugat-európai államok szempontjából, de mindegyik államban megvoltak a jellemzően specifikus vonások, amelyek a helyi szociális-gazdasági és politikai tényezőktől függően fejlődtek. A reformációt

¹ Pokoly József, A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Bp. 1910. 75 old.

² Bethlen Miklós Teleky Mihálynak 1677. szeptember 28. Betlenszentmiklós. Régi Magyar Levelestár, II. kötet. 414. old.

³ Pintér Jenő, A magyar irodalom története: tudományos rendszerezés. Bp. 1930. II. kötet. 10 old.

ugyanis nem kizárólag a vallási téren tapasztalt visszaélések teremtették, mint ahogy állították és továbbra is állítják ma is az egyház képviselői,⁴ hanem befolyással volt ennek előállítására az a politikai zűr-zavar is, mely a XVI. század elejét jellemzi mind a nagy Német Birodalomban, mind Magyarországon.

A XVI. században azonban még a nemzeti politika és a vallás ügye nem volt egymástól elválaszthatatlan, mint ezt a XVII. században találjuk. Ezért tanulmányozva a reformációt előkészítő körülményeket Magyarországon a kornak ebből a sajátosságából kell kiindulnunk.

Azok az okok, melyek Németországban a reformáció gyors elterjedését megmagyarázzák Magyarországon is megvoltak. Ezt a következőkben próbáljuk érzékeltetni. Erre vonatkozóan a legszerencsésebb lenne Olaszországgal kezdeni. Az ott megindult humanista mozgalom ugyanis, mely feltámasztotta sírjából a klasszikus ókor szellemét, Magyarországot sem hagyta érintetlenül.⁵ Aztán a Csehországgal való folytonos, nem mindig kedves összeköttetés útján az országba menekült valdensék és letelepedett husziták a magyarországi Felvidéket előkészítették a tisztább tan elfogadására. A purizmus eszméi, ahogy azt Levisc G.M. helyesen megjegyzi, a későbbi időszak folyamán pozitív hatással voltak a reformációra.⁶ Ugyanis a magyar főpapoknak 1449-ben Rómába küldött panaszlevelükből tudjuk, hogy ekkor a Szepesség és Sáros megye legtöbb plébániájában két szín alatt áldoztak, ami Zólyom, ...Nógrád, Zemplén, Ung ...⁷, Ugocsa⁸ és más megyékben is elterjedt. A csehországi huszita fellépés tulajdonképpeni célja, mint ismeretes, az erkölcsök megjavítása, az erkölcsi megújulás volt, ami gyakorlatilag a katolikus egyház felszámolását jelentette.⁹ Megjegyzendő

⁴ Warga Lajos, A keresztény egyház történelme. Sárospatak, 1906. II. kötet, 6. old. Forgon Pál kárpátaljai református püspök véleménye is ez.

⁵ Lásd erről: Warga Lajos, A keresztény egyház történelme. A reformáció előtti korszak. I. kötet. Sárospatak, 1880. 518–519. old.

⁶ Лившиц Г.М. Очерки историографии Библии и раннего христианства. Минск, 1970. с. 127–128.

⁷ Frankl Vilmos, A magyar nemzet története II. füzet. (1301-1526). Bp. 1872. 272. old.; Lásd még erről: Гранчак I., Пальок В., Місто над Ужем. Историчний нарис, Ужгород, 1973. с. 39.

⁸ Székely György, A huszizmus és a magyar nép. Századok, 1956. 4–6 sz. 569. old.; A magyar husziták névsorát lásd: Hunfalvy Pál, A magyar huszitákról. Budapesti Szemle. 45. kötet. VIII. Bp. 1886. 460–470. old.

⁹ A cseh táboríták katonái gyakran betörték a magyar királyság területére – a mai Szlovákia és Kárpátalja területére.

azonban, hogy kritikájuk a katolikus dogmára és a szertartásra vonatkozóan még nem öltött teljes formát az új elvi világnézet jegyében, amit ellensúlyként használhattak volna fel a római katolikus ideológiával szemben. Egyesíteni a szétforgácsolódott ellenzéki rétegeket egy egységes nemzeti jellegű mozgalomba csak olyan ideológia képes, amely elérhető a néptömegek számára is. A korabeli viszonyok közepette ez egy új vallási tanítás formájában jelenhetett meg. Ilyen ideológiává lett a későbbiekben a reformáció. Tóth-Szabó Pál viszont arról akar meggyőzni bennünket, hogy ilyen értelemben nem szabad beszélnünk a huszitizmusról, mivel annak hívei a nép köréből kerültek ki, a városok német lakossága ellenben nem fogadta el.¹⁰ Viszont Luther Márton tanítása a városok német polgársága körében hódított. Azonban itt nem arról van szó tehát, hogy milyen rétegből eredt, hanem magának az eszmének a jelentősége a fontos. Ezek után tehát annyit feltétlenül el kell fogadnunk, hogy a huszitizmus, ha gyökeret verni nem is tudott, de eszméi ismeretessé tették Magyarországon –így vidékünkön is– a hitreformálás fogalmát, és így készítette a talajt a XVI. századi reformáció befogadására. Nem véletlenül feltételezi tehát Molnár Erik akadémikus, hogy még az 1514. évi parasztháború is (amelynek vidékünkbeli visszhangja ismeretes)¹¹ huszita színezetű volt,¹² mert Magyarországon a reformáció előtt a vallási eretnekségnek ez az alakja terjedt el. Az elmondottakhoz nem tehetünk hozzá semmit.

Ámde minden ilyen megismerés sem lett volna elegendő a reformáció elterjedéséhez. Fontosabb tényező az, hogy Magyarország, mely Hunyadi Mátyás király alatt a nemzeti erő, hatalom és virágzás magas fokára emelkedett, s igen tekintélyes helyet foglalt el az európai államok sorában, a Jagelló-házból származó királyok 36 évi tehetetlen kormányzása alatt a főnemesek önzése és féktelensége miatt az országot eljuttatták Mohács mezejére. A gazdasági szervezet ugyanis a Jagellók alatt teljesen megromlott, s a nemzeti vagyon megoszlásában is végzetes változások következtek be. A királyi hatalom gyengítésével szabad kezét engedtek az apró zsarnokoknak,

¹⁰ Tóth-Szabó Pál, *A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon*. Bp. 1917. 336. old.

¹¹ Lásd erről: Коломиец И. Г. *Очерки по истории Закарпатья*. Пряшев, 1955. c. 24. Ehhez lásd még Ugocsa és Bereg vármegyére vonatkozólag: Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye monographiája*. Ungvár, 1882. I. kötet. 143. old.; Munkács vidékére lásd: Lehoczky Tivadar, *Munkács város új monográfiája*. Munkács, 1907. 10. old.

¹² Székely György, *A huszitizmus és a magyar nép*. Századok, 1956. 4–6 sz. 585. old.

s ezek a szabadságot jogsértésre, a gyengébbek elnyomására használták fel. Az alsó nemesség elszegényedett, s ezzel elvesztette politikai jelentőségét. A közvagyon legnagyobb része csak kevesek kezében volt és ez által keveseké lett a hatalom és a befolyás is. A valóságban alig 20-30 család, s néhány egyházi nagybirtokos, kiket a nemesség tömegei akarva, nem akarva követni tartoztak, gyakorolta a királyválasztás jogát. Ezek a hatalmasak pedig az előző évek versengéseiben, küzdelmeiben engesztelhetetlenül meggyűlöltek egymást.¹³ A széthúzó elemek nem a haza, a közjó előmozdítására törekedtek, hanem önértékük szerint egymás gyengítésére fecsérték el erejüket. A további próbálkozásoknak a török háború vetett véget, amelyben újból megmutatkozott a központi hatalom gyengesége és a birtokos nemesség összefogásának teljes hiánya. Ennél a politikai zűrzavaros állapotnál egy fokkal sem volt jobb az egyházi és vallásos erkölcsi állapot. Ezt kénytelenek elismerni még a katolikus és protestáns történetírók is.¹⁴ A magyar főpapság akkori állapotáról Ludovicus Tuberonak (1459-1527), a nagyszerű történetírónak bírjuk egy értékes adatát. Így szól: „Magyarország földjei és javai csaknem egyenlő három részre oszlanak. Az egyiket a legnagyobbat, a papok bírják, a másikat a nemesség, a harmadikat az adókkal és a jobbágyság jövedelmével, a király. Az ország 72 megyére és 14 püspöki diocesisre oszlik. A püspökök gazdagságra nézve vetekednek a főurakkal, vagy éppen felülmúlják azokat. Éppúgy, mint a többi előkelőnek, élet-halál joguk van alattvalóik fölött... De mit szólok a főpapokról, kik a szerencse kedvezése által megrontva, nem tudnak magukon uralkodni, midőn a legtöbb egyházi ember is úgy jár el, mintha az atyák legjobb intézkedései is nem életük javítására és a hit fenntartására, hanem az emberek csalására volnának kigondolva.”¹⁵ Az egyházi javadalmak és hivatalok birtokosai, mint Zoványi Jenő is megjegyzi, nem az érdemeiknél fogva a kitűnők közül nevezettek ki, hanem azok sorából, kik készek voltak értük illő árat adni.¹⁶ Ezek a megállapítások nagyszerűen jellemzik a Mohács előtti időszak katolikus papságának és a főuraknak gazdasági és politikai háttérét, Magyarországon, így a kötelékébe tartozó vidékünkön is. Ugyanis arról van

¹³ Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története. V. kötet. Bp. 1897. 19. old.

¹⁴ Wurga Lajos, A keresztyén egyház történelme. Szerk: Antal Géza. A reformáció utáni korszak. II. kötet. Sárospatak, 1906. 230. old.; Békefi Remig (1858–1924) egyháztörténész több munkájában utal erre.

¹⁵ Lásd: Marczalli Henrik, Képes Világtörténet. VI. kötet. 95. füzet, év nélkül, 94 lap.

¹⁶ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921. 10. old.

szó, hogy a XVI. század elején a katolikusok egyházi ügye vidékünkön is a legvirágzóbb korszakát élte. Bő javadalmú plébániák és gazdag templomok díszlettek. Lehoczky Tivadar adatai szerint, nem egy pap, mint például a beregszászi számos szolgálival, oltárnokaival, s 500 aranyat felülmúló biztos fizetésével az ország első lelkészei közé tartozott s oly kitüntetésre méltatott, hogy püspöki dísszel élhetett.¹⁷ Állításunkat alátámasztják az 1525. és az 1545. évi törvénycikkelyek is,¹⁸ melyek szerint ez (vagyis a beregszászi, ahol 1504-ben Csontos János volt a lelkész), a nagyszőlősi, feketeadói, sárospataki s egyéb parókiák, a legnagyobbak közé sorakoztattak kötelesek lévén szükség idején minden száz forintnyi jövedelmük után 2-2 lovast kiállítani. 1519. május 13-án pedig X. Leó pápa már az egri egyházmegyéhez sorozott plébániát (vagyis a beregszászit) főesperességre emeli. Az ez iránt kiállított okmány szerint, az akkori lelkész Szalaházy Tamás mester, Lajos király közbenjárására kivált, azért neveztetett ki főesperessé és egyszersmind az apostoli szék főjegyzőjévé, mert Beregszász városa a templom és annak számos szolgálai fenntartására 500 aranyat (ducátus) felülhaladó évi jövedelmet biztosított.¹⁹ Hasonló volt a helyzet Ung és Máramaros megyében,²⁰ s Munkács és Vári környékén is.²¹

Az alsóbb papság természetesen követte a főbnek példáját. Elhanyagolta kötelességeit és botrányos életet élt. Nemcsak erkölcsi, hanem szellemi tekintetben is túlságosan szomorú viszonyok uralkodtak a papság között. Műveltségi állapotukat semmi sem jellemezheti jobban, mint az, hogy felszentelésük alkalmával csak annyi képzettséget kívántak tőlük, hogy olvasni meg énekelni tudjanak, s némi elemi ismeretük legyen.²²

¹⁷ Lásd: Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 8 lap.

¹⁸ Corpus Juris Hungarica. Magyar törvénytár 1000–1526. Bp. 1899. II. kötet. 392. old.

¹⁹ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 128 lap.

²⁰ Lásd: Acsády Ignác, A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után. Bp. 1890. 29–31. old.; Ставоровський О. Словацько-українське прикордоння до 18. століття. Пряшів, 1967. c. 100–101.

²¹ Lehoczky Tivadar, Munkács város új monográfiája. 276. old.; U.ő. Beregvármegye... II. kötet. 369. old. Lásd még: A pápai tizedjegyzék szerint ugyanis az Ungvárt körülvevő falvak, mint például Palló, Gálócs, Kisgejőc a katolicizmus virágzásának korszakában éltek. Lásd ezt: Haraszy Károly, Az Ungi református egyházmegye történetéhez. Nagykapos, 1931. 122., 191. old.

²² Így határoztak az 1493. évi esztergomi tartományi, valamint az 1494. évi nyitrai és 1515. évi veszprémi megyei zsinaton. Lásd ezt: Péterffy Károly, Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata. I. kötet. Pozsony, 1741. 227., 288. old.

Mehring Franz megjegyzése szerint az egyház a középkor leghatalmasabb földbirtokosaként ugyanannak a folyamatnak volt a szenvedő alanya, ami a nagybirtokot általában sújtotta ... vagyis a pénzhiány az egyházat is hatalmába kerítette.²³ A papság bármilyen eszközt felhasznált saját gazdagodása céljából.²⁴ Bevetették az adóztatás különböző formáit, csalásokat, iratok hamisítását,²⁵ és az egyház széleskörűen alkalmazta a kibővített tizedet a parasztgazdaságokkal szemben, robot az egyház javára, természetes adók a papoknak, pótagadók az egyházi igények kielégítésére. Ebből a szempontból vidékünkre, de leginkább Bereg megyére jellemző, hogy a papok jövedelméhez tartozott még a termény-nyolcad, míg a tized az egri püspököt illette a megye területéről. Sőt jobbágyaik a szőlőket is tartoztak megművelni. Ezért ez időben különösen a beregszászi papok és szerzetesek, ezenkívül a Munkács vidékiek mozdították elő a vidék szőlőművelését a jobbágyok munkája árán, mert jövedelem szempontjából minél többre vágytak. Következett tehát erre nemcsak az idevágó királyi intézkedésekből (miszerint 1518-ban II. Lajos megtiltotta az ottani papoknak (barátok), hogy Munkácson és Váriban földesúri bortermelés alkalmával titkon vagy nyilván mérjék borait), hanem abból is, hogy szerzetes házaikban nagy terjedelmű pincéket tartottak, s a fennmaradt gúnyversek szerint koronként annyira tivornyáztak, hogy ily alkalommal a beregszászi apát nyakát is törte.²⁶ A király megtiltotta ugyan a titokban folyó borárusítást vidékünkön, de ugyanakkor elrendeli,²⁷ hogy a bortermelők csupán a parókia udvarán át vihessék mustjaikat a városba, ahol előbb megtizedelték.²⁸ Nem véletlenül szerepel tehát még későbbi forrásokban is a papok jövedelménél elsőként a bor.²⁹ Annak érdekében, hogy a nép kezéből kivegyék kevés pénzüket, a pápaság csodatevő ikonokat készíttetett, kegyeleti zarándoklatokat szervezett, a bűnbocsánattal kereskedett stb. A bűnök kiengesztelésének pénzes indulgenciós módja,

²³ Franc Mehring, *Tanulmányok a német történelemlről*. Bp. 1981. 56. old.

²⁴ Лившиц Г.М. *Очерки историографии ...* с. 12

²⁵ Тонди А. *Иезуиты*. М. 1955. с. 66–67.

²⁶ Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye ...* II. kötet. 369. old.

²⁷ 1518. évi rendelet.

²⁸ Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye ...* III. kötet. 128. old.; Zsigmond kori Oklevéltár. I. kötet. Összeállította Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár I. 1387–1399*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai, II. Forráskiadványok 1.) Bp. 1951. 345–346. old.

²⁹ Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye ...* III. kötet. 132. old.; Szikszai Aladár, *A haladás leple alatt*. Ungvár, 1972. 7. old.; Magyar Törvénytar. 1000–1526. Bp. 1898. 172. old.

teljesen virágzott Magyarországon is. Például az egyház képviselői az 1514. évi zsinat határozata alapján (a magyarországi parasztháború leverése után) a parasztság bűneit nem lehetett addig feloldani, amíg a főúri vagyont (értékeket) vissza nem szolgáltatták, és akinél ilyen értékeket találnak, azokat kegyetlenül megbüntették vagy kitagadták az egyházból.³⁰ Nem véletlenül nevezik „vad zsinat” -nak, a rendeletét pedig kegyetlen és véres törvénynek. Azonkívül, hogy csak folytassuk a sort, még Luther fellépésével megkezdődött reformáció három első évében is fennáll e vagyonszerzési mód, mert Bakócz Tamás bíbornok és esztergomi érsek közbenjárására éppen ebben az időben küldte a pápa ajánló levele kíséretében a legbőkezőbb bűnbocsátó leveleket. Ezekben mindazoknak, kik fegyvert fogtak a török ellen, teljes bűnbocsánatot adott, azoknak pedig, kik a háborúban elesnének, örök életet biztosított.³¹ Természetesen igen nagy volt Magyarországon, beleértve vidékünket is, a szerzetesek száma az országnak nagy terhére. Szentiványi Márton számítása szerint³² 464 kolostoruk volt Magyarországon. Ebből a számból 283 nem kolduló jellegű volt, melyek nagy birtokokkal és gazdag alapítványokkal rendelkeztek,³³ a többi 181 kolostor pedig kolduló szerzeteseknek szolgált lakóhelyül, kiknek a pápa az egész földkerekségen való prédikáltatásra jogot adott.

A pénzhőség, amely az ártermelés kibontakozásával csak nőtt,³⁴ megfertőzte a Római Kúriát is. Hiszen a XIII. század elejétől fogva mondhatni az egész kereszténység adófizetője lett a pápának. Azonban nem volt korszak, melyben úgy megmutatkozott volna a papság ezen túlsúlya a politikai és a gazdasági színtéren, mint éppen a XVI. század elején. IX. Leó és VII. Kelemen a családjuk hasznára fordították az egész keresztény világból befolyó jövedelmük legnagyobb részét, nem pedig a török ellen,³⁵ amely az egész országot elnyeléssel fenyegette. Bár a pápa volt az egyedüli, aki mint-

³⁰ Коломиец И.Т. Очерки по истории Закарпаття. Пряшев, 1955. с. 28.

³¹ Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Latinul és magyarul. Debrecen, 1911. 142. old.

³² Szentiványi Márton, *Dissertatio Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae*. Nagyszombat, 1669. 102. old.

³³ Vidékünkre vonatkozólag lásd: Szikszai Aladár, A haladás... 5–6. old.; Lásd még Eszeny és Szalóka környékén hosszú időn át tevékenykedő pálos rendűeket.

³⁴ Пох Ж.П. Возникновение и развитие помещичей торговли и товарного производства в Венгрии в XVI. в. Сб. Средние века, 1968. вып. 31. с. 319.

³⁵ Marczali Henrik, *Képes Világtörténet*. VI. kötet. 35. füzet, év nélkül. 167. old.

egy 10.000 aranyat küldött ugyan, de mi volt ez a segítség ahhoz képest, hogy V. Károlynak szabadon bocsátása fejében 400.000 aranyat adott váltásdíj gyanánt, és akinek kincstárából mintegy 10.000.000 értékű aranyat rabolhattak el V. Károly zsoldosai.³⁶ Látta a magyar nemzet, hogy a kereszténység feje míg egyrésztől koldus adománnyal járult csak hozzá a kereszténység védelméhez, másrésztől ugyanakkor lehetlenné tette, hogy a keresztény államok Magyarország megsegítésére, a kereszténység megvédésére, a török ellen menjenek. Pusztán anyagi érdekből, hogy törvénytelen unokájának, Medici Sándornak megszerezze Florenc birtokát, megkötötte a francia s angol királlyal, Velencével és Milánóval 1526. május 22-én a cognaci ligát, amely szerint aztán a pápa egy oldalon küzdött a pogány törökkel a Habsburgok uralma ellen. Evvel kapcsolatban Franz Mehring fogalmazott helyesen, hogy a török veszélynek jelentős szerepe volt abban, hogy a magyarok, a csehek és délnémetek a Habsburg- Monarchiába tömörültek. A pápaságot azonban a török veszély nem érintette közvetlenül.³⁷ Rövid idő alatt tehát egyszer veszni segítette, másszor meggyalázta a pápa a magyar nemzetet. Ez érzékenyen érintette a magyar népet is annyira belevésődött a nemzet minden tagjának a lelkébe, hogy erősen tért hódított a Rómától való elszakadásnak gondolata, amely természetesen nemcsak a pápa, hanem a katolikus egyház vallásos tanai felett is megindította a kritika és elítélés menetét. Tehát az, hogy több püspök kincstartó rosszul sáfárkodott, elidegeníti tőlük az udvart és a hazafiakat, az, hogy mindenütt terjeszteni akarták törvénykezésüket és ez által gyarapítani jövedelmüket, – ezek, valamint a fentebb közzétett tények sokasága fő előidézői a hitújítás egyszerre és rohamosan való elfogadásának annyi város és község által, mely perben állott az egyházzal. Ez tehát mintegy kiindulási pontnak számított a reformáció felé, melynek első magyarországi átalakulási folyamatáról 1518 végéről vagy 1519 elejéről van tudomásunk. Ekkor ugyanis Perényi Imre³⁸ vagy Báthory István a reformációnak három, Werbőczy István pedig nyolc hívét égette meg.³⁹ Feltételezhetjük tehát, hogy már ekkor, talán valamivel még korábban hatni kezdett Luther tana. De nemcsak az ország központján, vidéken is több helyen, főleg a németajkú

³⁶ Pokoly József, A protestantizmus hatása a magyar állami életre. Bp. 1910. 75. old.

³⁷ Franz Mehring, Tanulmányok a német történelemlről. Bp. 1981. 58. old.

³⁸ E családnak a reformáció szolgálatában kifejtett tekintélyét lásd a II. fejezetben.

³⁹ Révész Imre, Dévay Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. 19–20 old.

lakosok közt nagy mozgalom indult meg a reformáció érdekében. Ekkor egyrészt a vagyonát és hatalmát féltő katolikus papság, másrészt az egész nemesség, amely arra gondolt, hogy a reformáció tápot adhat egy újabb parasztlázadásnak, a budai országgyűlésen sürgősen kérték a királyt, aki magyar nemzeti politikából ellensége volt a hitújításnak,⁴⁰ hogy gondoskodják a lutheránusok ellen szigorú törvény hozataláról. Így jött létre az első üldözési törvény (1523), amely a lutheránusokat, pártfogóikat és a pártjukhoz szítókat, mint nyilvános eretnekeket, jószág és fejvesztésre ítélte. Ebből a szigorú végzésből nyilván kitetszik, mint Budai Ézsaiás írja,⁴¹ hogy már 1523-ban nagy számmal kellett Magyarországon Luther követőknek, sőt azoknak hatalmas pártfogóiknak is lenni. Királyi rendeletek és főpapi körlevelek küldettek a veszélyeztetett vidékek világi és egyházi hatóságaihoz, hogy egész erővel elfojtani igyekezzenek a terjedő vést.⁴² Ám e törvény tökéletes kudarcot vallott, mert maga Mária királynő is Luther követője volt,⁴³ valamint György örgróf a király rokona, nevelője és német udvarnok, továbbra is birtokába maradt előbbi tekintélyének és befolyását Luther követői érdekében érvényesítette, nem sokat törődve ezzel az országgyűlés szigorú rendelkezésével, mellyel útját állta a köznemesség állásfoglalásának is. S midőn a királyi intézkedések eredménye nem felelt meg e várakozásnak, ezért az 1524. évi pesti, illetve az 1525. évi rákosi, majd ugyancsak az 1525. évi hatvani országgyűlések meghozták a híres „Lutherani comborantur” törvényt. Ennek értelmében nemcsak egyházi, de világi személyeknek is szabad volt a lutheránusokat elfogni és elégetni, kiknek jószágai a királyi kincstárra vagy földesuraikra szállt.⁴⁴ Megjegyzendő, hogy a köznemesség is állást foglalt az új tanokkal szemben.⁴⁵ A pápai követek ugyanis, mikor a Római Kúriát az iránt, hogy a magyar nemzetnek Luther csatlakozásától félni nem kell, meg akarják nyugtatni, hogy Magyar-

⁴⁰ Kúr Géza, *A Komáromi Református Egyházmegye*. Pozsony 1936. 16. old.

⁴¹ Budai Ézsaiás, *Magyar Ország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszatéréséig*. Debrecen, 1808. 75. old.

⁴² Ilyen körlevelekről lásd: Lampe Ember, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania*. Utrecht, Poolsus, 1728. 59. old.; Lányi Károly *magyar egyháztörténelme*. Átdolgozta Knauz Nándor, II. kötet. 1526–1848. Esztergom, 1869. 70. old.

⁴³ Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon...* 72. old.

⁴⁴ Zsilinszky Mihály, *A magyarhoni protestáns egyház története...* 21. old.; Ugyan erről lásd: Budai Ézsaiás, *Magyar Ország históriája...* 75. old.

⁴⁵ Acsády Ignác, *A magyar birodalom története*. II. kötet. 1490–1903. Bp. 1903. 178. old.

ország és Németország természetesen ellenségek, amiért azt, amit az egyik országban fölkarolnak, a másik ország megkívánni bizonyosan nem fogja.⁴⁶ Ennek okát abban a visszahatásban találjuk, amely Zsigmond óta az ország kormányában uralomra törekvő német befolyás ellen, éppen Luther fellépése idejében erőteljesen megnyilvánult. A magyarok eleinte húzódoztak a lutheri reformációtól, mert azt német vallásnak tartották és ellenszenvvel viseltettek II. Lajos német udvarával szemben. Azonkívül a köznemesség politikai irányítója, s vezére Werbőczy nagy ellensége volt Luthernek, akivel mint királyi követ Wormsban találkozott, s vele vitás teológiai kérdéseket behatóan tárgyalt. A vallásújítást nemcsak vallásos meggyőződésből, hanem politikai okokból is kárhoztatta, s mindent elkövetett, hogy az újítás Magyarországon el ne terjedjen. Ő a kezdeményezője nemcsak az 1514-es véres paraszttörvénynek, amelyről egyébként már fentebb esett szó, hanem a rákosi országgyűlés (1525) is az ő vezetése alatt hozta meg a „vérszegénynek” éppen nem nevezhető hírhedt döntését, amely Fraknoi Vilmos szerint⁴⁷ az egész nemesség érzelmeinek tolmácsa volt. De bármilyen szigorú törvényeket hoztak, nem gátolta meg a reformáció terjedését. A mozgalom folyvást erősebb hullámokat vetett. Különben is a pártviszályoktól dúlt országban még gondolni sem lehetett a törvényeknek szigorú, általános végrehajtására. Szerintem arról van itt szó, amit Budai Ézsaiás nagyszerűen érzékeltet, hogy az idő is éppen nem volt ahhoz való, hogy a Luther utáni indulatokkal a törvény szavai szerint való bánásban mód lehetett volna. Akadályt vetett abban a török miatt való félelem, és nyugtalanság, mely ellenség mind közelebről kezdte fenyegetni Magyarországot.⁴⁸ De akadályt vetett főképpen a csakhamar azután elkövetkezett mohácsi veszedelem. Ugyanis Magyarország a belső széthúzás és ellenségeskedés következtében, ahogy ezt a fentiekben megfigyelhettük, nem tudott megfelelőképpen felkészülni az egész országot fenyegető törökkel szemben. Ezért a mohácsi katasztrófa alkalmával a magyar nép nagy vereséget szenvedett, amelynek fontos következményei lettek a reformációra nézve is. A veszteség enyhíthető lett volna, ha nem számolunk a belső ellentétekkel,⁴⁹ amely csak növel-

⁴⁶ Burgio 1525.február 6 és Compeggio 1525. február 8-ai jelentései – lásd: Fraknoi Vilmos, Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai követek jelentése alapján. Bp. 1884. 116. old.

⁴⁷ Fraknoi Vilmos, Magyarország a mohácsi vész előtt. A pápai jelentések alapján. Bp. 1894. 117. old.

⁴⁸ Budai Ézsaiás, Magyar Ország története ... 81. old.

⁴⁹ „Az német és a magyar veszett össze, az török végezte el a játékot.” (Az 1534–1606 közötti évek levelezéséből) Régi Magyar Levelestár. I. kötet. Bp. 1981. 38. old.

te a török esélyét a hatalom megszilárdításában. Magyarország területének közel 2/3 része a török kezére került. Továbbá a magyar földek jelentős részei a Habsburg-birtokokhoz és az Erdélyi Fejedelemséghez lett kapcsolva. A mai Kárpátalja területe ebben az időben a Habsburg-hatalom, a törökök és a szultáni fennhatóság alatt lévő Erdélyi Fejedelemség támadásainak volt kitéve. Szó szoros értelemben vett határok nem léteztek, s voltak olyan területek, mint vidékünk is, melyeknek jobbágysai a törököknek, erdélyi fejedelmeknek, sőt a Habsburgoknak is adóztak.⁵⁰ Magyarország délkeleti részének nemessége saját királyuknak választotta a 72 domíniummal és várral rendelkező mágnást, Zápolya Jánost, akinek a vezetésével verték le az 1514. évi parasztfelkelést. A nyugati és északnyugati vármegyék arisztokratái I. Ferdinándot, a Habsburg-dinasztia tagját választották királyukká. A két király versengése pedig a mohácsi veszedelmet még súlyosabbá tette, utat nyitva ezzel az anarchiának.

Az idők és viszonyok gyökeres változását az egyház érezte meg a legsúlyosabban, minthogy szorosan összeforrott a régi állammal, amely Mohácsnál halálos sebet kapott. Ugyanis II. Lajos király, a főpapság és a nemesség tekintélyes részével⁵¹ együtt életét veszítette augusztus 29-én. Ez a végzetes csata hosszú időre megtörte a nemzet erejét. Azonban akkorra már megdönthetetlenül le volt rakva a reformáció alapja, s a bekövetkezett zavarok nagymértékben elősegítették fejlődését. Már nemcsak a német ajkú városokban és az erdélyi szászok között, hanem egyebütt is. Az egyház fegyelme a hitélet, ugyanis pusztulófélben volt. Nem csoda, hiszen a püspöki székek vagy üresek, vagy részben világiak kezében voltak. Ezeket megfelelő férfiakkal helyettesíteni már csak azért sem lehetett, mert nem volt elegendő tanult emberük. Így történhetett meg, hogy a főpapi állásra olyanok kerültek, akik egyházuk ügyét szívükön nem viselték. Egy ideig a váradi érsek az egyetlen felszentelt püspök egész Magyarországon.⁵² Nö-

⁵⁰ Konratovics Irén, Az ungi vár és ungvár története. Ungvár és Ung vármegye. Szerk: Csikvári Antal. Bp. 1940. 41. old.; Vidékünknek a törököknek való adózásáról, lásd: Szilágyi Sándor, Adalék Magyarország kapuszám szerinti adózása ismeretéhez a török uralom idején. Magyar Történelmi Tár, XIII. Pest, 1867. 221–222. old.; Kutthassy J., A hódoltsági terület adózásáról. Századok, IV. füzet, 1899. 816–817. old.; Bereg és Ugocsa megyék adózásáról lásd: Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája... 56. old.

⁵¹ A főpapok közül Salkai László esztergomi és Tomori Pál kalocsai érsek, Paksi Balázs győri, Móre Fülöp pécsi, Palinói György boszniai, Csaholyi Ferenc csanádi és Perényi Ferenc váradi püspök.

⁵² Endes Miklós, Erdély három... 137. old.

velte a bajt, hogy a török uralom alá került püspökségek egészen vezető nélkül maradtak, mert a török nem tűrte a katolikus főpapokat birtokán,⁵³ s így nem volt, aki hathatósan ellensúlyozta volna az új hit terjedését. Míg a püspökségek helyreállítottak, Pázmány Péter szavait használva, az új tudomány teljesen elterjedt.⁵⁴

Mindenesetre fontos tényező volt a reformáció továbbterjedésénél a már fentebb említett katolikus papság vagyonának, birtokainak a kérdése is. Amikor ugyanis a szerencsétlen kimenetelű mohácsi csata után az ország részekre szakadt, s a katolikus egyház fejével, a pápával szemben jogos ellenszenvvel viseltetett a magyar közvélemény, akkor igen könnyen rájöhettek a gondolkodó emberek arra, hogy a mohácsi csatavesztésnek és ezzel az ország romlásának előidéző oka volt a katolikus papi nagybirtoknak államvédelmi szempontból való meddősége is. Ez a tapasztalat váltotta ki nagy valószínűség szerint a papi javak szekularizálódásának gondolatát, melyet nem csak az egyház ellenségei, de mértékadó katolikus körök is hangoztattak, aminek híve volt maga Ferdinánd is.⁵⁵

Nagy szerepet játszott továbbá az is, hogy Werbőczy kormányzásának sem látták több hasznát a nemesek és maga a nép sem, ugyanúgy, mint elődjének. Az ingerültség, amelyet személyes ellenségei percig sem szűntek meg szítani, folyvást nőtt ellene is. Olyannyira, hogy az 1526. április 24-én Rákoson tartott országgyűlés hosszas vita után, melyekből csak annyi tartozik tárgyunkhoz, hogy nemcsak a magyar főpapok, de a pápa és követe ellen is több ízben heves támadások intézettek,⁵⁶ kimondta Werbőczy letételét, sőt jószágvesztésre ítélte, s egyszersmind a hatvani gyűlés összes végzését megsemmisítette a XVII. cikkben.⁵⁷ A lutheránusok elégetését elrendelő törvény tehát rövid életű volt. A nemesség a pápa iránti hűségét nem tekintette többé a hazaszeretettel egybeforrt kötelességnek. Bármint idegenkedett a közvélemény Mohács előtt a „német” vallástól, a mohácsi

⁵³ A törökök viszonyát a protestánsokhoz behatóbban lásd: Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 217. old.

⁵⁴ Lásd: Pázmány Péter, Isteni igazságra vezérlő kalauz. Bp. 1897. III. könyv. 6. rész.

⁵⁵ Pokoly József, A protestantizmus hatása a magyar állam életére. Bp. 1910. 87–88. old. Ugyan erről: Maksay Ferenc, Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1958. 30. old.

⁵⁶ Fraknói Vilmos, Magyarország a mohácsi vész előtt. Bp. 1884. 252. old.

⁵⁷ Katona István, Historia critica regum Hungariae. XIX. kötet. Buda, 1793. 606. old.

romlás után, mint egy hivatalos vizsgálat említi,⁵⁸ sokan azt mondták: „hol vannak alamizsnás Szent János, és a többi magyar szentek? Ha szentek, miért nem védik meg Budát és Magyarországot a töröktől?” Más szavakkal élve az elgyengült és elszegényedett országot azok, akik helyett is vérzett, teljesen magára hagyták.

Az új hit különösen az urak és az alsó papság sorában kezdett gyökeret verni. Ez utóbbit a két szín alatti áldozás, kivált azonban a papi nőtlenség eltörlése vonzotta; Sinay szerint⁵⁹ is ez a körülmény okozta főképpen a reformáció haladását és terjedését Magyarországon. Valamint hozzá kell még tennünk, hogy az új vallás nem szabott követői elé oly szigorú szabályokat, mint a katolikus egyház. Míg az alsóbb rétegeket az ilyen követelmények teljes mértékben kielégítették, addig a hatalmas főurak, s szegényebb nemesek a katolikus egyház roppant javaira áhítoztak, hogy magukhoz ragadják jószágaikat, s hogy ki ne kelljen adniuk, a hitújítókkal rokonszenveztek, vagy mint Pázmány Péter írja,⁶⁰ az új hitben önző céljaik elérésére és megvalósítására alkalmas eszközt láttak. Ezért tehát nem véletlen, hogy a világiak közül azok a legbuzgóbb terjesztők az új vallásuk, kik egyházi javak elfoglalásában szintén elől jártak. Azonkívül, a nagybirtokos nemesség tömörült az új vallás zászlója alatt a katolikus egyházzal szövetséges királyi hatalom ellen is. Ezeknek áttérése maga után vonta a jobbágyság áttérését is.

A jobbágyság, mely a szerencsétlen Dózsa-féle lázadás óta elnyomásban élt, mely nem hallott soha emberi, szenvedéseiben és keserűségében vigasztaló, majd reménységgel biztató szavakat, mikor a reformáció terjesztői ajkáról saját anyanyelvén hallotta az evangélium ígét: „Jöjjetek hozzám, kik megfáradtatok és megterhelttetek és én megnyugtatlak titeket,” lehetetlen, hogy elfordult volna a hívástól a megnyugvást ígérő evangéliumtól.” Természetes ez, hiszen a vallásos éhség, mint Kúr Géza írja,⁶¹ talán soha nem volt nagyobb, mint a XVI. század elnyomott, szenvedésből bőséges osztályrészt kapott, világszerte rabszolgaságban élt munkásságánál és különösen az említett nagyfokú elnyomás miatt a magyar jobbágyságnál. A háborúk okozta fertőző betegségek is sújtották az országot. Az 1530-40-

⁵⁸ Acsády Ignác, A magyar birodalom története. (1490–1903). Bp. 1903. 179. old.

⁵⁹ Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi reformáció története. Debrecen, 1911. 186. old.

⁶⁰ Lásd: Pázmány Péter, Isteni igazságra vezérlő kalauz. Pozsony MDC XXXVII (1637) III. kötet. 6. rész.

⁶¹ Kúr Géza, A komáromi ... 21. old.

es években a mai Kárpátalja keleti részein pestis járvány terjedt, ami ezreket pusztított el. Nagy tömegű sáskahad pusztította a jobbágyok vetéseit.⁶² Lehetetlen tehát, hogy ebben a parasztság számára rémisztő korszakban ne hódított volna körében az új tan. A reformátorok ugyanis tisztában voltak azzal, hogy a tömegnek milyen csekély a felfogóképessége a tan és az elvbeli eltérések iránt, ellenben milyen nagyfokú az érzékenysége és maradisága a külsőségek tekintetében, melynek következtében a reformátorok éppen erre építették dogmaikat. Szerepet játszott a parasztságnak a reformációhoz való átállásában talán még az is, amit Budai Ézsaiás helyesen vesz észre, hogy Luther először azt a tudományt feszegette, mellyel kevés esztendővel azelőtt ... a paraszt lázadáskor az egyházi és a nemesi rend veszedelmére visszaéltek: szükségképpen az ő értelmének kedvet kellett találni sokak előtt ...⁶³ Ez az egész oka annak, hogy az áttérések kezdetben nem váltottak ki nagyobb zökkenőt sem az egyén vallásos életében, sem az egyházi liturgia tekintetében. A jobbágy nép és a kisebb nemesek, maguk hitbéli dolgában a nagybirtokosokhoz igazodnak. Ezért egy-egy országrész főrangú urától függött, milyen vallást követ a lakosság.

Talán az egyik fontos tényező volt a reformáció elterjedésében az is, hogy a XVI. század egyes nagy elméi elvetették azt a dogmát, hogy az isteni kinyilatkoztatás és tan öre az egyház, s annak magyarázatára csak az egyház hivatott — vagyis megtagadták az egyház vallástanítói kizárólagosságát. Ehhez csatlakozott a világi elemnek — az államnak — az egyházi hatalom úgynevezett túlkapásaitól való felszabadítása iránti propaganda, mely az általános egyházzal szemben a nemzeti jelleg kidomborítására irányult. Mindezek teremtették meg a reformáció iránti vágyat. Ezek voltak Luthernek magyarországi, valamint vidékünkbeli társainak csírázásra alkalmas talaja.

Nagy szerepet játszottak továbbá a trón megüresedése miatti ideiglenes bonyodalmak, amelyek mint helyesen jegyezte meg Frankl Vilmos,⁶⁴ századokra kiható következményeket szültek. A zűrzavart fokozta, hogy a két király versengése ugyan megosztotta a birtokos réteget, de nem választotta az országot két pontosan elhatárolt részre. Mindegyik királynak voltak hívei az országnak minden részében. A helyzet áttekinthetlenné vált; a

⁶² Коломиец И.Г. Очерки по истории Закарпаття. Пряшев, 1955. с 32.

⁶³ Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája ... 71. old.

⁶⁴ Frankl Vilmos, A magyar nemzet története. III. füzet. 1526–1825. Bp. 1873. 11. old.

feudális anarchia valósággal megbénította az ország erejét. A központi hatalom teljes hanyatlását jelenti, hogy a Szapolyai – és a Ferdinánd– pártiak a királytól függetlenül hívnak össze országgyűléseket, amelyek tele vannak panasszal a király ellen, de a döntést egyik gyűlésről a másikra halasztják, és az eredmény jóformán semmi. A két király nem volt barátja az új tanoknak, melyek terjedése ellen szigorú rendeleteket hoztak,⁶⁵ tűzzel-vassal való kiirtásukat követelték mind a ketten. Nemhiába jegyzi meg Acsády Ferdinándról, hogy ha csak fele annyi erőt fejt ki a török ellen, mint a lutheránusok ellen, akár Konstantinápolyt is elfoglalhatta volna.⁶⁶ Azonban az országban politikailag zilált viszonyok uralkodtak a katolikus egyház felbomlott szervezete miatt is. A főurakat, akik közül igen sokan határozottan a reformációhoz csatlakoztak, mindkét versengő király saját pártjának igyekezett megnyerni. Politikai érdekekből a két király kénytelen tehát túrni az új vallás rohamos terjedését. Mindkét ponton hatalmas főurak léptek fel a reformáció érdekében, s elidegenítésük egyik királynak sem állott érdekében. Az emberi kapzsiságot használják fel az ellenkirályok is, mint Endes Miklós írja, hogy befolyásos egyéneket a maguk pártjára hódítsanak és lekössenek.⁶⁷ Mindez elsősorban az egyházi vagyon rovására megy. Hatalmas urak mindenfelé pusztítják és elfoglalgatják az egyház birtokait és jövedelmeit. Ferdinánd, például, hogy ne riassza el egyik befolyásos hívét, Perényi Pétert, aki első lutheránus főúr az országban, hozzá pártolása idején némi fenntartással ugyan, de írásban biztosította, hogy nem háborgatja őket válásukban.⁶⁸ Erdélyre és Szapolyaira nézve döntő volt az, mint Endes Miklós megállapítja, hogy Szapolyai Jánost a pápa kiközösítette, mi miatt a király a reformációnak szabad folyást engedett.⁶⁹

A protestantizmus terjedésének még a török hatalom is kedvezett. Az a körülmény, hogy a mohácsi vész után az ország területének egyharm-

⁶⁵ E szigorú rendeletek összességét lásd: Ribini János, *Memorabilia Augustanae Confessionis Regno Hungaria*. 2 kötet. Pesonii, I. kötet. 1787. 20–21., 89. old.; Bauhofer János György, *Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn*. Berlin, 1854. 51–53. old.; Révész Imre, *Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei*. Pest, 1863. 24–26. old.

⁶⁶ Acsády Ignác, *A magyar birodalom története*. II. kötet. Bp. 1903. 179. old.

⁶⁷ Endes Miklós, *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp. 1935. 137. old.

⁶⁸ Karácsonyi János, *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*. II. kötet. 1530–1634. Bp. 1904. 470., 528. old.; Lásd még: S. Szabó József, *A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában*. Bp. 1923. 31–32. old.

⁶⁹ Endes Miklós, *Erdély három nemzete...* 138. old.

da török kézre került, a reformáció szempontjából nem volt annyira vészes, mint az országra nézve. A római katolikusok és a protestánsok a muzulmánok szemében egyformák voltak, a törökök nem üldözték a protestánsokat, nem emeltek gátakat a reformációval szemben. Ellenkezőleg, a muzulmánokat a protestantizmus puritánsága és egyházi szertartásának egyszerűsége kevésbé vitte kísértésbe, mint a katolikusok ábrázolásokkal és szobrokkal zsúfolt templomai. A szentképeket és szobrokat a törökök bálványoknak, a pogányság szimbólumának tekintették.⁷⁰ Másrészt a törökök a magyarok és az erdélyi fejedelmek természetes szövetségesei voltak, akik a szabadságért, a hitért és Magyarország függetlenségéért harcoltak a katolicizmus és a Habsburgok abszolutizmusával szemben.

Ámde mindez a türelmesség és támogatás csak viszonylagos volt. Elvégre a töröknek érdekében állott, hogy ne lakatlan pusztaságok felett uralkodjék, hanem lakott és megművelt vidéken, hiszen adóalanyok és adótárgyak nélkül, na meg alattvalók nélkül egész uralma a levegőben lógó, értelmetlen és tárgyaltalan képződmény lett volna. Ezért nem az emberek elvadítása, hanem inkább odacsalogatása érdekében kellett iparkodnia.

A nemzet szabadsága folytonosan fenyegetve volt, azonban nemcsak a török, hanem a német befolyás által is, amely Magyarországot úgy kívánta tekinteni, mint az ausztriai háznak örökösödési jog alapján nyert országot, melyben a királyt korlátlan hatalom illeti meg. Vagyis mindenesetre fontos tényezőként kezelhetjük a reformáció elterjedésénél a magyaroknak a Habsburg uralkodójukhoz való csatlakozását is, akitől azt várták, hogy majd a török járom alól felszabadítja az országot.⁷¹ De szomorúan kellett tapasztalniuk, hogy az uralkodó a törökkel szemben tehetetlen, a kis Magyarországot pedig úgyszólván csak a török védelmi hadtáp-területének tekintette,⁷² ellenben a nemzet jogainak megnyirbálásában a szabadság megtiprásában annál telhetetlenebb. Ezután a magyaroknak nyilván fel kellett ismerni, hogy a protestantizmus eddigi küzdelmei is mind a szabadság jegyében folytak. A nemzetiségét féltő és a szabadságért küzdő magyar a szabadságot adó protestantizmusban találta meg a legtermészetesebb fegyvertársát, mellyel nyelvét, nemzeti öntudatát egyedül tarthatta fenn az elnyomó germán hódítással szemben, mert a protestáns egyház nyelve nemzeti ma-

⁷⁰ Zsilinszky Mihály, A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907. 48. old.

⁷¹ Pintér Jenő, A magyar irodalom története. II. kötet. Bp. 1930. 21. old.; Frankl Vilmos, A magyar nemzet története. III. füzet. 1526–1825. Bp. 1873. 91. old.

⁷² Endes Miklós, Erdély három nemzete... 181. old.

gyar lett. A vallási kérdések ezért kaptak politikai jelleget, ezért jelentette a magyarok közt a protestantizmus a magyarabb voltot.

Ezért figyelembe véve a fentiekben elmondottakat a következő tézis megfogalmazására juthatunk: először azok az okok, amelyek a németországi reformáció gyors elterjedését megmagyarázzák Magyarországon, s így vidékünkön is, megvoltak, mely fejlődésnek a Habsburg és török uralom egyéni vonást adott. Másodszer a történelmi helyzet tette lehetővé, hogy Luther tanai iránt egyaránt fogékony volt a főúr és a jobbágy, a városi polgár és a megyei nemes, a szerzetes és a katona, a diák és a városok szegénysége. A protestantizmus ugyan vallásos mozgalomból indult ki, de mindenütt létrejötté óta legbelsőbb összeköttetésben állott a politikai tényezőkkel is. Amíg a régi nemzeti királyság fennállt, Magyarország nem vált el a régi vallástól. De a viszonyok mindinkább aláásták mindkettő létét, s az egyiknek összeomlása magával sodorta a másikat is. Maga a reformáció viszont egy óriási forradalmat és megrázkódtatást vont maga után, hogy az összeomlástól a mintegy tizenöt század lefolyása óta elfajult egyházat, mint nagyszerűen hangsúlyozza Endes Miklós, csak az Isten mentette meg.⁷³ Hiszen a katolicizmus hitrendszere iránt már meg volt ingatva a bizalom, melynek erejét vezetőinek könnyelműsége, gondatlansága, visszaélései s a politikai válság romboló hatása is egyaránt megsibbasztottak. Az így mind szellemi, mind anyagi erejében megfogyatkozott katolicizmus majd minden fontosabb állását kénytelen volt feladni az ifjú erőtől duzzadó protestantizmusnak.

Ezen rövid visszapillantás után el lehet mondani, hogy idő és hely, személyek, vallásos és politikai állapotok bámulatosan összpontosultak, hogy elősegítsék a reformáció nagy munkáját, s általános elismerést szerezzenek neki. Az egyház és állam vétkait már csak a teljesen vakok és azok nem látták, akik nem akarták látni.

Egészében véve a folyamatot itt sokkal többről van szó. Amikor ugyanis a feudalizmus hanyatlásnak indul, a termelési viszonyokban bekövetkező bomlás tükröződik az ideológiai felépítményben is, mégpedig annak a vezető részében, a vallásban elsősorban.

⁷³ Endes Miklós, Erdély három... 136. old.;

II. FEJEZET
A reformáció terjedésének gócpontjai
a mai Kárpátalja területén
(1517–1600)

A reformáció mozgalma a mai Kárpátalja területén része volt annak a korabeli szociális-politikai és szellemi mozgalomnak, amely bizonyos mértékben ellepte az európai országokat a XVI. században. A reformáció egészét jellemezve Csisztozvonov A. N., aki számos tanulmányt írt erről a témáról, megállapította, hogy a reformátorok mozgalma, amely Luther Márton prédikációival kezdődött Németországban, gyorsan európai méretű jelenséggé vált, mivel bele voltak foglalva az általános európai tendenciák és szükségletek, amelyek elengedhetetlenek voltak az európai fejlődéshez.¹ Ezért az európai polgárság első meghatározó harca után a megreformált hit a XVI. század első felében Németország után gyorsan kezdett terjedni a mi vidékünkön is.

Azt az időpontot és helyszínt, hogy mikor és hol érintették a németországi reformáció hullámai vidékünk területét, igen nehéz meghatározni, mert még mindig homály fedi a mozgalmak eredetét. A mag csírázását nem látjuk; midőn látható lesz, akkor többé nem maggal, hanem élő, fejlődő növénnel volt dolgunk. A szellemi mozgalom sem lép fel soha rögtönözve, előbb csak egyes éles jelszók hangzanak, s csak később kezdenek az eszmék tisztább, határozottabb alakot ölteni. Ki tudná megmondani, hogy Luther vagy Kálvin melyik időpontig volt még katolikus és mikor kezdett reformátussá lenni? Valószínűleg ők maguk sem tudhatták határozottan. Mivel tehát oly rejtélyes, oly homályos a szellemi élet átalakulási folyamata: olyan tényeket kell keresnünk, amelyekből biztosan következtethetünk az átalakulás folyamatára. Azonban az időnek mostohasága miatt éppen azoknak vagyunk legnagyobb szűkében,² amelyek ide tartoznak.

Az 1517. október 31-ét követő pár évből nem tudunk ugyan nyilvánvaló tényekre rámutatni, melyek a reformáció terjedését és Luther elveinek pótlását már erről az időről igazolhatnák,³ de ha ismerjük a szellemi forradalmak történetéből azt a mindegyiket egyaránt jellemző vonást (amelyről már fentebb egyébként esett szó), hogy sohasem a nyílt kitöréstől kell és lehet számítanunk kezdőpontjainkat, egyáltalában nem kételkedhetünk benne, hogy a hitújításnak mindjárt a legelső híve kedvező benyomást

¹ Чистозвонов А. Н. Роль кальвинизма в Нидерландской буржуазной революции XVI в. См. В Сб. Средние века. Вып. 33. Москва, 1977. с. 44.

² Lásd erről bővebben: Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája... 62–70. old.

³ Révész Imre, Magyar Protestáns Egyházi és Iskolai Figyelmező. 1871. 526. old.; Ugyan ezt lásd: Balogh Ferenc, A magyar protestáns egyháztörténelem részletei. Debrecen, 1872. 22. old.

tett főleg a polgári osztályra, sőt ellenkezőleg éppen azt kell természetesnek tartanunk, hogy rögtön nem történtek feljegyzésre méltó események.

Első biztos adataink csakugyan azt az időpontot jelzik, amikor a reformáció már fenyegető jelleget öltött a pápizmusra nézve, és azért 1518 végén vagy 1519 elején több hívét égetik már meg, ezt a kérdést már az első fejezetben érintettük. Hiszen ez indította volna Szatmári Györgyöt, az 1521-ben kinevezett esztergomi érseket, hogy azokat a pápai bullákat, melyeknek értelmében Luther és tanai elátkoztattak, mindjárt hivatalának kezdetén kihirdesse az ország összes nevezetesebb városainak templomi szószékéről.⁴ Ugyanerre törekedett természetesen a ferences rend főnöke is, midőn szintén ebben az évben naponkénti imádkozást és beszédet rendelt el a „lutheri dogmatizálás pestise” ellen.⁵

Ha keressük, hogy vidékünkre (a mai kárpátaljai egyházmegye területére) milyen úton jutott el a reformáció hulláma, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy a Luther által megindított mozgalom árját több csatorna vezette ide. A legelső a városok német polgársága nyitotta meg, mely Németországgal századokon át nemcsak folytonos üzleti összeköttetésben állott, hanem sokan közülük gyermekeiket is a német egyetemeken neveltették, s többnyire papjaikat is onnan hozták.

Mint ismeretes, vidékünk területén is nagyszámú német lakosság élt, akiknek szervezett betelepítése a tatárjárás után (Batu kán visszavonulása után) kezdődött. A XI. században német, főképpen szakszóniai telepek jönnek létre Ung, Ugocsa, Zemplén és Bereg vármegyékben. IV. Béla király idején túlnyomórészt szakszóniai telepések veszik kezükbe a sókitermelést nem csupán Sziget környékén, hanem Huszt és Técső térségében is.⁶ Lajos király 1344. május 13-ai oklevele arról tanúskodik, hogy a Magyar Királyság területére Németországból érkeztek kereskedők a saját árujukkal. A király úgy rendelkezett, hogy tőlük ne követeljenek több adót, mint a cseh és morva kereskedőktől.⁷ A németországi (kölni, regensburgi, nürnbergi stb.) kereskedők ittlétének igazolására, olvashatjuk 1345. május 10., 1350. au-

⁴ Schmitth Miklós, *Archiepiscopi strigoniensis. Tyrnavia, 1758. II. kötet. 33. old.*

⁵ Karácsonyi János, *Egyháztörténelmi Emlékek. 1520–1529. I. kötet. Bp. 1902. 49. old.*

⁶ Коломиец М.Г. *Очерки по истории Закарпаття. Пряшев, 1955. с. 10.*

⁷ Hatvani (Horváth) Mihály, *Az Anjouk alatti kereskedelmi történetünkhöz. Magyar Történelmi Társ., VII. 1860. 245–246. old.*

gusztus 10., 1365. és az 1369.⁸ 1384. május 30-án keltezett okleveleket.⁹ Ilyen volt a helyzet még a XVI. század elején is, hiszen aktív kereskedelmet lényegében Bécs és az osztrák birodalmi városok folytattak.¹⁰ A kereskedelem természetesen vidékünknek azon területeit kötötte össze Németországgal, ahol németek laktak. Ezek az adatok arra engednek következtetni, hogy a reformáció előtti időkben a vidékünkön élő és beutazó nagyszámú német kereskedők folytonos kapcsolatban álltak. Az egyik XVIII. századi statisztikai munka szerzője úgy jellemezte őket, hogy ezek voltak az első szabad emberek Magyarországon, akik iparúzással foglalkoztak.¹¹ Ezek igen sok szabadsággal bírva a fazekas, csizmadia, szűcs, szabó, kovács, szíjgyártó és kerékgyártó céhekbe tömörültek, s így a Németországból importált protestantizmusnak védői és terjesztői lettek. Hiszen az ipar és a kereskedelem legélénkebb akkortájt a Felvidéken és Erdélyben, aminek oka egyrészt az, hogy a Felvidéket a török nem pusztította annyira. Másrészt pedig, hogy a Felvidék városainak a polgárai az ipart már az előző korokban kifejlesztették. Azonkívül még maga Ulászló király is némi kiváltságokban részesítette a vidék polgárságát, s egyúttal kereskedelmét is, melynek 1507-ben Visegrádon kelt rendelete szerint¹² (melyet később Ferdinánd és Miksa is megerősít) a munkácsi lakosok midőn áruikkal utaznak, réveken és vámhelyeken, úgy mint a vári és a beregszászi lakosok, egy dénárnál többet ne fizessenek. Hasonló volt a helyzet Ungvár¹³ és mint láttuk Beregszász¹⁴ környékén is. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az idegen iparúzó polgárság a maga el-

⁸ Wenzel Gusztáv, Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból. Bp. 1875. II. kötet. 664. old.

⁹ Ugyanott. 686., 677. old.

¹⁰ Пах Ж. П. Возникновение и развитие помещичьей торговли и товарного производства в Венгрии в XVI. в. Сб. Средние века, 1968. вип. 31. с. 310.

¹¹ Schwartner Martin, Statistik des Königreichs Ungarn. Ein Versuch. 1. Aufl., Pest, M. Trattner, 1798. 104. old. vagy Коломиец М. Г. Очерки по истории Закарпаття. Пряшев, 1955. с. 15.

¹² Lehoczky Tivadar, Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907. 10. old.; Ugyanő. Beregvármegye... III. kötet. Ungvár, 1881. 500. old.

¹³ Ungvárra vonatkozóan lásd: Mészáros Károly, Ungvár története... ahol hangsúlyozza, hogy Ungvár lakosai olyan kiváltságoknak örvendezhettek, mint a kassai iparosok és mesteremberek. 21. old. valamint lásd még: Місто над Ужом. с. 36.

¹⁴ Beregszászra vonatkozólag lásd Nagy Lajos 1342. szeptember 2-ről kelt rendeletét (Forrás: F.10, Bereg vármegye főispáni fondja) op. 1, od. zb. 1, amelyben kiemeli a szabad királyi város fekvésének fontosságát és újabb jogokat és kiváltságokat biztosít számára. Lásd ezt Fehér Mátyás, Új magyar Múzeum. IV. kötet II. (VIII) füzet. Kassa 1944. 3. old.

zárkózott céhrendszerével útját állta a magyar elem érvényesülésének, s így az ipar a magyarság között Berecz Sándor véleménye szerint¹⁵ csak lassan terjedhetett. A magyar faj egy kissé a kereskedéstől általában idegenkedett, s ezt leginkább a városok idegen (vidékünkre nézve német) polgársága üzte. Ezeknek legnagyobb része elsősorban Visk, Nagyszőlős¹⁶ és Beregszász környékén tartózkodott. Hogy vidékünkön nagy számban éltek németek, azt mutatják még a XX. sz. elejéről kapott adatok¹⁷ is, melyek táblázatba foglalva a következő képet tárják elénk:

Megyék	Nemzetiségek	Összesen	Vallásfelekezetek	Összesen
Ung	magyar	46.306	görög katolikus	83.936
	német	7099	római katolikus	32.907
	tót	42.876	református	19.003
	rutén	55.152	izraelita	16.776
Bereg	magyar	93.198	görög katolikus	103.261
	német	18.639	római katolikus	19.128
	tót	–	református	56.289
	rutén	95.308	izraelita	24.062
Ugocsa	magyar	22.196	görög katolikus	24.760
	német	2.450	római katolikus	48.27
	tót	–	református	9373
	rutén	9271	izraelita	5346

A német kereskedők és a német lakosság pedig Luther Márton tanítását már csak azért is elfogadták, mint helyesen jegyzi meg Csuday Jenő,¹⁸ mert az magán viseli a német nemzetiségi jelleget.

Tehát megállapíthatjuk, hogy vidékünk földrajzi helyzeténél, politikai és nemzetiségi kapcsolatainál fogva nyitva állott a nyugat felől jövő szellemi áramlatnak.¹⁹ Ezért a reformáció eljutott területünkre is, és roha-

¹⁵ Berecz Sándor, Magyarország művelődésének története. Szentes, 1905. 137–138. old.

¹⁶ Egy 1567-es évi jegyzék alapján német nyelvű jobbágyokat találunk Ugocsa megyének ezen a részén. Lásd ezt: Szabó István, Ugocsa megye. Bp. 1937. 255. old.

¹⁷ Czirbusz Géza, Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár, 1902. 475–476., 512. Versd össze ezeket az adatokat: Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 856. old., valamint Szabó István, Ugocsa megye. 260. old. közölt adataival.

¹⁸ Csuday Jenő, A magyarok történelme. Szombathely, 1891. II. kötet. 47. old.

¹⁹ Lásd erről az I. fejezetben közölt adatokat.

mos terjedésnek indult különösen a felvidéki részeken a határok mentén, ahol a sűrűbb érintkezés folytán gyorsabban verhetett gyökeret minden kívülről jött újítás. A fentebb közölt tények alkotják a reformáció első fontos vidékünkbeli csatornáját.

A német polgárságnak a mai Kárpátalja területére gyakorolt hatásáról sajnos csak Viskre vonatkozólag vannak adataink, mint a hitújítás legkorábbi vidékünk béli gócpontjáról. Erre vonatkozóan annyi ismeretes számunkra, hogy a németül beszélő viski szászok vér szerinti rokonságban voltak az erdélyi nagyszebeni szászokkal (egyébként itt jegyezzük meg, hogy az első reform mozgalom éppen a szebeni káptalanban kezdett híveket toborozni), kikkel élénk és gyakori összeköttetésben állottak. Amint Luther Márton 1517-ben megkezdte a hitújítás munkáját, mind ő, mind tudós társai írásba foglalták tanításaikat. Ezeket a németül is írott könyveket a nagyszebeni kereskedők behozták Magyarországra, s a kereskedelem révén elérkeztek Viskre is, ahol a németül tudó szászok sokat olvasgatták. Ezek olvasgatása és a viskiekhez jövő nagyszebeni atyafiak beszélgetése révén az 1517 és 1523 közötti években itt általánosan ismerték azokat Visk lakói. Az elhintett magnak csak életre keltésére volt szükség. Nagyszeben város reformátora azonban erről is gondoskodott, hiszen 1524-ben elküldte egyik német származású tanítványát, Szurdaszter Jánost Viskre, hogy ott hirdesse Isten „tisztá” igéjét a híveknek, és tegye őket az emberi tévelygésektől és babonáktól megtisztított egyház híveivé. Az elvetett mag jó talajra találhatott, és életre kelhetett az időtől, mert Lampe szerint²⁰ a viskiek lutheránusok lettek az időtől, míg 1556-ban Pál nevű papjával az egész gyülekezet Kálvin János tanításához csatlakozott. A hiteles történelmi adatok szerint Máramaros megyében, sőt a mai Kárpátalja területén lévő korabeli vármegyékben is a reformáció először és sikerrel éppen Visken hirdetett. Hiszen ennek a vidéknek a németiség sajátos karaktert adott. Talán ehhez csatlakozott még az, hogy Erdély, s így Visk vidéke is, mint hegyes-erdős vidék, megközelíthetetlen szakadékokkal feküdt a katolikus világ délkeleti végein. A XVI. században kisebb-nagyobb mértékben politikailag független volt a Habsburgoktól, és védelmet leginkább a moldvai illetve a havasalföldi vajdáktól kaptak, vagy a szultántól, akinek valamilyen szinten alárendeltjei voltak az erdélyi fejedelmek is. Az adott időszakban Erdély volt a támasza a magyar

²⁰ Lampe Ember (Fridrich)–Debreceni Ember Pál, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Trajectum ad Rhenum*. Utrecht, 1728. 108. old.

politikai és vallási mozgalmaknak. Ez Erdélyt a nyugat-európai vallási menekültek menedékhelyévé tette. Megállapíthatjuk tehát, hogy a Szebenben megindított reformáció, a lutheri könyvek nem véletlenül vezettek messze ható eredményre éppen Visk vidékén is. A település lelkipásztorainak névsorát Peleskey Sándor jóvoltából ismerjük.²¹ Ezek a következők: 1. Pál pap 1597-ig. Előbb plébános itt, s aztán híveivel együtt, mint S. Szabó József is megállapítja helvét irányú pap.²² Második papja Visknek Sárossy János, 1597-től 1613-ig, melyről még csak annyit tudunk, hogy innen az ugocsai Fertősalmásra ment.²³

Ezekből az adatokból világosan kitűnik, hogy a szászok már a mohácsi csata előtt megkezdték a reformációt Luther tanítása értelmében. Magyarországon már az 1545. év úgy tekinthető, mint a reformáció szász földi győzelme. Bizonyára döntő lehetett a szászokra nézve, s főleg Erdélyre, mit helyesen vesz észre Endes Miklós,²⁴ hogy Szapolyai Jánost a pápa kiközösítette, mi miatt János király a reformációnak szabad folyást engedett. Ugyanakkor még egy dolgot jegyezhetünk meg: a felvidéki és az erdélyi németseget teljesen magyar gondolkodás hatotta át, és a Felvidéknek ez a németiség sajátos karaktert adott, mi a magyar gondolkodással egyezett. Ennek lehetett betudni, hogy midőn ezek a németek a lutheri hitújítást elfogadták, sok magyar és tót is csatlakozott. Felső-Magyarországon teljesen magyar színezetű lutheránus püspökségek keletkeztek, amelyek fenn is maradtak. Viszont Erdélyben, ha csatlakoztak is magyarok a lutheri hitújításhoz, a kálvini hitújítás alkalmával elszakadtak tőle, mert az erdélyi szászok nem tudtak izoláltságukban magyar karaktert felvenni. Így lett az erdélyi lutheránus egyház teljesen német színezetű és a magyarság közül a lutheránus valláson javarésztben csak a Brassóval jogi viszonyban és alárendeltségben levő Hétfalu térsége maradt.

A vidékünkbeli reformáció behozatalának második nagy csatornáját azok az ifjak képezik, akik a Mátyás király által alapított magasabb tudományos intézmény megszűntével (ugyanis a hazai tudományos intézmények elhanyagolt állapotban voltak) kénytelenek voltak tanulmányaikat

²¹ Peleskey Sándor, A viski református egyház története. Beregszász, 1925. 33–34. old.

²² Loesche György, Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban. Függetlenség: S. Szabó József, A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. Debrecen, 1912. 159. old.

²³ A további lelkipásztorok névsorát lásd: Peleskey Sándor, A viski református... 34–35 old.

²⁴ Endes Miklós, Erdély három nemzete... 138. old.

külföldön befejezni. A XVI. században ugyanis nemcsak a német ifjak fordultak meg külföldi egyetemeken, hanem természetesen a magyar ifjak is tömegesen látogattak ki. Az akkori egyetemek közül a wittenbergi az, amely azon szerepénél fogva, melyet a protestáns reformmozgalom megindításában játszott, szerény állásából európai hírre és világtörténelmi fontosságra emelkedett. Zoványi Jenő adatai szerint²⁵ a magyarok 1511. év nyara táján iratkoznak be első ízben az általuk ezentúl oly sűrűn látogatott wittenbergi egyetemre. Az ifjak két célból keresték fel ezt az egyetemet. Egyik, hogy egyetemére beiratkozhassanak és Luthertől, majd pedig Melanchtontól hallgassák az evangélium tanításait. Ezért akkor egész Európából deres fővel is sereglettek Wittenbergbe az emberek. A második ok pedig az volt, hogy az egyetem elvégzése után egyházában avattassák fel magukat prédikátorrá a nagy reformátoroktól, mert itthon még ekkor nem voltak erre jogosított szeniorok vagy szuperintendensek. Ez utóbbira a wittenbergi egyház auctoritásának elnyerése végett volt szükség. A Luther-kutatók II. nemzetközi kongresszusán (Münster, 1960. augusztus 8-13) Sólyom Jenő a következő adatokat közölte: a XVI. század 78 éve alatt mintegy 1200²⁶ magyar diákja volt az egyetemnek. Frankl Vilmos véleménye szerint²⁷ Magyarország és Erdély valamennyi megyéje és városa képviselve volt. Az általunk végzett kutatások arról győznek meg bennünket, hogy nagy számmal voltak vidékünről is. A wittenbergi egyetemen tanult kárpátaljai diákoknak a szerző által fellelt névjegyzéke a következő:

1511/2 Stephanus Maramorosinus. Ungarus.

1552/3 Michael Szőlősi Ungarus.

1567. Michael Ungvári. Ung

1568. Johannes Beregszázy

1570. Petrus Beregszázius. Ung.

1576. Thomas Szöllősinus.

1578. Martinus Szőlőssius.

1582. Paulus Beregszászius.

1584. Stephanus Munkatius.

²⁵ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Budapest, év nélkül. 23. old.; Lásd erről még Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Latinul és magyarul. Debrecen, 1911. 150. old.

²⁶ Borzsák István, A magyarországi Melanchton recepció kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 4 sz. 445. old.

²⁷ Frankl Vilmos, A hazai és külföldi iskolázás a XVI században. Bp. 1873. 188. old.

1590. Andreas Ungvári.

1592. Johannes Bedő Szőlőssy.²⁸

E névjegyzékből világosan kitűnik, hogy vidékünk minden egyes megyéje saját szülőttére ismerhet bennük. Az eddig közölt nevekről azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy az egyetemnek anyakönyvét nem magyar anyanyelvűek vezették, vagyis a magyar személy- és helyneveket többnyire elferdített formában rögzítették. Ezért feltételezzük, hogy az anyakönyvek még több vidékünkéről származó diák nevét is tartalmazzák, akiket sajnos lehetetlen felismerni. Meg kell azonban említeni, hogy vidékünk tanulni vágyó diáksága Wittenbergen kívül más egyetemeket is látogatott, melyeknek számos adattal való részletes alátámasztása meghaladná e tanulmány eleve megszabott terjedelmét. Ezért az erre vonatkozó bizonyítást máshol adom közre.²⁹ Wittenberg hatásának a vidékünk szellemi életében beérő gyümölcseit — Melanchton és Luther vidékünkbeli recepciójának állomásait, tényezőit, a wittenbergi kovász erjesztő hatásának közvetlen és közvetett eredményeit inkább csak sejtjük, pontosan felmérni és kellőképpen értékelni egyelőre még nem tudjuk. Azonban annyi biztos, hogy ezek a diákok az ott hirdetett eszméktől egészen áthatva, midőn hazatértek, részint mint apostolai, részint mint pártfogói a reformációnak, nagy buzgósággal indítják meg a vallás- és erkölcsjavítás munkáját.³⁰ Ezeken az utakon a Luther iratai nagyon korán eljutottak vidékünkre is, s előbb a német ajkúaknál, majd területszerte is mutatkozni kezdett hatásuk. Hiszen már 1533. az év áprilisában Bánffy János nádor arról panaszkodik a pápához írt levelében, hogy az eretnokség megmételtyezte Magyarországot,³¹ Morone pápai követ 1542 májusában pedig egyenesen attól tart, hogy lutheránussá válik az egész

²⁸ Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi... 301–317. old.*; *A Wittenbergben tanult ifjak névsorát* lásd még: Petrus Monedukatus Lascavius (Laskói Csókás Péter). *De Homine magnó illo in rerum nature miraculo*. Wittenberg, 1585.; valamint az u.n. *Wittenberg Ordinierbuch magyarországi anyagát* kiadta: Prónay Dezső – Stromp László, *Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek. Wittenbergben lelkészszé avatott magyarok jegyzéke. 1541–1610*. Bp. 1905. 1–147. old.; Lásd még: Asztalos Miklós, *A Wittenbergi egyetem hallgatóinak idegen nyelvismerete a XVI. században. Egyetemi Philologiai Közlöny*, 1934. 1–11. old.

²⁹ Soós Kálmán, *Vidéink diákjai Európa egyetemein a XVI. században. Kárpáti Kalendárium*. 1985, 100. old.

³⁰ Nagy József, *A reformációt előkészítő körülmények Magyarországon. Sárospataki Füzetek*, V. 577–589. old.

³¹ Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon a mohácsi vész után a protestáns irányú rendelkezések megindultáig. Protestáns Szemle*, 1916. évf. 313. old.

Magyarország.³² Természetesen a reformáció folyamata először mindenütt a lelkekben ment végbe, azoknak a lelkében, kik gondolkozni véleményt alkotni képesek és hivatottak voltak a vallásnak a kort mozgató kérdéseiről. Vidékünk területén legelőször az új hit több formában jelent meg. Valamilyen mértékben a katolikus hagyományok visszaszorultak,³³ elfogadták Luther, Melancthon vagy más reformátorok következtetéseit. Mindenki számára közös követelmény volt, hogy az istentiszteletet a nép nyelvén tartsák és eltöröljék a celibátus. Minden mágnás vagy főnemes birtoka, minden városi közösség önálló egységet képezett. Zsilinszky szavai szerint Magyarországot illetően, az 1526. évi mohácsi vész után egyes vallási közösségekben nem volt rendszerűség, erős szokásjog. A prédikátoroknak az evangéliummal könnyű volt meggyőzni a hallgatókat, hogy a középkori római egyház intézményei ellentétesek a Bibliával, de a hallgatóknak nem egyszer kellett végiggondolni ezt, mielőtt döntöttek a régitől való elszakadásról – hiszen a katolikus vallás szorosan összefonódott a történelemmel, Magyarország politikai felépítésével. Megszüntetni a vallási posztokat, feloszlatni a szerzetesrendeket, felosztani a püspöki birtokokat és az állam, illetve a társadalom hasznára vagy jótékonyásra fordítani azt – erre rá lehetett volna szorítani a katolikus tömegeket. De az oltár helyett egy egyszerű asztalt tenni, beoltani az egyházi gyertyákat, kitenni a szobrokat és más ábrázolásokat, tönkretenni a freskókat – ez istentelenségnek tűnt volna.³⁴ Mi egy bizonyos szintig egyetérthetünk a szerzővel, aki a római katolicizmussal szimpatizált. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy bár a mágnások és a főnemesség nagyrészt, a városok pedig teljesen a reformációhoz hajlottak, ebben a korban az új hit képviselői ritkán tudtak számot adni maguknak saját elveikről. Ezért hitújítás a 30-as évek végéig még csak egyes személyekben és legfeljebb néhány olyan városban vert állandó gyökeret, melynek tudományosan képzett, tetterős papja volt. Maga a nemzeti közlélek még átmeneti állapotban volt, reformokat sürgetett az egyházban, rokonszenvezett az új hit némely tanaival, de nem szakított véglegesen a régi vallással. Valójában 1540-ig még a műveltebb emberek sem tudatosították magukban a reformáció lényegét és jelentőségét.

³² Karácsonyi János, Egyháztörténelmi emlékek... IV. kötet. 44. old.

³³ Számos helyen a templomok a katolikusok és a protestánsok közös használatában voltak.

³⁴ Zsilinszky Mihály, A magyarhoni protestáns egyház története. Bp. 1907. 72–73. old.

Nagyobb jelentőségre akkor jutott vidékünkön a protestantizmus, midőn egyrészt tömegesen csatlakoztak hozzá nagy politikai befolyással bíró főúrak, másrészt pedig olyan személyek ismerkedtek meg a tanokkal, kik képesek voltak azokat magyar nyelven terjeszteni. Az ellőbbi csoport legnevezetesebb képviselője Perényi Péter. Ő először Zápolyának a híve, abonyi és temesi főispán, koronaőr, Siklós, Eger, Sárospatak stb. ura, erdélyi vajda.³⁵ Ő az, ki midőn a mohácsi vész után meghódolt Ferdinándnak, kiköti, hogy saját vallásában általa ne háborgattassék, amennyiben ő magát igazi és jó kereszténynek vallja, Krisztus és az evangélium szerint.³⁶ Ferdinánd kénytelen teljesíteni az éppen Zápolyától átpártoló Perényi fenntartását, mert csak ilyen áron kapja meg a koronát tőle, amellyel magát megkoronáztatta.³⁷ Minthogy akkor a központi hatalom teljesen megszűnt, ez annyit jelentett, hogy a főúr minden birtokain szabad lett az új hit tanítása és gyakorlata. Nem véletlenül hangsúlyozza Verancsics Antal egri katolikus püspök, hogy a Perényi környezetében lévő papokat rendszeresen házasságra erőltette,³⁸ s általában védelembe vette a protestáns irányúakat az előforduló támadások ellen. Azonban sárospataki birtokán még 1573-ban is katolikus volt a plébános, udvari papjai viszont lutheránusok voltak. A következőkben ezért arról szeretnénk beszélni, hogy mit tettek a Perényi család egyes ivadékai a reformáció érdekében. Nem szándékozunk, terünk sem engedni, hogy a Perényieket (hol meg kell különböztetni a sárospataki és az ugozsai Perényieket) minden oldalról megvilágítva teljes kor- és jellemrajzot adjunk, csak főbb vonásokban igyekszünk alakjaikat és cselekedeteiket, elsősorban vallásos szempontból, kiemelni a múlt homályából.

Előre kell bocsátanunk, hogy egyes kutatások³⁹ arra mutatnak rá, hogy a család 1527–29 körül fogadhatta el a lutheri tanokat, amelyekről később sem álltak el. Ez a vélemény valószínűnek tűnik. Azonban egyes

³⁵ Tomori Sándor, A chinai vallásrendszerek. Sárospataki füzetek. 1861. 568. old.; Dr. Soltész János, A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. Kopácsi István. 1530 körül. Sárospataki füzetek. 1864. 124–127. old.; Ráczy Károly, A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880. 7–9. old.

³⁶ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek. 1535–1941. III. kötet. Bp. 1906. 470., 528. old.

³⁷ S. Szabó József, A Perényiek... 11. old.

³⁸ Verancsics Antal összes munkái. Magyar történelmi emlékek. VI. kötet. Pest, 1860. 108. old.

³⁹ Lásd erről: Haraszty Károly, Az Ungi református... 31. old.; Réz László, A Drugethek és Homonna reformációja... 60. old.; Frankl Vilmos, A hazai és külföldi... 146. old.

vidékünkbeli egyháztörténészek kutatásai,⁴⁰ valamint más hasonló jellegű megállapítások⁴¹ téves vagy inkább kétes eredményre vezettek. Ezért vidékünk ez iránt érdeklődő közvéleménye úgy tartotta és tartja ma is, hogy Perényi Ferenc pártfogása alatt tevékenykedett: Gálszécsi István, Kopácsi István és Siklósi Mihály, mint Sárospatak – Ungvár – Máramaros vidék első reformátorai. Ez a feltételezés Sárospatak s vidékére vonatkozólag teljesen egyértelműen elfogadható, melyet egyébként az újabb kori egyháztörténeti kutatás is hangsúlyoz.⁴² Azonban, hogy a fentebb említett nagytekintélyű reformátorok vidékünkön is működtek volna, bár egyes homályos esetekben⁴³ valószínűséggel bír, bizonyítani nem lehet. Ha fentebb említett reformátorok nem is, de Perényi Péter valamilyen kapcsolatban állhatott Ung megyével. Ugyanis 1543-ban, mikor felségárulás és a törökkel való cimborálás vádjával bécsújhelyi (Ausztria) fogságban szenved, négy vármegye, Heves, Abaúj, Ung, Zemplén könyörögtek érte.⁴⁴ Hogy mi volt ez a viszony, nem tudhatjuk. Nyilván hatással lehetett erre, hogy Perényi Péter Palocsai Antallal, Zemplén vármegye főispánjával, Rozgonyi Istvánnal, Ráskay Gáspárral, valamint azzal a Drugeth Ferencsel⁴⁵ állott szövetségben, akiről tudjuk, hogy Lajos királynak 1520-ban kamarása és egyben Ung megye főispánja volt. Bizonyára ezért szerepel Zemplén és Ung vármegye a könyörgők között. De nyilván nem csak politikai, hanem vallási jelleggel is bírt a dolog, amelyet egyelőre nem tudunk még bizonyítani. Végül az egész Magyarország könyörgött érte 1545-ben a nagyszombati országgyűlésen az 54. cikkelyben,⁴⁶ de mindhiába, mert a bécsújhelyi fogságban 1548-ban meghalt. A börtönből írt leveleiben, s végrendeletében is nem egyszer határozatosan buzdította fiát, Gábort, hogy az evangéliumi vallást, amely akkor már országszerte elterjedt pártfogásba vegye, és az evangélium hirdetőinek az ellenfél üzelmeinek ellenében való oltalmazását az ő példája sze-

⁴⁰ Pl. Csomár Zoltán véleménye szerint. Lásd: Csomár Zoltán, A református egyház. Ungvár és Ung vármegye. 137. old.; Haraszty Károly, Az Ungi református... 31. old.

⁴¹ Frankl Vilmos, A magyar nemzet története. III. füzet. 1526–1825. Budapest, 1873. 115. old.

⁴² Lásd erről: Warga Lajos, A keresztyén egyház történelme. A reformáció előtti korszak. I. kötet. Sárospatak, 1880. 235–237. old.; és S. Szabó József, A Perényiek... 23–24. old.

⁴³ S. Szabó József, A Perényiek... 12. old.

⁴⁴ Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi... 1911. 226. old.

⁴⁵ Horváth K. Vince, S.-A -Újhely legrégebbi szabadság-levelei. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III. évf. 287. old.

⁴⁶ S. Szabó József, A Perényiek... 39. old.; Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi... 226. old.

rint folytassa.⁴⁷ Perényi Gábor, Abaúj-, Zemplén- és Ugocsa- vármegyék későbbi főispánja⁴⁸ meg is fogadta⁴⁹ az atyai intelmet, s birtokain működő lelkészekről megkövetelte, hogy az ágostai hitvallás értelmében tanítsanak. Ugyanis mikor 1562-ben Tarcalon a Béza Tódor által készített Kálvin szellemű vallástételt elfogadták a Tisza-vidéki és égervölgyi protestánsok, ő ezt zendülésnek tartotta. A tarcali és a tordai zsinat (1563) végzését nem szívelhette Perényi Gábor, aki a lutheri hitújításnak határozott követője, Kálvin hitnézeteinek pedig ellensége volt. A birtokain lakó lelkészeket a fentiekért Sátoraljaújhelyre hívatta, és azért, mert az ő híre és akarata nélkül a tarcali zsinaton megjelentek és annak végzéseit követték, őket keményen megfedette.⁵⁰ Perényi habozás nélkül elrendelte, hogy a birtokán csak az ágostai hitvallást követőket tűri meg, melyhez maga is mindhalálíg állhatatosan hű maradt. Tehát fő törekvése arra irányult, hogy gátat vessen a helvét irány terjedésének a Felvidéken. Ez csak egy időre sikerült neki, ugyanis Perényi Gáborral, miután gyermeke nem maradt, a család nádori ága sírba szállt.

Nagyobb buzgóságot mutatott vidékünkön az evangéliumi eszmék iránt a család másik nagy ágának tagja, a mohácsi véres síkon maradt főurnak az ugocsai és máramarosi főispánnak,⁵¹ Perényi Gábornak⁵² a királyháza Nyaláb vár urának özvegye – Frangepán Katalin. Nagy műveltségű, nem mindennapi asszony volt. Nem nézve arra, hogy édes testvérébátyja, Ferenc a katolikus klérus díszje, egri püspök és kalocsai érsek, Szapolyai János király kitűnő diplomatája, aki országos gondjai után pihenni és üdülni óhajtott, gyakran Nyaláb várában kereste fel Katát, ő mégis csodálatos módon a reformációhoz húzott és nem volt János király híve. Férje halála után, az ország kancellárja előadja,⁵³ hogy különösen a Szentírás olvasására adta magát, és abban találta fő gyönyörűségét. Ebben testvérébátyja sem tudta

⁴⁷ Ez egyébként Szikszai Fabricius szava, melyet közöl S. Szabó József, *A Perényiek...* 40. old.

⁴⁸ Lásd erről: Medgyesi Somogyi Zsigmond, *Magyarország főispánjainak története. 1000–1903.* Bp. 1903. című munkáját.

⁴⁹ A lutheránusok mellett való intézkedését lásd: S. Szabó József, *A Perényiek...* 43–67. old.

⁵⁰ Kiss Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései.* Összeszedte, a latin szövegűeket magyarra fordította és tájékoztató jegyzetekkel kísérte. Bp. 1881. 286–294. old.

⁵¹ Lásd erről bővebben: Medgyesi, *Magyarország főispánjainak...* fentebb említett munkáját.

⁵² Nem tévesztendő össze Perényi Péter Gábor nevű fiával, amelyről fentebb esett szó. Ő a Nyalábvári Perényihez tartozik.

⁵³ Budai Ézsaiás, *Magyar Ország históriája...* Debrecen, 1808. 98. old.

megakadályozni. Még az olyan zabolátlan, vad természet sem merte bántalommal illetni, mint Balassa Menyhért,⁵⁴ akinek várkastélya Halmi alatt Nyaláb közelében állott, mint híres rablófészek. A reformációnak lett buzgó katonája és Ferdinánd királynak tántorgás nélküli híve.⁵⁵ Pedig Ferdinánd mellett maradni az ő helyzetében a legnehezebb feladatok közé tartozott. Távól a Habsburg-párt központjától és erejétől Ugocsa vármegyében, mindenfelől János királynak, aztán fiának híveitől környezve, csak ritka erélylyel, leleménnyel és szívósággal lehetett magát és birtokait megőrizni. Nem egyszer szenvedett keserves zaklatást erőszakos, durva és rabló lovagoktól, minő volt Kávássy Kristóf, huszti várkapitány, aki dúló fosztó zsoldosaival három vármegyében garázdálkodott, és Nyaláb várát is szerette volna hatalmába keríteni. Nádasdy Tamás is Ferdinánd híve lett volna, de saját zsebére dolgozott és rendszeres rabló hadjáratot folytatott. Utóvégre is ostrommal kellett tőle elvenni Husztot. Perényiné helyzete akkor kezdett némileg javulni, amikor 1541-ben bátyja is, meg Perényi Péter is Ferdinándhoz szegődtek. Követte példájukat férjének unokatestvére, Nagyszőlős ura, Perényi Ferenc is. Ferdinánd nagy figyelemmel és gonddal kísérte az özvegyet, aki hűségének abban a korban igazán tüneményes példáját adta. Valószínűnek tartjuk, hogy Perényiné pár évre fiát, Jánost is Ferdinánd udvarába küldte nevelőnek, de erről közelebbi adatok hiányoznak. Azt tudjuk, hogy kérésére Ferdinánd király már gyermekkorában kinevezte a fiát Ugocsa vármegye főispánjának,⁵⁶ és nyoma van annak is, hogy a kiskorú gyermek helyett férfiass lelkű édesanyja kormányozta a vármegyét. Később fia mellé Komjáthy Benedeket vette nevelőnek. Egy jó képzettségű, nyelvekben és teológiai tudományokban jártas mestert, aki a Nyitra megyei Komjátón született, s a hazai alsóbb iskolák elvégzése után 1529-ben a bécsi egyetem hallgatója. Alakja körül még sok a homály és különféleképpen ítélnék róla,⁵⁷ annyi

⁵⁴ S. Szabó József, *A Perényiek...* 70. old.

⁵⁵ Dr. Komáromy András, *Nyalábvár és uradalma, Századok*, 1894. 516. old.

⁵⁶ Lásd erről bővebben: Medgyesi, *Magyarország főispánjainak...* Ugocsa megyére vonatkozó fejezet.

⁵⁷ Egyesek a magyarországi erasmisták közé sorolják, akikről pedig ismeretes, hogy középúton álltak meg a reformok terén és még Luther reformtörekvéseit is sokallták. Ezt azonban nehezen feltételezhetjük éppen Komjáthy Benedekről: S. Szabó József, *A Perényiek...* Függelék, 115. old.; Mások viszont Melancthon hívének tartják. S. Szabó József, *A Perényiek...* 75. old.

azonban bizonyos, hogy a török elől 1530-ban Husztra menekült.⁵⁸ Az 1530-as évek elején hívatta meg Perényiné nyalábvári udvarába János fia nevelőjéül. Mindenesetre eszes és képzett embernek kellett lenni annak, akit ez a magas műveltségű nő udvarába és kegyelmébe fogadott, és akire egyetlen fiának a nevelését bízta. Sőt ennél még többre is vitte Perényiné Komjáthyt, mert irodalmi munkára sarkallta, amivel mindkettőjük nevét és emlékét beiktatta a magyar irodalom történetébe. Az első magyarul nyomtatásban megjelent humanista bibliafordításról van itt szó. Ugyanis Frangepán Katalin rendelkezett Szent Pál apostol leveleivel,⁵⁹ amelyeket gót írása és ódon nyelve rendkívül nehézé, homályossá, s egyben értelmetlenné is tett. Kérte és ösztönözte tehát Perényiné a tudós Komjáthyt, hogy fordítsa le és magyarozza meg értelmesebben és világosabban. A fordítás el is készült, mely egyébként három, Erasmus után készített fordításnak az egybeszerkesztéséből állott elő, de bevitte a magyarozatba a saját protestáns meggyőződését, a reformáció szellemét is. A magyar reformációnak nincsen ennél korábbi és bizonyosabb megnyilvánulása. Komjáthy bibliafordítása úrnője költségén (*Epistolae Pauli lingua hungarica donatae*) Szent Pál levelei magyar nyelven címmel 1533-ban jelent meg egy krakkói nyomdában⁶⁰ címlapján a Frangepán-címerrel, s elébe bocsátván egy latin ajánlólevelet Perényinéhez. Nevezetes könyv ez. A legrégebb tisztán magyar nyomtatvány, amely arról tanúskodik, hogy Komjáthy ekkor már mélyen protestáns volt. Egyébként művét fakszimile kiadásban Szilády Áron jegyzeteivel 1883-ban újra nyomtatta a Magyar Tudományos Akadémia.⁶¹ A fordításról meg kell jegyeznünk, hogy annyira gyarló, hogy végképpen használhatatlannak tűnt fel már a maga korában⁶² is. Azonban tudnunk kell, hogy a reformációnak első gondja volt mindenfelé lefordítani és a nép kezébe adni az addig elrejtett forrást, a Bibliát. Ez pedig erős fegyvert adott a reformátorok kezébe a katolikus egyházzal folytatott harcban.⁶³ Nem véletlenül jegyezte meg egykor

⁵⁸ Zoványi (Krausz) Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Szerk: dr. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 333. old.

⁵⁹ Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi... Debrecen, 1911. 185. old.

⁶⁰ Hieronymus Vietor nyomtatta Krakkóban.

⁶¹ Szilády Áron, XVI. századbéli magyar költők művei. Régi Magyar költők Tára. IV. kötet. Kiadja az MTA. 1540–1575. Bp. 1883.

⁶² Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921. 122. old.

⁶³ Лившиц Г.М. Очерки историографии Библии раннего христианства. Минск, 1970. с. 112.

Marx Károly, hogy a reformáció meghozta a bibliafordítást ... igaz, evvel hozható kapcsolatba a nemzetiségek ébredése. A bibliafordításnak és egyben a nemzeti ébredés nagy munkájának volt úttörője hazánkban Frangepán Katalin és az ő udvari tanítója – Komjáthy Benedek. Az utóbbinak későbbi sorsáról nincs bizonyos adat. Aligha ő volt az a K. B.,⁶⁴ aki 1556-ban Nagyszombatban kalmárkodott.

Meg kell emlékeznünk egy másik tudós reformátornak, Ozorai Imrénének munkájáról, mely „A Krisztusról és az ő eklézsiájáról” szól. Irodalmunkban e munka az első magyar nyelvű polemikus könyv a katolicizmus ellen. Az ő könyvét is a már említett krakkói nyomdában, a Frangepán-címerrel ékesítve, ugyancsak Frangepán Katalin nyomtatta ki.⁶⁵ Valószínű, hogy Ozorai egy ideig az ő birtokain terjesztette a reformációt, onnan ment azután Drágffyhoz, végre Békésbe, hogy azt is reformálja.⁶⁶

Ennek a Frangepán Katalinnak egyetlen fiú gyermeke maradt férjétől: Perényi János, akibe anyja iparkodott belecsepegtetni az evangélium eszméit és a Szentírás ismeretét. Az ország kormányzásában mint zászlós főúr, Ugocsa és Máramaros vármegye főispánja vett részt. Tudjuk, hogy uradalmában felkarolta a protestantizmus érdekeit. Hiszen az ő pártfogása alatt töltött egy pár évet a dunántúli reformáció nagyérdemű munkása, a krakkói és wittenbergi egyetemek növendéke, a nagy tudós és bibliafordító⁶⁷ Sylvester (Erdősi) János. A wittenbergi egyetemről 1530-ban jött haza. Ezután nemsokára kerülhetett Perényi János és édesanyja oltalma alá, s ott kezdte meg nagy tevékenységű és hatású reformatori pályafutását. Révész Imre kutatása arra mutat rá,⁶⁸ hogy bár Sylvester Wittenbergben tanult, tevékenysége mégis bibliafordításhoz Zwingli és Johannes Oecolampadius (1482-1531) tanaihoz hajlott. Ezt az ő csatolt magyarázataiból igyekszik bizonyítani. Sylvester neve és reformatori működése ily módon fonódik össze elválaszthatatlanul nemcsak a Perényi családdal, hanem azt hihetjük, hogy vidékünkkel is.

⁶⁴ Zoványi lexikon. 333. old.

⁶⁵ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 122. old.

⁶⁶ Lásd erről bővebben: Rácz Károly, A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880. 7–9. old.

⁶⁷ Munkásságáról lásd: Kazinczy Ferenc, Magyar régiségek és ritkaságok. Pest, 1808.; Ribini János, Memorabilia Augustanae Confessionis Regni Hungariae. I. kötet. Pesonii, 1787. 46–53. old.; Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi... 205. old.

⁶⁸ Révész Imre, Erdősi János magyar protestáns reformátor. Debrecen, 1859. 27–70. old.

Perényi János nem csupán felkarolta a protestantizmus érdekeit, hanem annak ellenségeit még erős üldözésben is részesítette. Ilyen volt például Pap Tamás (vagy Tamás pap) nagyszőlősi plébános, akinek tevékenysége felől teljes bizonytalanságban vagyunk. Ugyanis 1537 januárjában hiába űzi el a nyalábvári Perényi János, mégis a másik Perényihez, a sárospatakihoz menekül. Hiszen tudomásunk van arról, hogy 1539-ben, amikor Dévai Bíró Mátyás országos hatású nagy reformátor Patakra megy a Perényiekhez udvari papnak, az ottani pataki plébános, azaz parochus-lelkész nem más, mint Pap Tamás,⁶⁹ aki valószínűleg 1537-től kezdődőleg működött ott, miután Perényi János elűzte birtokáról. Sárospataki működését Zoványi is említi,⁷⁰ azonban azt is megállapítja, hogy 1539-ben, vagyis Dévai Bíró Mátyás pataki működése idején a reformáció ott még igen csekély hódítást tett.⁷¹ Nyilván ezzel is magyarázható a katolikus Pap Tamás ottani tartózkodása. Ezután ismét visszatér a nagyszőlősi parochiájába. Azonban újra nem hagyják ott nyugodni. Sokféleképpen zaklatják és kifosztják. Perényi János a plébánia jövedelmét a maga részére foglalja le. A Pap Tamás erőszakos megtámadásának és elűldöztetésének valódi okát nem tudjuk. Az a feltevés, melyet ennek okául S. Szabó József felhoz,⁷² hogy politikai pártállása hozta ezeket az üldöztetéseket a Ferdinándhoz ragaszkodó Tamásra, már abból az egyszerű okból sem állhatja meg a helyét, minthogy Perényi János az anyjával szintén Ferdinánd-párti volt, amint ez olvasható az éppen S. Szabónál idézett forrásból.⁷³ Egyéb okokat fölösleges elsorolni, mivel már csak ennél fogva is teljesen alaptalan az a vélekedés, melyet pedig ezen az alapon szinte bizonyosnak tekint, hogy „nem is vallásos okok és rugók működtek közre,” pedig nyilvánvalóan azok, persze a haszonlesésen kívül. Ez a Tamás még 1551-ben is perelt Perényi özvegye ellen a neki okozott károk és ellene elkövetett erőszakoskodások miatt. Meg kell azonban még jegyeznünk, hogy erről a Tamásról az sem ismeretlen, hogy 1551-ben milyen minőségben élt. Miként S. Szabó József által is felhasznált okirat mondja, akkor székeséki éneklőkanonok és máramarosi királyi sókamrai prefektus volt.⁷⁴ Ilyen törvényellenes és erőszakos tettek akkor napirenden voltak. Magát Perényi

⁶⁹ S. Szabó József, *A Perényiek...* 28. old.

⁷⁰ Zoványi Jenő, *A reformáció...* 229. old.

⁷¹ Ugyanott. 116. old.

⁷² S. Szabó József, *Debreceni és Sárospataki papok a reformáció századában.* Debrecen, 1916. 42–44. old.

⁷³ Dr. Komáromy András, *Nyalábvár és uradalma. Századok,* 1894. 516. old.

⁷⁴ Karácsonyi János, *Egyháztörténeti Emlékek.* 1548–1551. V. kötet. Bp. 1912. 535. old.

Jánost is ilyen önkényesen támadta és fosztogatta esküdt ellensége, Balassa Menyhért,⁷⁵ akitől sokszor érzékeny kint szenvedett. Az átmeneti korszak féktelenségeit és önkényeskedéseit a törvény csak lassan és nehezen tudta hatalma alá szorítani.

Perényi János működésének vidékünkre gyakorolt hatásával hozható összefüggésbe talán a következő eddig figyelmen kívül hagyott tény is. Batizi András,⁷⁶ aki az első református káté szerzője,⁷⁷ valamint Gálszécsi István tanítványa a wittenbergi egyetemen tanulva (1541-1542) annyira megnyerte Melanchton Fülöpnek⁷⁸ a bizalmát, hogy ajánlatot nyert tőle éppen Perényi János ugocsai főispánhoz. Ezen ajánlat következtében azonban, hogy, hogy-nem, de nem őhózzá, hanem Drágffy Gáspárnak (Perényi János sógorának) birtokára kerül. Ezekből azonban világosan kitűnik, hogy hármójuknak szoros kapcsolatban kellett állniuk,⁷⁹ ugyanis honnan tudta volna másképpen Melanchton, hogy létezik egy Perényi János is, mint a Nyaláb vidék reformációjának támasza. Ez ismét csak a reformáció terjedését eredményezhette vidékünkön. A Melanchtonhoz küldött tudósítások ugyanis hatalmas elterjedtségéről tanúskodnak, minek alapján már 1539 elején örömmel állapítja meg, hogy a Tisza-vidéken, a török hódoltságban és Erdélyben, a románok között is szaporodnak az új irány hívei.⁸⁰ Ez alól nyilván a Perényi- birtokok sem voltak kivételek, hiszen a Melanchton által körvonalazott határba az ő birtokuk is beletartozott. Egyáltalán nem meglepő tehát, hogy 1545-ben György barát (kincstárnok) panaszolta, hogy csoda módon terjed Tiszántúlon a reformáció. Ezúttal megbízást szeretett volna kapni – talán nem is csak vallásos buzgóságból – a lutheránusokat pártoló nemesek birtokainak lefoglalására, mi végett különösképpen a Drágffy Gáspár özvegyét szemelte ki, aki ellen e célból valami bizottságot óhajtott kikül-

⁷⁵ Akiről már fentebb esett szó, s aki egyébként a Perényi család nádori ágával, főleg Perényi Gáborral állott szövetségben.; S. Szabó József, *A Perényiek...* 37., 59. old.

⁷⁶ További tevékenységéről lásd: Lampe Ember, *Historia Ecclesiae Reformatae...* 97. old.; Kiss Áron, *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései...* 5–6., 26. old.

⁷⁷ Lásd: Toldy Ferenc, *Magyar költészet kézikönyve*. Pest, 1855. 30–31. old.

⁷⁸ Philipp Melanchthon – (1497–1560) Luther munkatársa a reformációban, 1521-ben adta ki *Loci communes rerum theologicarum* című művét, mely az első nagy protestáns munka a dogmatikai teológia területén.

⁷⁹ Értsd: Batizi-Perényi és Melanchtonnak; Batiziról bővebben lásd: S. Szabó József, *A Perényiek...* 77–78. old. közli, hogy Perényi is kint járt Melanchtonnál. Lehet innen ismerhette. (Saját véleményem).

⁸⁰ Fraknói Vilmos, *Melanchton és magyarországi barátai*. Századok, 1874. 181–182. old.

deni.⁸¹ E határozat bizonyára teljes mértékben vonatkozott a vidékünkbeli Perényi birtokokra is, hiszen Drágffy Gábor Perényi János sógora volt, miután testvérét Drágffy Zsófiát vette feleségül. Ez a házasság végre összehozta és kibékítette a Drágffyak és a Perényiek évszázados birtokperből származó viszályát, s így birtokuk is közel feküdt egymáshoz. Nyilván az 1545. júniusi debreceni részleges országgyűlés is a tiszántúli reformáció elterjedtsége ellen volt megtartva, mely egyenesen a földesurakra akarta rákényszeríteni, hogy ne tőrjenek birtokaikon lutheránusokat, felhatalmazván pótlólag a fentebb említett kincstárnokot – György barátot és a főkapitányt, Petrovics Pétert,⁸² hogy biztosokat rendelhessenek ki a lutheránusok kinyomozására és elfogására.⁸³ Minthogy ez a végzés ellentétben állott az ugyanazon évi tordai országgyűlésnek egész Erdélyre kiható határozatával, másrészt pedig Petrovics eltérően György baráttól, a legnagyobb rokonszenvvel viseltetett a protestantizmus iránt, könnyen elképzelhető, hogy ettől a végzéstől nemigen volt okuk megijedni az Erdélyhez tartozó tiszántúli vármegyék⁸⁴ lutheránusainak.

A fentebb felsorolt tények bizonyítják, hogy Perényiné fia anyja nyomdokain haladva, minden erejét latba vetve lendítette fel vidékünkön a reformáció terjedését. Ettől a Jánostól vették eredetüket Ugocsa és Máramaros vármegyék főispánjai, kik a következő időkben virágzottak a Perényi nemzetségből. Szőlősön, mint ahol legtöbbet tartózkodtak, az evangéliumi vallásnak két századon át pártfogói voltak.

Bizonyára voltak még többen, kik Perényi János védelme alatt terjesztették a reformációt, de a múlt idők ködében nem láthatjuk tisztán az alakokat. Nem tévedünk, ha ezek közé soroljuk Huszti Tamást, Máramaros rettenthetetlen lelkű reformátorát. Hisz tudjuk, hogy Perényi Máramarosnak főispánja és egyik nagybirtokosa volt, s így módjában állott, hogy ott is oltalmazza a reformáció híveit. Az eddigi kutatásaink során annyit sikerült megállapítani Husztiról, hogy részt vett az 1545. szeptember 20-án tartott zsinaton,⁸⁵ amely Drágffy Gáspár özvegyének, Báthory Annának⁸⁶ a pártfo-

⁸¹ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek. 1542–1547. Bp. 1909. IV. kötet. 436–437. old.

⁸² Tevékenységéről később szólunk részletesen.

⁸³ Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések... Bp. 1881. I. kötet. 32. old.

⁸⁴ Egyébként akkor ennek kötelékébe 14 egyházmegye tartozott, melyek között vidékünk-ről ott találjuk az Ugocsait is.

⁸⁵ E zsinatról és határozatairól részletesen lásd: Kiss Áron, A XVI. században tartott... 1–2. old.

⁸⁶ Wurga Lajos, A keresztyén egyház történelme. Pápa, 1906. II. kötet. 235–237. old.

gásával ült egybe a Szatmár vármegyei Erdőd mezővárosában. Ha csupán ezt vesszük is figyelembe, akkor is könnyen megmagyarázható Huszti Tamás erdődi felbukkanása, amit eddig ezzel a kérdéssel foglalkozó egyháztörténészek sajnos nem vettek észre. Arról van szó ugyanis, hogy Drágffy Gáspárnak a Békés, Bihar és Szatmár vármegyei főispánnak a nőtestvére, éppen a mi Perényi Jánosunk felesége, akiről egyébként már fentebb esett szó. Már csak ebből kifolyólag elküldhette a sógora birtokára Máramaros-vidék rettenhetetlen reformátorát. Azonban itt is nyilván vallásos okok játszottak közre, mert mint ismeretes, ez volt az első magyarországi zsinat. Ezért ott más messzebb fekvő vármegyékből is megjelenhettek a prédikátorok az ellenük itt-ott felmerült vádakkal szemben hitvallásuk körvonalazására. Nézetünk helyességét támasztja alá Zoványi Jenő feltételezése is,⁸⁷ miszerint a gyulafehérvári püspökség alá rendelt tiszántúli vidékről (a mai Szilágy vármegye egésze, Ugocsa és Szatmár vármegyék nagy része, Szabolcs vármegyéből Nyírbátor környéke) gyűlhetnek ide össze a résztvevők... Zoványi tehát nemcsak Máramaros-vidékieket, hanem még ugocsaiakat is lát a zsinat tagjai között. Ez a nézet számunkra helyesnek tűnik. Ugyanis azt az időt, mikor a magyarországi evangéliumi eklézsiák a római eklézsiáktól megkülönböztetett társaságot kezdtek formálni, itt kell kezdeni. Vagyis e zsinat volt az első ünnepélyes megállapítása a római katolikusoktól való elválásnak, ez volt az első kísérlet a független egyháztestület képzésére. Végzéseit általában lutheri felfogás hatja át, melyet a XII. cikkely hangsúlyoz: „egyetértés az ágostai hitvallással.” Az Erdői Zsinat eme végzésének aláírói közt ott volt tehát a vidékünkbeli Huszti Tamás is, akit a fentiekre való tekintettel már ekkor protestánsnak kell elismernünk, habár egyes egyháztörténészek⁸⁸ ezt két évvel későbbre teszik. Lampe hiteles adatai szerint ugyanis 1547-től ő hirdette először Husztról kiindulva a reformáció eszméit a máramarosi helységekben (Visk kivételével).⁸⁹ Huszt szép eredménnyel vethette az evangélium magvait, mert pár évtized alatt⁹⁰ már megszilárdult evangéliumi egyházak voltak a máramarosi öt korona- városban. A máramarosi helységekben lévő egyházak alkottak aztán egy egyházmegyét, amelynek adatait a már elveszett, de Géressy László volt

⁸⁷ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921. 117. old.

⁸⁸ Lampe Ember, *Historia ecclesiae reformatae*... 108. old.

⁸⁹ Viskre vonatkozólag már közöltük megállapításainkat.

⁹⁰ Lampe Ember, *Historia ecclesiae reformatae*... 149. old.

viski lelkipásztor által lemásolt, s ma is meglevő traktus jegyzőkönyv a következőkben adja elő.⁹¹ Huszt, Hosszúmező, Máramarossziget, Técső, Visk, ez az öt koronaváros és egy falu, Remete, alkottak eleitől fogva egy egyházmegyét,⁹² s ... egy esperes kormányozta. Ezekkel azonban behatóbban nincs szándékunk foglalkozni, mert eltér e munka eleve megszabott főirányától. Annyit azonban megjegyzünk, hogy a később helvét irányúvá fejlődő Huszti Tamás után egy bizonyos Pál nevű pap⁹³ terjesztette a reformációt Máramarosban. Talán ez a Pál lehet az, akiről már fentebb szólunk, mint Visk környékének előbb lutheránus, majd református irányú papja.

A fentebb előadottak után kételkedhetünk-e a felől, hogy Perényi János nemcsak pártolta a reformációt, hanem maga is anyjával együtt lelkileg protestáns volt? És mégis gondolkodóba ejthet bennünket 1551. február 12-én Túrterebesen kelt végrendelete, melyben meghagyja, hogy lelke üdvéért miséket szolgáltatassanak, és a nagyszőlősi kolostorban levő barátok imádkozzanak érte. Ezen azonban végképpen csak akkor ütközhetnék meg, ha nem ismernénk annak a kornak kiforratlan, zavaros állapotát és lelki világát. Nem ő az egyetlen a reformációt pártoló és azzal együtt érző főurak közül, aki hasonlóképpen cselekedett. Az a kor még nem szakított teljesen a katolikus egyházzal, s annak szertartásaival. Evvel kapcsolatban elfogadhatjuk Ljubovics Ny. Ny. véleményét,⁹⁴ aki azt írta, hogy mindegyik gazdag uraság egyénileg gyakorolta hitét, egyénileg reformálta az egyházat, egyszerre megőrizve a katolikus mise külsőségeit, másszor közeledve Luther tanaihoz vagy a kálvinizmushoz. A mágnások és a főnemesség nagy része a reformáció felé hajlott, ettől függetlenül az új hit gyakorlói közül kevesen tudtak egyértelmű számot adni saját hitükről. Tehát lehetett már valaki lelkileg jó protestáns anélkül, hogy a katolikus ceremóniákkal felhagyott volna. Ezeket csak lassan szorította ki a terjeszkedő reformáció, főként annak kálvini iránya, amely ebben az időben még csak csírájában

⁹¹ Ide vonatkozó adatokat lásd: Peleskey Sándor, A viski református... 6–7. old.

⁹² Amely 1554-től a Szatmárvidéki protestáns egyházkerülethez tartozott. Lásd: Zoványi lexikon. 580. old.

⁹³ Loesche György, Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban. Függelék: S. Szabó József, A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. Debrecen, 1912. 159. old. (Ismertetés: Történelmi Szemle, 1914. III. évf.)

⁹⁴ Любович Н. Н. История реформации в Польше. Кальвинисты и антитринитари. Варшава, 1883. с. 60., 99.

volt Magyarországon. Így értsük meg tehát Perényi János végrendeletének fentebbi passzusát.

Szólnunk kell azonban a Perényi család még egy tagjáról, Perényi Ferencről is. Ő a fia annak a Perényi Istvánnak, aki a Jagellók udvarában forgolódott, mint főlovász és főétekfogyó mester. Tehát Perényi Ferenc már nem a nádasi ág⁹⁵ képviselője, nem is a nyalábváriaké (amely egyébként 1605-ben halt ki⁹⁶), ennek ellenére mégis kapcsolatba hozható vidékünkkel. Ugyanis előbb Nagyidán, azután Ugocsa vármegyében, Nagyszőlősen tartotta főúri udvarát. Mindkét helyen hathatós terjesztője és meleg keblű pártfogója a reformációnak. Nagyida abban az időben jelentősebb város és vára a Hernád mellett fontos erősség.

„Egyszer volt özönvíz, mióta a világ;
Egyszer nyit száz évben az aloe virág;
Egyszer esett, mondják, kutyavásár Budán:
Egyszer a hős dádék romlása Nagy-Idán”.⁹⁷

Így kezdi Arany János a „Nagyidai cigányok”-ról írt tréfás vitézi versezetét. Akiket ez a víg eposz kacagtató humorral megénekel, és akinek emlékét a történelem is megörökítette, azok a „hős dádék” a Perényi Ferenc cigányai voltak. De ha csak ebben a furcsa miliőben maradt volna fenn Perényi Ferenc neve, nem érdemelné, hogy ezen a helyen bővebben emlékezzünk meg róla. Ám az ő életének történetében a nagyidai cigányok esete csak egy kis epizód, amely ugyan őt vagyoniilag érzékenyen érintette, azonban a haza és a reformáció szolgálatában szerzett érdemeit el nem halványítja. Tudjuk róla ugyanis, hogy neki is sok baja volt, akárcsak Perényi Jánosnak,⁹⁸ a nagyszőlősi plébánossal, Tamás pappal, vagy Pap Tamással. Mert később Perényi megszerezte magának Nagyszőlőst is, Nagyidáról oda tette át az udvarát. Miután Tamás, akinek alakja körül még sok a homály, visszamegy első elűzetése (1537) után a nagyszőlősi parochiájába, Perényi Ferenc 1544-ben kirabolja. Sok szarvasmarhát, bort, gabonát visz el tőle, s mintegy 3000 korona kárt okoz neki. De nemcsak kifosztja az egy ideig Sárospatakon is hivataloskodó pápás érzelmű nagyszőlősi plébánost, hanem mint

⁹⁵ Ugyanis apjának Perényi Istvánnak volt Perényi Imre nádor nagybátyja, úgymint a nyalábvári Perényi Gábornak is, mert Perényi István és Perényi Gábor testvérek.

⁹⁶ S. Szabó József, A Perényiek... 82. old.

⁹⁷ Arany János, Nagyidai cigányok. Hősköltemény négy énekben. 1851 (első ének második versszak)

⁹⁸ Amelyről már fentebb esett szó: Lásd e munka előző oldalait.

azt egy biztos forrás igazolja,⁹⁹ 1544 novemberében elfogatta és éppen a nagyidai várba záratta el. Ezt a fosztogatást és becsukatást már nem írhatjuk a reformáció pártállásának a számlájára, ez már rablás, mely abban a korban igen elterjedt volt. Viszont azt nem lehet tudni, hogy mivel ingerelte maga ellen Tamás pap ily nagy mértékben a Perényieket, akik ellen ezután is terhes panaszokat emel mint szepesi kanonok és máramarosi praefectus. Perényi Ferenc önkényeskedésével mégis elérte, hogy Tamás pap elhagyja Nagyszőlőst. De ugyancsak kizavarta onnan a ferences-rendi barátokat is, és kolostorukat várkastéllyá alakította. Feltételezhető ugyan, de talán valószínű, hogy a katolikus püspöki szék betöltött volta idején választották meg talán éppen ezt a Tamást szuperintendenssé, aki mint a magyar egyházak „praesese” az 1554-ben vagy legkésőbb 1555 kezdetén tartott széki zsinat tanácskozásait vezette.¹⁰⁰ Hivataloskodásának minden egyéb mozzanata ismeretlen, s így személye felől is teljes bizonytalanságban vagyunk. Egy azonban bizonyosra vehető: az, hogy a magyar egyházaknak a szász káptalanból való kiválása és az ezektől független testületekké való átalakulására irányuló mozgalom az ő idejében kellett, hogy meginduljon.

Perényi Ferencről még az is ismeretes, hogy Ferdinánd királytól való elpártolása (1566) után, mikor is apósával és a többi Perényivel együtt János Zsigmond táborához csatlakozik, (akitől a régi Magyarország feltámadását remélte)¹⁰¹ sok kárvallással és megpróbáltatással járt, s végzetessé vált reá nézve. Előbb Jorgen von Puchaim, Ferdinánd generálisa elfoglalja tőle ősi birtokát, Nagyidát és abonyi tartozékait. Erről Kemény János így emlékezett meg:

„Írtanak ezerben ötszázötvenhatban,
Pártosság magyar közt vala szép divatban,
Nagyidát Perényi bírta egyik párton,
Kapitánya a várban jó Gerendi Márton.”¹⁰²

A következő évben még nagyobb csapás érte. Thelekessy Imre, Ferdinánd vitéz főkapitánya nagyszőlősi kastélyában őt magát vette ostrom alá. Nagy erőfeszítéseket tett vára megvédésére, de hasztalan. A túlnyomó ellenség-

⁹⁹ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek... IV. kötet. 526. old.

¹⁰⁰ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 202. old. Lehetséges, hogy ez egy másik Tamás.

¹⁰¹ Erdély különválásának, Izabella és János Zsigmond vissza hozatalának ő is egyik hatalmas mozgatója. Be is választották az állam tanácsosai közé.

¹⁰² Arany János, Elbeszélő költemények. Nagyidai cigányok. 1851. 6. versszak.

gel szemben nem tudta megvédeni a várkastélyt. Telekessy gyors rohammal annyira meglepte, hogy menekülni sem tudott, családjával és kincseivel együtt a győztesek zsákmánya lett. A préda, mit a vezérek maguk és a katonák között felosztottak, 40000 aranyat tett ki, amely Perényi roppant gazdagságának bizonyítéka. Az elfogott Perényit és családját Sáros várába vitték és zárták el. Feleségét és fiait Ferdinánd nemsokára szabadon bocsátotta, de őt huzamosabb ideig tartotta fogva, s utóbb is (1560) oly feltétellel bocsátotta szabadon, hogy magát iránta örök hűségére kötelezi. Perényi Bécsben kegyelmet kért, s meg is nyerte. Ez alkalommal Szikszón kívül, összes elkobzott birtokait visszakapta. Nem sokkal utóbb meghalt. Tőle származnak a még 1920-as években is élő báró Perényiek.

Elfogatásával és fogságban tartásával nem csupán a politikust sejtették benne, hanem kétségkívül, a reformáció védőjét is. Felesége Bebek Kata jóval túlélte férjét. 1571. február 12-én végrendelkezett, többek között a Biblia fordítója, a gönci prédikátor és kassavölgyi esperes, Károlyi Gáspár előtt, ami határozottan az ő és családjának a protestáns voltáról tanúskodik. Meg kell még azonban azt is jegyeznünk, amit mint az Ugocsa-vidéki reformáció sajátosságaként tarthatunk számon, hogy a hatalmas és nagy tekintélyű Perényiek közvetlen hatása erőteljesebb mégsem lehetett, mert uradalmuk jobbra a hegyvidékre, a rutén és oláh helységekre esett,¹⁰³ melyek felett a keleti egyház működött. A református és magyar helységek legtöbbször a Rozsályi Kunok, Csarnavodai Surányiak és Újhelyiek, valamint a kismemesi vidék falvai közé tartozott. Ezeknek hatásáról sajnos csak a Rozsályi Kunokat illetőleg vannak egyes adataink.

A fentiek alapján tárgyalva a XVI. századi Perényi család elsősorban vidékünkbeli vallásos cselekvéseit megállapíthatjuk, hogy nevüket és érdemeiket glóriával övezve jegyezheti be történelmébe a kárpátaljai magyar protestáns egyház is, melynek kezdete és kialakulása a Perényiekkel (mind a nádori, mind a nem nádori ággal) elválaszthatatlanul össze van kötve. Ezt a családot, mint S. Szabó József megállapítja¹⁰⁴ a reformáció hatalma és dicsősége tetőfokán találta. A fentiekből azonban az is látszik, hogy mi eddig elsősorban az ugocsa reformációra próbáltunk fényt deríteni XX. századunkból. E tekintetben még egy figyelemre méltó adattal rendelkezünk, amely szintén az Ugocsa vármegyei reformáció elterjedésével hoz-

¹⁰³ A reformáció hatását a ruszin lakosságra nézve a következő fejezetünk tárgyalja.

¹⁰⁴ S. Szabó József, A Perényiek... 6. old.

ható kapcsolatba. Mégpedig tudomásunk van arról, hogy egy bizonyos Kolozsvári Péter gyulafehérvári kanonok, egyszersmind ugocsai főesperes és törpényi plébános 1547. február 5-én a saját és a besztercei szék kerületének összes papsága nevében azt a kijelentést tette, hogy ők az egyházi szertartásokban becsúszott visszaéléseket az őskeresztyén egyház szokása szerint az Isten igéjéből reformálták meg, és az így megreformált szertartásokhoz mindaddig ragaszkodnak, míg az egyetemes zsinat másképpen nem intézkedik.¹⁰⁵ Tehát ez is arról tanúskodik, hogy az ugocsai esperes a protestáns hitre vihette át gyülekezetét, ha éppen már nem azon lehettek.

Általában véve az ugocsai református egyházmegyéről el kell még mondanunk, hogy ez a tiszántúli kerületben kezdettől fogva létezett. Ugyanis amikor az 1554. március 13-án tartott óvári zsinaton (Szatmár megye) 7 egyházmegye alakul meg lutheránus jelleggel,¹⁰⁶ azok közt ott található elsősorban az ugocsai, valamint a máramarosi is (tehát ennek nyilván Visk és Huszt vidékünkbeli területe is, mely akkor oda tartozott). Azonban sorai közé hamar befészkelte magát a helvét irány, ugyanis az 1557 szeptemberében tartott nagyváradi és szatmárvidéki superintentionak zsinatján nemcsak a helvét irány követésében egyeztek meg, hanem bizonyára abban is, hogy az utóbbiak területén lévő helvét irányúak szabadulni akarnak lutheránus irányú püspökök keze alól. Így alakul meg a Tiszántúli Református (néha Tiszán inneni, vagy túl a tiszai névvel is illetett) Egyházkerület,¹⁰⁷ melybe eleitől fogva beletartozott az Ugocsai Egyházmegye is. De később a legnevezetesebb gyülekezete, a nagyszőlősi harmadmagával 1609-ig, a vármegyének többi tiszánnineni gyülekezetei közül pedig kilenc egészen 1821-ig a Beregi Egyházmegyéhez tartozott, viszont ugyanaddig a Tisza és Túr között négy Szatmár megyei gyülekezet meg öhozzá. Ezeket akkor a Nagybányai Egyházmegyéhez, amazokat pedig ide csatolta a generális konvent, amely arról is intézkedett, hogy az egész egyházmegye a máramaros-ugocsaival egyesüljön. Az ugocsai a XVIII. század elején 26 (1733-1727), a XVIII. század vége felé 23 anyaegyházból állt. Esperesei névsorából a XVI. századra vonatkozólag Almásy János szőlős-gyulai lelkésztől tudunk, aki 1598-1617 között tevékenykedett.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Révész Imre, Dévai Bíró Mátyás életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863. 12. old.

¹⁰⁶ Erről lásd: Kiss Áron, A XVI. században tartott... 27–32. old.; Tóth Ferenc, Túl a tiszai ref. püspökség... 258–262. old.; Warga Lajos, A keresztyén egyház... II. kötet. 256. old.

¹⁰⁷ Püspökeinek névsorát lásd: Zoványi lexikon. 664. old.

¹⁰⁸ A további esperesek névsorát lásd ugyanott.

A fentieket figyelembe véve megállapíthatjuk tehát, hogy Ugocsa megyét, valamint Máramaros megye most hozzánk tartozó részeit¹⁰⁹ hamar elérhették a reformáció hullámai.

Nem szabad azonban azt feltételeznünk, hogy egyes nagy hűbérurak a reformáció oldalára tisztán vallási okokból álltak át. Itt nem annyira vallási okok játszottak közre, mint az, hogy lehetőségük nyílt birtokaik növelésére. Hiszen olyanok is akadtak, akiknek a reformeszmék pártolása csak eszköz volt arra, hogy valamely ezzel összefüggésben kínálkozó magánérdeküket leplezzék véle. Azok a főurak ugyanis, kik katolikus egyházi javakat foglaltak el és tartottak birtokukban, mégpedig nem csupán szórványosan, hanem egész rendszeresen, lelkiismeretük megnyugtatására vagy eljárásuknak a világ előtti igazolására szerfelett jól felhasználhatták a maguk evangéliumi irányát, mint amelyből mintegy szükségszerűen folyt, hogy lehetetlenné tegyék a püspökségeknek, a szerzetesrendeknek vagy akár plébániáknak a régi szellemben, illetőleg a régi anyagi erőben való fennmaradását. Hogy számos főúr közül kinek vagy kiknek a lelkében kelt ki ilyen csírából a reformáció felkarolása, azt persze nem lehetséges feltétlen határozottsággal megállapítani. A jelek azonban arra utalnak, hogy némelyeknek, pl. a Perényi családnak¹¹⁰ (s ezen belül főleg Péternek) aligha lehetett ilyen indoktól mentes az ebbeli állásfoglalása.

Ilyen szemmel kell néznünk a nagytekintélyű Drugeth családot is, amely egyike volt a leghatalmasabb oligarcháknak ebben az időben. Ezek szereplése a XVI. században, különösen politikai és vallási tekintetben igen figyelemre méltó. Mi azonban elsősorban az új vallás terén tett buzgólkodásaikat próbáljuk érzékeltetni.

A XVI. században már tizenkét Drugethet¹¹¹ jegyez fel történetírásunk, nem is számítva ide a leányokat. Mert ami ezt a századot foglalkoztatta, a Drugetheket nem hagyta érintetlenül. De ez talán természetes is. E családnak ugyanis magyarországi élete nem a famíliák csecsemő koránál kezdődik. A Drugeth család Magyarországra már, mint történeti szereplő

¹⁰⁹ Ezalatt Visk, Huszt stb. környékét értem.

¹¹⁰ A Perényiek vidékünkbeli vagyónairól szóló kimutatást lásd: Лелекач М.М. Процес закріпачення Закарпатського селянства в XI–X ст. В сборнике Наукові Записки УжГУ. Т. XXIX. Ужгород, 1957. с. 11–12.

¹¹¹ E hatalmas családfának részletes megvilágítása talán lehetetlen is. Ezért a könnyebb áttekintés céljából utalunk itt a Doby Antal által összeállított leszármazási adatokra, lásd: Doby Antal, A homonnai Drugeth-gimnáziumról. I. rész. 319–321. II. rész. 354–6. old.

família jött be.¹¹² A család múltja tehát már magában is elég híres iskola volt arra nézve, hogy a családtagok kellő érzékkel és tudással viseltessenek a történelmi események és nagy eszmék iránt.

Zápolya János pártján találjuk az ekkor élő és szereplő Drugetheket is,¹¹³ különösen Ferencet, továbbá Imrét, Istvánt, Antalt és Gábort éppen úgy, mint a többi magyar főúr többségét, a Drágffyakat, Ráskayakat, Perényieket, a Báthoryakat a nádor kivételével. Hogy a Drugethek Zápolya-pártiak, s hogy Ferenc meg is maradt annak, kétségkívül abban is leli magyarázatát, hogy a Drugetheket közeli rokonsági kötelék fűzte Zápolyához, hisz az anyjuk Zápolya leány volt. Azonban mikor a két ellenkirály közötti viszálykodások megindultak, a Drugetheket még nem találjuk a Ferdinánd oldalán küzdők sorában. Mondhatjuk, hogy eleinte semleges álláspontot foglalnak el — az egy Ferencen kívül. Az atyafisági kötelék meg a nemzeti érzés Zápolya felé vonzza szívüket. Viszont György Perényi Péterrel együtt hűséget esküszik Ferdinándnak, sőt testvérei, Gábor, Antal és István is ingadozni kezdtek János és Ferdinánd közt. És ezek meg is jelentek a koronázó ünnepen.¹¹⁴ Erősebb oka a két király közötti ingadozásoknak (Ferencen kívül) inkább abban rejlett, hogy a Perényiek nagy befolyással bírtak a Drugethekre. Ferenc határozott politikai iránya talán azzal magyarázható, hogy Zápolya János a Drugeth testvérek közül éppen neki adományozza az ungvári birtokot,¹¹⁵ mint aki már az ő megválasztása előtt nagybuzgalmú ember volt. Istvánnak pedig – a másik Drugeth testvérnek a zempléni főispánságot adományozta. Azonban, hogy e bőkezű adományozásokat helyesen ítéljük meg, tudnunk kell, hogy egyes királyok kitüntetések és birtokadományozások által igyekeznek magukhoz közelebb csatolni bizonyos nagyhatalmú személyeket. Különösen vonatkozott ez a XVI. század nehezebb viszonyaira.

Zápolya királlyá választásakor Ferenc Sáros vármegye főispánja volt, valamint már 1527-ben a királynak tárnokmestere, s megkapván ungi birtokát, Ung vármegyének is főispánja lett.¹¹⁶ Innentől kezdve nevezte ma-

¹¹² Betelepedésük jellegéről, valamint származásukról lásd: Századok, 1881. évf. 133., 207., 210. old. Továbbá: Réz László, A Drugethek és Homonna... 28–33. old.

¹¹³ Konratovics Irén, Az ungi vár és ungvár története. Ungvár és Ung vármegye. 41. old.

¹¹⁴ Karsa Ferenc, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez. III. évf. 1897. 336. old.

¹¹⁵ Szirmay Antal, Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempléniensis. Budae, 1804. pag. 489.

¹¹⁶ Lásd: Medgyesi, Magyarország főispánjainak... Ung vármegye főispánjai c. fejezetét. 154. old.

gát nemcsak Homonnaynak – amely nevet különben már a XVI. században minden Drugeth használta, sőt a Drugeth nevet sokszor nem is használják –, hanem Ungvári grófnak is. Ferenc Zápolya iránti hűségét odáig fokozta, hogy hozzáfogott pusztítani Zemplén vármegye felső részeit. Nem kímélte testvéreit sem, kik ekkor már erősen ingadoztak. Ekkor gyűjtotta fel csicsvai várát, odaszorítva ingadozó István öccsét is.¹¹⁷ Ennyi ismeretes Ferencnek Ungvárhoz kötődő viszonyáról. A politikai cselekvés terén még több tetteről is tudunk,¹¹⁸ de ez már nem tartozik tárgyunkhoz.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Zápolya és Ferdinánd viszálykodása idején Zemplén és Ung vármegye sajtáságos területi viszonyban volt egymással. Míg Drugeth Ferenc élt,¹¹⁹ e két megye több részre volt szakadva aszerint, hogy melyik Drugeth, illetve valamely más főúr melyik királyt ismerte el uralkodójának. Végül Zemplént és Ungot 1545-ben egyesítették.¹²⁰ A két megyének területi viszonyai arról is tanúskodnak, hogy a Drugeth testvérek nem mindig voltak azonos véleményen az egész családjukkal, a család nem rendelkezett határozott irányú politikával.

E rövid politikai-történelmi háttérrel, amely egy kissé elhajlik e munka eleve megszabott irányától, érzékeltetni akartuk, hogy a XVI. században a nemzeti politika és a vallás ügye mennyire nem volt egymástól elválasztható. Csak így lehet indokoltnak tartanunk azt, hogy az új tanok mellett való állásfoglalása a magyar főuraknak nem aszerint alakul, hogy melyik főúr melyik királynak milyen hű embere volt: hanem aszerint, hogy melyik főúrnak milyenek voltak a családi összeköttetései, egyéni elve és érdeke. A Zápolya pártján álló főúr éppen olyan buzgó követője és védője lehetett az új tanoknak, mint a Ferdinánd pártján állók. Avagy a Miksa vagy Rudolf iránti hűséget nem befolyásolta az új tanok mellé állás, vagy a régi mellett való maradás. Pl. Drugeth Ferenc (II) Zápolya Jánosnak volt rendíthetetlen híve, akiről pedig tudjuk, hogy az új tanok iránt elnézőbb volt, mint Ferdinánd. Egyrésztől azért, mert a pápai udvarral összeütközése volt,¹²¹ másrésztől pedig azért, mert a törökkel állt szövetséges viszonyban.

¹¹⁷ Kopás L. Aurél, *Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez*, IV. évf. Sátoraljaújhely, 1898. 13. old.

¹¹⁸ Csak, hogy egyet említsünk, részt vesz a János és Ferdinánd közötti béketárgyalásokon.

¹¹⁹ 1540 előtt végezhette életét.

¹²⁰ Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története. 1526–1608. V. kötet*. Bp. 1897. 237. old.

¹²¹ Endes Miklós, *Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története*. Bp. 1935. 138. old.

Mégis erről a Ferencről tudunk a legkevesebbet mint a reformáció hívéről vidékünkön. Egyes vármegye monográfusok ugyan hangsúlyozzák,¹²² hogy ez a Ferenc 1556-ban¹²³ a protestáns híveket különféle kedvezményekben részesítette, de ez már azért sem fogadható el, mivel Ferenc (II) 1540 előtt meghalt. Azonban ez az állítás is szóba jöhet Ferenc (II) protestáns volta mellett, nem nézve arra, hogy itt III. Ferencről van szó, aki éppen 1552–1576¹²⁴ között főispánja Ung vármegyének, mint György fia.

Mielőtt belebonyolódnánk a Drugeth testvérek vidékünkbeli vallásos viszonyainak a tanulmányozásába, egész természetes kérdés itt az, hogy a Drugethek mely időben vették fel a református hitet. E kérdésnek az eldöntésében különös figyelemmel kell vizsgálnunk a magyar főurak családi és egyéni érdekszövetségen alapuló összeköttetéseit. Mert a XVI. század történelmi eseményeinek vizsgálata arról győz meg bennünket, hogy az események fejlődésére az összeköttetésekből származó rokon – vagy ellenszenv igen sokszor nagy befolyással volt. De annál a kérdésnél, hogy a Drugethek mikor fogadták el az új tanokat, már azért is kell a család; és egyéni érdekszövetségen alapuló összeköttetéseket figyelembe vennünk, mert a Drugethekről – bár a történelem lapjaira mint fontos szereplők vannak feljegyezve – nem tudjuk, legalábbis ebben az időszakban még nem, hogy szellemi központok¹²⁵ lettek volna, mint például a Perényiek voltak.

Réz László homonnai evangélikus református lelkész e kérdést ilyen szempontból behatóan tanulmányozva határozottan állítja,¹²⁶ hogy a Drugethek 1530 és 1535 között lettek az új tanoknak, a reformációnak hívei. Megjegyzi, hogy Antal, Gábor, György és István, kik a politikai szereplésben kisebb-nagyobb mértékben részt vettek és a fentebb tárgyalt Perényi családdal összeköttetésben állottak, egyszerre vették fel a református hitet, és az új tanokat Perényivel egy forrásból szívták. Nekünk ez az állítás látszik helyesnek, amelyet annyival módosítunk, hogy a Perényiekkal nem egyszerre,¹²⁷ hanem valamivel később vehettek fel.

¹²² Mészáros Károly, Ungvár története a legrégebb időktől máig. Pest, 1861. 68. old.

¹²³ Valószínűleg II. Rákóczi Ferenc helyett III. Ferencet kell használnunk, mert Medgyesi szerint ő uralkodott ez időben, ki egyébként Báthory Istvánnak volt apósa.

¹²⁴ Lásd: Medgyesi, Magyarország főispánjainak... Ungmegye főispánjai c. fejezet. 154. old.

¹²⁵ Fraknói Vilmos, A hazai és külföldi... 196. old.

¹²⁶ Réz László, A Drugethek és Homonna... 60. old.

¹²⁷ Hiszen általunk előzőleg már megállapítást nyert, hogy a Perényiek az 1528–29. években csatlakozhattak az új tanokhoz. (lásd e munka előző lapjait)

Az Ungvár vidéki, vagy az Ung vármegyei reformáció csíráit a Drugethek közül leginkább István (IV) tette le.¹²⁸ Ő azonban amilyen ingatag volt politikai tekintetben, épp olyan ingatag volt vallásos meggyőződésében is. Mikor Perényi elfogatása után Bécsben bujkált, fiát, Miklóst katolikusnak keresztelte. Neki is, gyermekeinek is ez okozta tulajdonképpen a vesztét. Testvéréről, Györgyről és fiáról, Ferencről (III) pedig tudjuk,¹²⁹ hogy már 1566-tól kezdve különféle kedvezményekben részesítette az ungvári protestáns egyházat, amely ettől az időtől már e hatalmas család pártfogását és kegyeit élvezte.

Ferenc testvéréről, Gáspárról, Ung megye főispánjáról pedig fel van jegyezve, hogy már erős protestáns érzületű ember volt. Az ungvári egyház valószínűleg ő alatta erősödött, hiszen mint Komjáthy Gábor református lelkésznek „Adalékok az ungvári református egyház történetéhez” című alapos hozzáértéssel megírt művében olvassuk,¹³⁰ egy H. J. nevű protestáns papot, kit a barátok üldöztek, pártfogásába vétén az ungvári protestáns egyházban alkalmazta prédikátorként. E példa buzdítólag hatott a szomszéd falvakra is, melyek az ungvári egyháznak aztán filiáivá lettek, s így mint egy alapkövét vetette meg az ungvári protestáns egyháznak.

A Drugethek közül, azonban a reformációért való buzgalom tekintetében leginkább Gábornak a fia, István (V)¹³¹ tűnt ki. Birtokokat adományoz,¹³² lelkészi chartát alapít,¹³³ Zemplén vármegyére rányomja a reformáció bélyegét.¹³⁴ Sőt a Károlyi Gáspár féle Biblia kiadási költségeiben is részt vesz. Az ungvári egyház alapjait tehát ő rakta le, amely alapon áll az hosszú időn keresztül. Ugyanis annyira fejlődésnek indult védelme alatt a protestantizmus, hogy 1589-ben önálló lelkésszel már teljesen szervezve

¹²⁸ Mint aki 1533–1540-ig főispán. Lásd: Mészáros Károly, Ungvár története a legrégebbi időktől máig. Pest, 1861. 64. old.; Medgyesi, Magyarország főispánjainak története... Ungmegye főispánjai c. fejezet, mint aki 1533–1540-ig főispán.

¹²⁹ Lásd ezen fejezet vonatkozó adatait.

¹³⁰ E munkát lásd: Haraszty Károly, Az Ungi református... 394. old.

¹³¹ Nem tévesztendő össze a másik Istvánnal (IV), V. István apjának testvérével.

¹³² Zsilinszky Mihály, Egyháztörténeti emlékek Zürich városi könyvtárból. Sárospataki füzetek, 1866. évf. 169. old.

¹³³ Mészáros Károly, Ungvár története... 63. old. ahol közölve van az általa alapított lelkészi charta is.

¹³⁴ Fejes István, A sátorlajuhelyi ev. ref. egyház története... 27. old.

volt,¹³⁵ s Miskolci Pál által kormányoztatott.¹³⁶ Valószínűleg 1589-ben már református elemi iskolája is volt Ungvárnak.¹³⁷ A római katolikus plébános birtokai és jövedelmei a reformációt pártolókra szálltak át. De hogy általában milyen volt ennek az egyháznak a szervezete, kik voltak sor szerint papjai, nem tudhatjuk – az erre vonatkozó adatok hiányában. Kiépült egyházszerkezetről azonban nem szólhatunk létezésének kezdeti szakaszában. Ugyanis sem hitvallás, sem egyházszervezet tekintetében határozott irány Magyarországon a XVI. század első felében nem volt. Ezért biztosan nem mondható meg az sem, hogy az ungvári reformált egyház mindjárt megalakulásakor melyik irányhoz tartozott: a lutherihez vagy a kálvinihoz? De valószínűleg határozott iránya ilyen értelemben nem is volt. Mert mint már említettük, a XVI. század első felében a magyarországi reformáció hitvallás tekintetében sem különböztethető meg határozottan. Mindenesetre előbb a lutheri irány kezdett terjedni, s a Drugethek is előbb ezt az irányt követték. Később azonban a kálvini eszmék felé fordulnak. Az ezt bizonyító adatok közt a legfontosabb az, hogy Drugeth István, aki 1566-ban költözik be a homonnai uradalomba, a Kálvin irányú egyházak patrónusa, például az ungvári református egyházé. Nem nézve a fentiekre, egyes egyház¹³⁸ és vidékünk múltjával foglalkozó történészek¹³⁹ hangsúlyozzák, hogy Ungváron szervezték meg Ung vármegyében az első protestáns egyházközséget, mikor is 1546-ban egyházi gyülekezetet tartottak a helvét hitvallásnak Ungvár városában, mely Munkács akkori urától, Petrovics Pétertől és a munkácsi protestánsok lelkes hitszónokától, Kálmáncsehi Sánta Mártontól nyerte irányát. Ezt az állítást azonban nem fogadhatjuk el, mert először is: Petrovics Péter ebben az időszakban nem bírta Munkácsot,¹⁴⁰ másodsor: Kálmáncsehi¹⁴¹ ekkor nem lehetett vidékünkön, s harmadszor pedig: maga

¹³⁵ Blanár Ödön, Az Ungvári kir. katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár, 1913, 57. old.

¹³⁶ Mészáros Károly, Ungvár története... 68. old.

¹³⁷ Blanár Ödön, Az Ungvári kir. katolikus... 17. old.

¹³⁸ Haraszty Károly, Az Ungi református... 394. old.; Komjáthy Gábor is olyan véleményen van. Lásd ezt: Ungvár és Ung vármegye. Bp. 1940, 127. old.

¹³⁹ Mészáros Károly, Ungvár története... 68. old.

¹⁴⁰ Csak 1551-től, melynek vidékünkre kiható tevékenységéről később óhajtunk részletesen szólni.

¹⁴¹ E nagy tekintélyű reformátor vidékünkbeli szerepléséről szintén később szándékozunk foglalkozni.

a helvét irány¹⁴² is később kezd gyökeret verni. Talán csak azt a feltevésüket fogadhatjuk el, hogy 1546-ban egyházi gyülekezet volt tartva valószínűleg hitvallásuk körvonalazására, hogy határozott irányt adjanak az új egyháznak – bizonyítást azonban ez még nem nyert.

Ezek után megállapíthatjuk, hogy a Drugethek kivették részüket nemcsak a XVI. század nemzeti-politikai mozgalmából, hanem épp olyan mértékben vidékünk vallásos mozgalmából is. Az előbb említett Drugeth fiúk¹⁴³ nemcsak a reformáció hívei, hanem annak buzgó terjesztői is voltak. Az ungvári, homonnai, varannói és a terebesi református egyházak elsősorban a Drugeth családnak köszönhetik létezésüket, bár ezek – az ungvárin kívül – a XVII. században megsemmisültek. Mielőtt a Drugethek XVI. századbeli vallásos szereplésének rajzával végeznénk, szükségesnek véljük foglalkozni vagyonukkal is, mert a vallásról vallásra való áttérésükben valószínűleg ez játszott legtöbbször fontosabb szerepet. Amint gyarapodott a család tagjainak számában, úgy gyarapodott vagyoni tekintetben is. Sokféle körülmény volt befolyással e vagyonosodásra: politikai szolgálat (Ungvárt például ilyen szolgálat jutalmaképpen kapták), úri hatalmaskodás. A Drugethek nagy része előtt és a kor többi hatalmas oligarchája előtt sem volt szent a tulajdonjog. Ezenkívül, nagy jelentősége volt a házassági összeköttetéseknek. Ugyanis a leggazdagabb családokba házasodtak be, mint fentebb láthattuk, amely házasságok az ingatlanban vagyont és az ezzel járó jogokat is növelték, de legfőképpen a Drugeth kincseket szaporították.

A XVI. század végén a Drugethek csupán Zemplén megyében 2442 jobbággal bírtak, s alig volt e megyének felső részében község, amelynek urai ne ők lettek volna.¹⁴⁴ Természetesen vidékünkön is hatalmas területeket tartottak kezükben s elsősorban azon fáradoztak, hogy jól szervezzék meg óriási uradalmaikat. Ung megyében például a XV. század második felében hozzájuk tartozott: a nevickei vár és tartománya, maga Ungvár és 29 falu (hogy csak néhányat említsünk: Gerény, Daróc, Szerednye, Gállocs, Palló,

¹⁴² Első felbukkanását az 1548. pozsonyi országgyűlés 11. tc. említi. Fraknói Vilmos, Magyar országgyűlések... Bp. 1974. III. kötet. 219. old.

¹⁴³ Biztos tudomásunk van arról is, hogy az újított vallás érdekében a nő Drugethek is munkálkodtak. De ezek nem hozhatók kapcsolatba vidékünkkel. Lásd erről: Réz László, A Drugethek és Homonna... 61. old.

¹⁴⁴ Lásd: Kapás L. Aurél, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéről. IV. évf. Sátoraljaújhely, 1898. 13–14. old.

Perecseny, Ókemence, Alsó- és Felsődomonya, Remete, Rahonca, Sztrippa, Záhony, Salamon, Kereknye stb.)¹⁴⁵

Az 1572. évi vagyoneosztás előkészítése alkalmával 95 falut, 2 várost¹⁴⁶ írtak össze, amit a Drugethek részben vagy teljes mértékben birtokoltak. S hogy pedig kincsekben milyen gazdagok voltak, mutatja az a körülmény is, hogy Drugeth Gábor, a hamispénz-verő, halála után, annak dacára is, hogy a hamispénz-veréshez sok kincset felhasznált, 80.000 forintra becsült aranyedények s ékszerek maradtak.¹⁴⁷

Természetesen a Drugethek a reformációt is elsősorban a vagyonuk gyarapítására akarták felhasználni. A cuius regio, eius religio elv alapján, amely után protestánsokká kénytelenek lenni jobbágyaik is, számtalan esetben teljes tekintélyük súlyát latba vetették az új hit s vagyonuk terjedése érdekében. Nem véletlenül panaszkodnak¹⁴⁸ a pozsonyi országgyűlésen hat vármegye nemesei is Drugeth György és anyja ellen a sok sanyargatás miatt. Hogy mennyire a vagyon kérdése volt az irányadó a reformációt pártoló cselekedeteikben, bizonyítja az is, hogy a nagy tekintélyű főúri család csak az ellenreformáció koráig támogatta a reformáció ügyét. Ez avval magyarázható, hogy akkor már kezdtek jogokat és birtokokat is elvenni a protestánsoktól, ezért ők „hűen alkalmazkodnak a változó korhoz, s az 1610-es évektől Pázmány Péter által katolikus hitre visszatérített Drugethek mindent elkövettek, hogy a katolikus egyház iránti hűségüket a protestantizmus erőteljes elnyomása által erősítsék. Dacára azonban, hogy ily rengeteg vagyonnal rendelkeztek, s a hatalomnak, valamint a befolyásnak oly magas fokán állottak: közigazgatásilag sem az országnak, sem e nagy vidéknek előnyére nem váltak. Sőt mind az ország, mind a vidék közgazdasági viszonyainak hanyatlásában nekik is nagy részük volt. Amint láttuk, amilyen érzékkel viseltettek a Drugethek a kor erényei iránt, éppen olyan könnyen

¹⁴⁵ Ставорський О. Словацько-українське прикордоння до 18. століття. Пряшев, 1967. c. 73–74. Vesd össze ezeket. Csánky Dezső, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Bp. 1890, 278–279., 330–332., 384., 410., 429., 443. lapjaival, valamint Acsády Ignác, A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi... 29–31. old.

¹⁴⁶ A protestánsok csupán két városról és 36 faluról tudnak. Továbbá: Csomár Zoltán, A református egyház. Ungvár és Ung vármegye. 137. old. vagy egyáltalán nem említik ezt a kérdést. Lásd: Haraszty Károly, Az Ungi református... 32. old.

¹⁴⁷ Azaz 1984 körül.

¹⁴⁸ Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. I. kötet. Bp. 1884. 39. old.

ragadt rájuk a kor bűne is. De ha még csak ez lett volna a Drugethek bűne, talán meg tudnánk nekik bocsátani, hiszen ez hozzátartozott a kor zilált eseményeihez. De ők bünt bűnre halmoztak fel. Nem álltak meg ott, hogy a saját kincseikből értékes pénzt vertek, hanem hozzányúltak azokhoz a kincsekhez is, amelyeket a török által veszélyeztetett vidékek főurai, egyházai megőrzésükre bízta. S még ennél is tovább mentek. Mikor látták, hogy a pénzverés sok aranyedényt, ékszer és drágaságot felemész: vertek hamis, értéktelen pénzt, s ezzel rontották a magyar pénz értékét, hitelét. Aztán, hogy a gondjukra bízott drágaságok száma meg legyen, hamisították azokat is.¹⁴⁹ És ez a bűn a XVI. század közepe táján a Drugethek között általános volt, valamint az is, hogy a törvény és a tulajdonjog sem volt szent és tisztelt előttük, ami aztán a vidéknek, melyen birtokosok voltak, rettegett uraivá tette őket.

Íme, tehát a Drugethek valósággal átértékelték a XVI. századot, olyan értelemben, hogy részt vettek cselekvőleg annak minden egyes mozzanatában. Kivették részüket a század nagy szülöttjének, a reformációnak neveléséből, erősítéséből is. Bár erényeik mellett a büntől sem voltak mentesek. Abban, hogy egyes nagy hűbérurak, mint például a Drugethek a reformáció oldalára álltak, tehát nem annyira vallási okok játszottak közre, mint az, hogy lehetőségük nyílt birtokaik növelésére. Ezeknek a hűbéruraknak jobbat el sem lehetett képzelni Luther és Kálvin antikatolikus eszméinél, különösképpen azoknál a tételeknél, amelyekben helytelenítik, hogy az egyház nagy földbirtokokkal rendelkezék.

Ungvárról aztán, mint világító gócpontból, ellenállhatatlan erővel terjedt a megtisztított keresztény vallás a környékbeli községekben is. Nem véletlenül jegyezte meg Mészáros Károly Drugeth Gáspárról, hogy miután pártfogása és oltalma alá fogadta a H. J. nevű protestáns papot, mely példa buzdítóan hatott a szomszéd falvakra is,¹⁵⁰ ezek aztán később mint leányegyházak csatlakoztak az ungvári anyaegyházhoz. Mint filiálisok voltak: Alsó-és Felsődomonya, Nevicke, Radvánc, Minaj.¹⁵¹ Sőt a távolabb eső falvak is protestáns hitre tértek. Haraszty Károly adatai¹⁵² szerint Császlócon már 1549-ben megalakult a protestáns egyház, melyhez filiaként hozzátar-

¹⁴⁹ Komáromy András, Hamispénzverő főurak. Homonnai Gábor mesterkedése Jeszenő várában 1551-ben. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéből. 1899. 28–30. old.

¹⁵⁰ Mészáros Károly, Ungvár története... 68. old.

¹⁵¹ Mely onnan is látszik, hogy 1589-től Ungvárhoz csatolva fizeti annak papját.

¹⁵² Haraszty Károly, Az Ungi református... 231. old.

tozott Kisgejőc és Nagygejőc, Katergény és Baranya. Gyors hódítást tett a reformáció Palágyban is, melyet elsősorban Szalay Ferenc Bereg vármegyei főispánnak, kisvárdai várkapitánynak és nejének, Nagymihályi Margitnak pártfogása segítette elő. Segítőtársa volt a reformáció ezen előmozdításában, bár kevesebb hévvel a Palágyi család is, mely ezen időben Palágy községnek tulajdonképpeni földesura volt. Az ottani templom a reformáció kezdetén már a református gyülekezet tulajdonában volt. Erről tanúskodik a templom bejáratánál jobbra eső ablaktól kezdődő kriptá, melyben a református Szalay Ferenc beregi főispán és kisvárdai várkapitány 1575-ben temettetett el, amit a kriptában talált „Szalay Ferenc 1575.” feliratú koporsó deszka, valamint a templom falában elhelyezett faragott emlékkő is meggyőzően bizonyít. Az emlékkövön ugyanis a Szalay család címere díszlik.

Azonban a fentebb közölt adatok is azt tanúsítják, hogy az egyes falvakban megindult reformációnak szintén főúri támogatói voltak. Hasonló támogatásokról tudunk még Szürtén (a Szürti család által), Ásványban (Horváth és Balassa bárók jóvoltából), Csapon (Pozsgay és a Csapy család). Az ő reformata munkájuk nyomán egymás után alakulnak meg Ungban a református egyházközségek, melynek folytán több katolikus plébánia teljesen megszűnt, néhány pedig az ellenreformáció idejéig szüneteltette működését. Ilyenek voltak, a teljesség igénye nélkül a palágyi, szelmenci, szürtei, tarnóci, daróci, kereknyei stb. egyházak.

Mint történelmi tény meg kell említeni, hogy a reformáció mozgalma Ungban elsősorban a magyarok által lakott részen, a vármegye déli és délnyugati felén terjedt el, míg az északi, nagy többségben görög katolikus ruszin lakosságú hegyes vidéken nem verhetett gyökeret,¹⁵³ csupán a Szobránci járásban a Vihorlát déli oldalán elterülő néhány község lett református és maradt meg napjainkban is a református egyház kebelében.

A protestáns egyháznak a későbbi időkben az ország különböző területein egymástól annyira eltérő mértékű és sajátságú fejlődése már ebben az időszakban is csírájában mutatkozott. Ezért már ekkor megkezdődött az eseményeknek különböző természetüknél fogva önként történő szétválása. A Habsburgok hatalma alá kerülő vidékeken sok tekintetben más sors várt a protestantizmusra, mint a tőlük független országgá alakult Erdélyben vagy a két országrésztől elszakított hódoltságban.

¹⁵³ Ennek okát a III. fejezetben próbáljuk kifejteni.

Így azokon a vidékeken, melyek az Erdély fennhatósága alá huzamosabb ideig tartozó tiszántúli vármegyékkel voltak szomszédosak, s egyes részeikben több-kevesebb tartóssággal, ideig-óráig maguk is állottak erdélyi uralom alatt, vagyis eszerint a Tiszán inneni vármegyékben¹⁵⁴ a magyarság közt ezután is szép sikert ért el a reformáció munkája. A még akkoriban Szabolcshoz tartozó, de a Tiszának jobb partján fekvő Eszeny¹⁵⁵ pálos szerzeteseit a lutheránussá lett Csapy Ferenc (mely család 1282-től bírja Csap földjét több századon át)¹⁵⁶ földesúr több időn át szorongatta és károsította annyira, hogy 1550 tájára már csak ketten maradtak a kolostorban, s azok sem tudtak volna megélni, ha a leleszi prépost nem segíti őket.¹⁵⁷ Ez volt egyedüli támogatójuk a már előbb a protestantizmushoz csatlakozott egész nagy vidékről, hol az ideeső vármegyéknek leginkább a déli része, tehát a Tiszamente, állandóan tűzhelye maradt a reformációnak ezentúl is. A Csapyakról, kiknek mint királyhű embereknek Zsigmond király címet is adományozott (1418), de különösen az előbb említett Ferencről az is ismeretes, hogy 1552-ben már Eszenynek is ura. Ekkor ugyanis egy bizonyos Keceli Mártonnal pereskedik valamilyen újabb jobbágybirtokokért.¹⁵⁸ Tehát nemcsak vitéz,¹⁵⁹ hanem erőszakos emberek is voltak a Csapyak, kik nem nagyon válogattak módokban és eszközökben, hogy vagyonukat szaporítsák. De a fentiekből az is látszik, hogy akkor (1552) már nyilván elfoglalhatták az eszenybeli pálos szerzetesek Fülöp és Jakab apostoloknak szentelt kolostorát is, s így kiterjesztették a reformációt pártoló tevékenységüket a környező falvakra is. Vonatkozik ez elsősorban Szalókára, hiszen a szerzetesek kolostora éppen Eszeny és Szalóka határán, az úgynevezett kastély dombtól kb. 700-800 méterre a mai temető helyén állhatott. Ma is beszélnek, hogy a jelenlegi templomot ennek a kolostornak a falaiból kiásott téglákból építették.

Ung megyéről mindössze annyit tudnak még, hogy 1555-ben az ungvári pap, Péter magister lutheránus állásfoglalásának és hithűségének messze földön is tanúbizonyságot igyekezett adni. Arról van szó ugyanis,

¹⁵⁴ Ahová Ung is tartozott.

¹⁵⁵ A mostani Tisza-parti magyar-szovjet/ukrán határ mentén elterülő magyar falu.

¹⁵⁶ Haraszty Károly, *Az Ungi református...* 143–148. old.; Lásd még: Csomár Zoltán, *A református egyház. Ungvár és Ung vármegye.* 141. old.

¹⁵⁷ Karácsonyi János, *Egyháztörténeti Emlékek...* V. kötet. 475–476. old.

¹⁵⁸ KTÁL, (Beregszászi részleg) F.4, op.17, od. zb. 2., 4.

¹⁵⁹ Lásd erről: Haraszty Károly, *Az Ungi református ...* 143–145. lap.

hogy 1555 nyarán a szatmári superintendencia óvári zsinatán ez a Péter vendégül jelent meg egy a lutheranizmustól eltérő hitnézetet valló Antal nevű pappal.¹⁶⁰ Ám Antal, mivel elvei pártolásra nem találtak, maga is ígéretet tett rá, hogy szakítani fog helytelennek ítélt felfogásával. Ez idő szerint tehát a lutheranizmus mellett nyilatkozott a Szatmár-vidéki papság. A kaszai magyar prédikátorságra törekvő, pár év múlva azonban azt visszautasító ungvári Péter magister a hozzá legközelebb eső nagyobb lutheránus egyházi testülettől, a Szatmár-vidéki superintendentiától 1555 nyarán bizonyítványt szerzett hithűségéről. Mindenesetre ekkorra Felső-Magyarországnak több vidékén szerzett már jókora számú követőket a helvét irány, mert úgy látszik, gyanús volt már mindenki. Sőt elvesztette megbízhatóságát immár az ungi diocesis is, legalább zömében, midőn nem elégedtek meg a tőle kapható effajta igazolvánnyal.

Általában tudni kell még az ungi református egyházmegyéről, hogy a Tiszán-inneni kerületben kezdet óta létezett. Kiterjedt nemcsak Ung vármegyére, hanem Zemplénből is a Bodrogtól északra eső vidéknek keleti felére, Szabolcsból is északi csücskének a Tisza jobb partján lévő részecskéjére és Beregből is az ezzel és Unggal egyaránt szomszédos néhány községre, valamint magába foglalta az ezen a területen fekvő nemcsak a református, hanem az evangélikus gyülekezeteket is egészen a XVII. század 60-as éveiiig. A püspöki hivatalnak felállítását évtizedekig útját állta az egri püspökség fennállása, csak 1735. március 4-én a bodrogtörzsi konvent intézkedése következtében választottak végre püspököt. Addig az állítólag¹⁶¹ hozzátartozott 117 egyházat esperes irányította,¹⁶² mely a Tiszán-inneni református egyházkerület egyik egyházmegyéje volt. Az ez alá tartozó egyházmegyék egymással úgynevezett unióban állottak,¹⁶³ s magukat a XVIII. sz. vége feléig a gönci¹⁶⁴ azután a felső-magyarországi kánonok, részben pedig önállóan alkotott cikkeik szerint igazgattak. Az Ungi Egyházmegye még ezzel a felette laza unióval szemben is mutatott fel némi

¹⁶⁰ Kemény Lajos, A reformáció Kassán... 64–65. old.

¹⁶¹ Kiss Áron, A XVI. században tartott... 708. old.

¹⁶² A XVII sz. elején Ung megyének 46 anyaegyháza és 122 leányegyháza van, amely ismét a reformáció nagy győzelmét állapítja meg. Lásd: Haraszty Károly, Az Ungi református... 40. old.

¹⁶³ Az Ungi Egyházmegyén.

¹⁶⁴ Kiss Áron, A XVI. században tartott... 439–443. old.

independens törekvést, de a püspöktétel aztán végleg megállapította az egyiséget. Esperesei közül a következőkről van tudomásunk:

1. Gönczi András pálóci lakos (1564 június)
2. Egri Lukács ungvári lakos (1568 elejéig)¹⁶⁵
3. Szikszai Gergely (1568. június)
4. Gyarmati Bíró Márton (1577)
5. Ismeretlen 1577-től vagy 1578-tól.
6. Kállai Albert ungvári lakos (1584. szeptember–1601. december)¹⁶⁶

A fentiek arra engednek következtetni, hogy a reformáció terjedésének Ung megyében meg voltak mind a külső, mind a belső feltételei. Voltak gazdag főúri pártfogók és meggyőződésükért, az evangéliumért életüket áldozni tudó buzgó reformátorok. Az alapvetés után hatalmas iramban terjedt a reformáció eszméje nemcsak a vármegye déli részén, hanem az északnyugati részében is, amiről a levéltárban őrzött „Liber Ecclesiae Matricula Dioeseus Ungensis” című egykori egyházlátogatási jegyzőkönyvek gyűjteménye tanúskodik. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen Ung vármegye is azokhoz a határszéli részekhez tartozik, ahol a sűrűbb érintkezés folytán gyorsabban vethetett gyökeret minden kívülről jött újítás. Ezért mindjárt kezdetben termékeny talajra találtak a reformáció mustármagjai.

A protestantizmusról eddig anélkül beszéltünk, hogy lényeges különbséget tettünk volna a többféle irányzat között, pedig ezek nagyon hamar jelentkeztek. Ha eddig csak Luther tanai szálltak szembe a katolikus vallással, később azonban ezeknek nálunk is, mint más vidéken, versenytársa lett Zwingli és Kálvin tana, a helvét irány.

Luther tanai, a maguk német nemzeti jellegével leginkább a német és csak kis részben a szlovák lakosság között erősödtek.¹⁶⁷ Luther tanával szemben, melyet a nép német hitnek mondott, Kálvin tanát magyar hitnek nevezte, mert Erdélyben, a Tisza vidékén és a Duna melletti megyékben a magyar ajkúaknál fogadták el. E megállapítás azonban magában hordozza azt a kérdést is, hogy a magyarság, kevés kivétellel, miért haladt túl a lutheranizmuson, s miért hajlik el a kálvini (református vagy a helvét) irány felé. Ezért is szeretnénk kitérni itt a magyarországi, s így a vidékünkbeli helvét hitvallásra való áttérés valódi okaira, valamint ez iránynak első felbukka-

¹⁶⁵ Soós Kálmán, Egy kárpátontúli eretnek. (Egri Lukács és területünk) Kárpáti Igaz Szó, 1984. június 3.

¹⁶⁶ A további esperesek névsorát lásd: Zoványi lexikon. 665. old.

¹⁶⁷ A szlovákok többsége, a pravoszlávián kívül –ma uniátusok– megmaradtak katolikusoknak.

nására, melyek nélkül lehetetlen megvilágítani a vidékünkbeli kálvinizmus genezisét. Azonkívül e problémát még napjainkban is egyes ezzel a körülménnyel foglalkozó (mind egyházi, mind világi) kutatók nagyon homályosan látják. Pedig ez egy olyan jellegű kérdés, amely megoldatlanul vagy figyelmen kívül nem hagyható, ha tisztán akarnak látni a helvét tanra való áttérésnél.

E kérdés megindokolásánál ismét el kell időznünk a wittenbergi egyetemnek a XVI. századbeli szerepénél, vagyis felvetődik a kérdés, hogy mit köszönhet ennek az egyetemnek vidékünk kálvinizmusa. Ugyanis Pokoly József, nagy tekintélyű egyháztörténész véleménye szerint a magyarországi református egyház nem Genfre vagy Zürichre, hanem Wittenbergre viszi vissza a maga eredetét.¹⁶⁸ Azonban Asztalos Miklós, talán a legbelsőbban foglalkozva ezzel a kérdéssel,¹⁶⁹ amelyet számos forrással támaszt alá, olyan kétségtelen következtetésre jutott, hogy még Luther, majd Melancthon életében közvetlen kapcsolatai voltak a svájci reformátoroknak Magyarországgal, s így a kapcsolatokat nemcsak Wittenberg közvetítette.¹⁷⁰ Wittenberg döntő közvetítő szerepe Svájc és Magyarország között a személyes kapcsolatok terén Melancthon halála után veszi kezdetét. Nem véletlenül jegyzi meg Révész Imre, hogy a magyar haza reformációjának kezdetleges forrását kétségkívül Luther szellemének hatása indította meg, de a forrás a magyar ajkúaknál tüstént melancthoni irányzatot vett.¹⁷¹ Ennek igen kézenfekvő a magyarázata. Luther halála után annak tekintélyét majdnem csorbíthatatlanul örökölte Melancthon. A Wittenbergben tanuló ifjak nem érezték szükségét annak, hogy helyette más tekintélyhez forduljanak. Azonban halála után már nem volt Wittenbergben olyan hatalmas személyiség, akinek szava kétségtelenül döntő súlyú lett volna. Azok a wittenbergi magyarok tehát, akik akkor kétségek közé jutottak, kényszerítve voltak az élő tekintélyekhez fordulni, akik akkor már kizáróan a svájciak: Kálvin, Bullinger, majd pedig Theodor Beza voltak.

Wittenberg egyeteme a tradíciók folytán megmaradt ugyan a leglátogatottabb egyetemnek, de a vallási kérdésekben a döntő tekintély súlya

¹⁶⁸ Pokoly József, *Az erdélyi református egyház története*. Bp. 1904. I. kötet. 121. old.

¹⁶⁹ Ezért fejtegetéseim első felében a dolog természetéből kifolyólag főleg az ő adataira kell támaszkodnom.

¹⁷⁰ Asztalos Miklós, *A Wittenbergi egyetem és a magyarországi kálvinizmus*. Lásd ezt: *A bécsi magyar történeti intézet évkönyve*. Bp. 1932. 84–85. old.

¹⁷¹ Révész Imre, *Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor...* 58. old.

átszállt a svájci reformátorokra. Erre kihatással volt még az a tény is, hogy Melanchton már 1540-ben, az ágostai hitvallás módosított alakjában engedményeket tett a svájci iránynak. Azonkívül ő utóbb egyre jobban veszített tekintélyéből, melyet Zoványi is hangsúlyoz¹⁷² az összefoglalóan és kimerítően megírt munkájában. Ezért Melanchton egy oldalról szabadságot, a másíkról viszont bizonytalanságot (kripto-kalvinizmust¹⁷³) keltett. Feleletei gondosan kerültek a két vallás közötti kényes kérdésekben való határozott állásfoglalást. Inkább arra törekedett, hogy az egyetértést segítse elő.

Tehát Melanchton inkább mint a kiegyenlítésre törekvés képviselője hatott és segítette elő a svájci irány ismeretét a wittenbergi egyetem magyar hallgatói között. Az egyetem maga függetlenül Melanchtontól, természetesen a lutheri hagyományokat próbálta őrizni. Amikor Melanchton halála után, 1563-ban a Perényiek egy vita kapcsán Wittenberghez fordultak¹⁷⁴ döntésért, az egyetem határozottan a lutheri tanok mellett foglalt állást.¹⁷⁵ A legjellemzőbb a wittenbergi légkörre Thun Pál kijelentése, aki 1563-ban Sátoraljaújhelyen Perényi Gábor elé idéztetvén azt állította, hogy ő és társai „nem távolodtak el az ágostai hitvallástól, sőt a Beza dolgozatát éppen ennek a bővebb kifejtéseként fogadták el.”¹⁷⁶ Kétségtelen ebből, hogy Melanchton hatása elsősorban és majdnem egyedül abban mutatkozott, hogy hallgatói elveszítették érzéküket és bizonyosságukat a tiszta lutheri tanokkal szemben, s egyidejűleg kriticizmusuk is megszűnt a svájci tanításokkal szemben. Így a hallgatók megkezdték a két irány elemeinek önhatalmú és öntudatlan összevegyítését. Ez tette utóbb itthon alkalmassá, hogy Genf mellé álljanak. Bár Wittenbergből tértek haza, már nem hozták magukkal az egyetem lutheri korszakának szilárd álláspontját. A hazai kalvinizmus nem Wittenbergből származik tehát, hanem csak onnan erősödik meg. Ezért lett Melanchton lelki előkészítője reformátoraink helvétizmusának. Melanchton nem kriptokalvinistákat nevelt, ami szintén egy merev álláspont¹⁷⁷ elfoglalását jelenti, csak nem nyújtott szilárd alapot, míg azelőtt Luther azt a biztos alapot meg tudta adni.

¹⁷² Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 287. old.

¹⁷³ Lásd: Friedensburg W. Gesichte der Universitat Wittenberg. Halle, 1917, s itt az V. fejezet – Übergang an die Albertiner. Der Kryptokalvinismus in Wittenberg.

¹⁷⁴ Amelyről már fentebb esett szó, egyébként maga Perényi is járt kint Wittenbergben.

¹⁷⁵ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 414. old.

¹⁷⁶ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 413. old.

¹⁷⁷ Pokoly József, véleménye ugyanis éppen ez, lásd: A protestantizmus hatása... 120. old.

Ha ez megállapítást nyert, márpedig, mint láthattuk azt, akkor a kérdés lényege most már az lesz, hogy miért nem maradt meg a magyar hallgatók zöme a lutheri tan mellett akkor, amikor a választás a saját kritikájára lett bízva. Előre kell bocsátanom, hogy a romantikus történelemszemlélet szereti erre a kérdésre azt felelni, hogy a kálvinizmus jobban megfelel a magyar léleknek, mint a lutheranizmus. Ez az állítás, mellyel egyébként egyesek a kálvinizmus magyar voltát akarnák megfogalmazni, csak utólagos tetszetős belemagyarázás. A dolgok kezdetén egy egészen banálisnak nevezhető tényező, és nem ez játszotta a döntő szerepet.

Azok az ifjak ugyanis, akik magyar vidékről mentek ki, bár éveket töltöttek odakint, nem tanultak meg németül. A német nyelv nem ismerése¹⁷⁸ és meg nem tanulása pedig sokkal komolyabb következményekkel járt, mint azt első pillanatban gondolnánk. Melanchton például, mivel sok magyar nem értette a templomban a német beszédet, bevezette házában azok számára a vasárnapi evangéliumok ünnepnapenkénti latin nyelvű magyarázatát. A nem magyaroktól való szigorú elzárkózás nemcsak előmozdítója volt annak, hogy a német nyelvre ne szoruljon rá a magyar ifjú, de elősegítette a magyarok elidegenedését s lutheri tantól is, továbbsodorva ezzel őket a kálvinizmus felé. Nem véve észre, hogy éppen a lutheranizmus, amelynek megismerése céljából keresték fel Wittenberget, szakított – egy évezred után elsőnek – a latin nyelv tudományos kizárólagosságával, a magyar ifjak Wittenbergben inkább a holt görög és héber nyelvekkel igyekeztek közelebbi ismeretségbe kerülni.

A lutheranizmus a gyakorlatban tömegmozgalom volt, amelynél a tömegek meggyőzése legalább oly fontos volt, mint a mozgalom tudományos, dogmatikus megalapozása. Ez okozta azt, hogy a lutheranizmus korai irodalma a német nyelvet előbbre helyezte a latinnál. Ezek azonban csukva maradtak a németül nem értő magyar ifjak előtt. Így nem is vehették észre azt a különbséget sem, amely Luther és Melanchton felfogása között uralkodott.

Ezzel szemben a reformáció svájci ága, mely a humanizmusból sarjadt ki, még a közérthető latin nyelven írt. A svájci irány elvontabb, tu-

¹⁷⁸ A német nyelv nem ismerésének számos adattal való alátámasztását lásd: Asztalos Miklós, A wittenbergi egyetem magyar hallgatóinak nyelvismerete a XVI. században. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1934. évf. 1–11. old.

dományosabb jellegű volt, mint a Lutheré. Így megokoltabb is volt náluk a latin nyelv használata.

Ezek alapján bizonyosnak látszik, hogy az a hatótényező, amely arra kényszerítette a Wittenbergben tanuló magyarokat, hogy amidőn maguknak kellett dönteni, vajon mit fogadnak el: akkor a kellően meg nem ismert lutheranizmus helyett inkább egy olyan bizonytalan keveréket tettek magukévá, amelyben a svájci elvek domináltak. Ez a hatóerő a német nyelv nem ismerése volt.

Ennek alapján felelhetünk arra is, miért oszlott meg Magyarországon úgy a reformáció, hogy a magyarság kevés kivétellel túlhalad a lutheranizmuson, míg a reformációtól érintett nemzetiségeink kisebb jelentőségű kísérleteket mellezve lutheránusok maradtak. Mert az itteni németiséghez szintén német nyelven szolt Luther. A Wittenbergben tanult hazai németek és tótok előtt így nem volt elrekesztve a lutheri forrás. Számukra ez volt az a konzerváló erő, amely a wittenbergi egyetem kritikus éveiben is megtartotta őket az igaz lutheranizmusnak, s felismertette velük, hogy a svájci tanítás lényegesen más; amit pedig a magyar ifjak nem ismertek fel. A reformátusoknak a lutheránusok közüli kiválásának fentebb említett okát hangsúlyozza Tents Frigyes is,¹⁷⁹ aki behatóan foglalkozott e témakörrel.

A nemzeti nyelven hódító lutheranizmus rögtön a nemzeti nyelvre téréskor megbontotta Magyarországon az addig tudományban egységes közvéleményt, s a németiség és tótság a német-lutheránus, a magyarság a latin-svájci ág mellé állt. Mindenki ahhoz, amely nyelvében közelebb állt hozzá.

A wittenbergi egyetemnek a magyarországi kálvinizmus kialakulása körül játszott szerepét az előadottak alapján abban határozhatjuk meg, hogy Wittenbergben a Luther utáni időkben Melanchton hatására lábra kapott a vallási tanok szabados kezelése, s mivel a magyar hallgatók németül nemigen tudtak, a latinul író svájci hatása alá kerültek. Azonban a megerősödésben, mint Asztalos Miklós is állítja,¹⁸⁰ Melanchton személye és hatása mellett jelentősebb tényező volt a német nyelv nem ismerése.

¹⁷⁹ Lásd erről munkáját: Friedrich Teutsch, Die kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens. Halle, 1906.

¹⁸⁰ Asztalos Miklós, A wittenbergi egyetem... Egyetemes Philologiai Közöny, 1934. évf. 1–11. old.

Azonban a hitbéli áttérésnek nyilván politikai okának is kellett lenni. És volt is, amely véleményem szerint döntő volt. I. Ferdinánddal ugyanis megindult a német uralkodók sora, s főleg mióta ő és utódai német-római császárok is lettek, a németeknek Magyarországra való vonulása gyakoribb lett, a nagyobb köznemesi rend a beküldött német hadvezér-politikusok és az uralkodó német környezete által veszélyeztetve látta magát, helyzetébe belenyugodni nem tudott. Hiszen az uralkodó hatalma alatt álló kis Magyarországot úgyszólván csak a török elleni védelem hadtápterületének tekintette, s a népet az egyes hadvezérek ezen alapuló, sokszor indokolatlan zaklatásától nem tudta, vagy talán nem is akarta megvédeni. A vallásügyi kérdések ezért kaptak politikai jelleget, ezért jelentette a magyarok közt a protestantizmus a magyarabb voltot. Az erdélyi magyarság azért lett oly gyorsan protestánssá, hogy ne legyen kapcsolata a német uralkodóval. Éppen arról van itt szó, mint Kapeljus F.D. hangsúlyozza, hogy a feudális egyház és nemesség a kálvinizmus zászlaja alatt harcolt a Habsburgok ellen, akik a katolicizmus leple alatt vitték véghez hódító terveiket.¹⁸¹ Egyrészt ez a harc és a muzulmán veszély, másrészt pedig a földesurak és a parasztok közötti szociális szakadék mindig is jelen volt az országban. Ezen állapotok talaján a kálvinizmus mint eretnokség a magyar néppel összenőtt Magyarországon, mint egy speciális magyar vallás. Nem mondhatjuk, hogy mindez a vallási tartalomtól függetlenül történt. Maga a kálvinizmus vallási tartalma alapot biztosított a politikai ellenzéknek, a polgárságnak, az egyháznak és a nemességnek.

A helvét irányú¹⁸² reformáció első nyomaira Magyarországon a mohácsi veszedelem után találunk. I. Ferdinánd király 1527. augusztus 20-án kiadott rendeletében eltiltotta egyebek közt a Zwingli, illetve és Johannes Oecolampadius tanainak hirdetését, és azok követőire kemény büntetést szabott.¹⁸³ A helvét hitvallásuk jelentős számára következtethetünk abból, hogy ellenük királyi rendelet kiadása vált szükségessé. Azonban a helvét irány nem csupán a Zwingli, Oecolampadius, Martin Bucer követőit foglalja magába, hanem természetesen Kálvin híveit is. Ezeknek mintegy vegyülete jelentkezik először. Vagyis tisztán Zwingli –vagy Kálvin– követők elbírálása szinte lehetetlen ebben az átmeneti korban. Hiszen már csupán

¹⁸¹ Капелюш Ф.Д. Религия раннего капитализма. М. 1931. с. 113.

¹⁸² Amely még a XVI. század második negyedében indult meg Zwingli hatása alatt.

¹⁸³ Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések... I. kötet. 24. old.

a reformáció különböző kiindulási pontjai is önként hozta magukkal, hogy az új irányhoz csatlakozottak úgyszólván egyéneként másképpen vélekedjenek a hit körébe tartozó kérdésekről, különböző felfogásokat tápláljanak egyes hittételek reformja és annak mértéke tekintetében. Így fejlődik ki az eltérő árnyalatok sora a protestantizmus korai felvirágzásában.

A néha sacramentarizmusnak is nevezett (amely nevet egyébként Luther adta) helvét irányú reformáció terjeszkedése ellen, a következő érvényes törvényt az 1548. évi pozsonyi országgyűlés hozza. Ez azonban az országban már meginduló katolikus reakció hatását is magán hordozza. E törvények elrendelték, hogy a papi állásokat tudós és példás férfiakkal töltsék be, a régi katolikus vallást és istentiszteletet országszerte mindenütt helyreállítsák. Maga Ferdinánd hívta itt fel a rendek figyelmét, hogy miként lehetne az eretnekeket, különösen a Zwingli és Kálvin követőit kiirtani. A király felhívására törvényt hoztak, amelynek 11. cikkelye elrendeli, hogy ezek mindenkinek a birtokáról elűzessenek, és az országban azokat megtűrni nem szabad.¹⁸⁴ Hiszen mint S. Szabó József megjegyzi,¹⁸⁵ ekkorra főként a Felvidéken csakugyan sokan voltak már, akik az úrvacsora tanában nem követték Luthert. Érdekes módon a fentebb idézett törvény éppen lutheránusokat nem említ, akik ekkorra már nagy számmal lehettek az országban, s így hallgatólagosan elismeri ezen egyház híveit. A pozsonyi országgyűlés állásfoglalására nyilván hatással lehetett az erdódi zsinat is,¹⁸⁶ ugyanis egyes történészek, köztük az első magyar enciklopédista, Pápai Páriz Ferenc is úgy találja, hogy éppen ez ellen volt irányozva az 1548. évi országgyűlés 11. cikkelye.¹⁸⁷ Megjegyzendő még, hogy Kálvin ugyan 1536-ban adta ki híres „Institúcióját”, ezért ez időtől keresni hatását nem mondható alaptalan törekvésnek, azonban a kálvinizmus kétségtelen nyomaival csak az 1550-es évek közepe felé találkozunk.

¹⁸⁴ Fraknói Vilmos, Magyar országgyűlési emlékek. III. kötet. Bp. 1876. 219. old.; Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések ... Bp. 1881. I. kötet. 39. old.

¹⁸⁵ S. Szabó József, A Perényiek... 47. lap.

¹⁸⁶ Amelyről már fentebb esett szó.

¹⁸⁷ Lásd erről: Szalay László, Magyarország története. IV. kötet. 17. könyv. 274–275. old.; Pápai Páriz Ferenc, Rudus Redivivum seu Breves Rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta & Transylvanicarum inde a prima Reformatione Commentarii. Quâ potuit fidelitate & curâ collecti, expositi, & prout gestae, consignati. Cibinii, 1684.; Budai Ézsaiás, Magyarország históriája... II. kötet. 528–530. old.

A kálvinizmusnak mind a papok, mind a világiak között is vannak hívei mindjárt kezdetben vidékünkön is. Ezen pártfogó főurak közül kiváló érdemeket szerzett Petrovics Péter, a Zápolya-háznak rokona, s Izabellának mindvégig híve legbefolyásosabb tanácsosa és helytartója, temesi bán, majd munkácsi várkapitány. Egyrészt az ő nevével hozható kapcsolatba Bereg megye hitújítása, amely ezalatt rohamos fejlődésen ment keresztül. Ennek a megyének a magyarsága már csak Szatmár megyével való határos voltánál fogva is múlhatatlanul megismerkedett a nagy port felvert új iránnyal. Lampe szerint¹⁸⁸ már 1532-ben virágzott Bereg vármegyében Munkács vidékén a protestantizmus annyira, hogy itt már ekkorra nagy protestáns hitközösséget képeztek. Oly nagyszabású mozgalom indult meg, hogy még a katolikus Lehoczky Tivadar is kiemeli,¹⁸⁹ hogy a reformáció kezdetén a munkácsi katolikusok közül is számosan csatlakoztak az új hithez.

Nagyobb jelentőségre akkor jutott a megyében a hitújítás, mikor 1551-ben Petrovics Péternek a tulajdonába ment át a munkácsi uradalom, tehát a vármegyének tetemes része, mellyel hatalmas vagyonra tett szert a környéken. Ebben az évben ugyanis (és nem hamarabb, mint ahogy azt egyesek állítják,¹⁹⁰ sok bonyodalmat okozva ezzel a dolog tisztázásában) Izabella (Zápolya János özvegye) kénytelen volt Gyulafehérvárt, Kolozsvárt s Munkácsot is érintve elhagyni az országot, mely útjában egészen az ország határáig elkíserte Petrovics Péter is. A királynő az akkori Lengyelországhoz tartozó Lembergbe történt távozása után Erdély és a csatolt részek, Dél-Magyarország Ferdinánd uralma alá jutván, e vidéki birtokai (Temesvár, Lippa vára, Solymos, Lugos és a többi vár) helyett¹⁹¹ Petrovics Munkács várát és uradalmát kapta tulajdonába. Ezt ő 1551 augusztusától 1557 októberéig bírta. Ahová ő betette a lábát, ott terjednie és diadalmaskodnia kellett a protestantizmusnak, mert mint a Zoványi Jenő féle lexikon is előadja,¹⁹² Petrovics a reformáció terjedésének legtekintélyesebb és legbuzgóbb elősegítője a főurak közül. Elképzelhető, hogy minő hirtelen változások estek meg ennek a javára még azokon a helyeken is, amelyek addig egy vagy

¹⁸⁸ Lampe Ember, *Historia ecclesiae reformatae...* 71. old.

¹⁸⁹ Lehoczky Tivadar, *Munkács város...* 201. old.

¹⁹⁰ Lásd erről: Budai Ézsaiás, *Magyarország históriája...* II. kötet. 110–111. old.

¹⁹¹ Tabódy József, *Munkács múltja...* 29. old.; Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye...* II. kötet 64–65. old.; Lásd erről: Szilágyi Sándor, *Erdély története.* I. kötet. Pest, 1866. 304., 337. old.

¹⁹² Zoványi lexikon. 474. old.

más okból tartózkodóan viselkedtek, avagy körülményeik egyenesen arra indították őket, hogy egyelőre ne mellőzhessék a régi vallás tanait és szertartásait. A Munkácson 1550-ben még ott lévő pálosok¹⁹³ Petrovics uralmának már a kezdő korszakában eltávoztak onnan. Nyilván hathatósabb tevékenységet fejtett ki a katolikusok ellen. Többen hangsúlyozták ugyanis,¹⁹⁴ hogy nagyon üldözte a katolikus papságot, egyesek birtokait elszedette, az ellenállók pedig megbélyegezte. Ily kegyetlenség elkerülése végett sokan, ki az új tanokhoz pártoltak. Ezek után érthető, hogy miért talált Munkács vidékén biztos helyet Kálmáncsehi Sánta Márton, a helvét irányú reformáció első hatalmas képviselője. Személyénél, mely körül még sok homály van nemcsak vidékünk, hanem egész magyarországi működését illetően is, egy kissé el kell időznünk. Ugyanis, hogy Kálmáncsehit bemutathassuk, meg kell ismernünk patrónusát, Petrovics Pétert is, hiszen nagy része volt reformatori működésének sikerében. Ez a megismerési folyamat talán fordítva még érvényesebb, ugyanis reformátor és patrónus ilyen szoros együttműködése egyedülálló eset nemcsak vidékünkön, hanem az egész magyarországi reformáció történetében is. A Kálmáncsehi-kutatás Petrovics részletesebb életrajza (és fordítva) nélkül elképzelhetetlen. Ha majd a kettős feladatot elvégezzük, csak akkor tárul fel teljes valóságban a helvét irányú reformáció vidékünkbeli nagyságának folyamata. Azonban hangsúlyozni akarjuk, hogy itt e munka keretén belül részletesen csupán a vidékünkbeli szereplésükre szeretnénk kitérni. Összefoglalni és következtetést vonni le azokból a dokumentumokból, amelyek már ugyan ismertek, de eddig vidékünkre nézve nem adtak teljesen egyértelmű választ. Elsősorban ezt a rendetlenséget akarjuk tisztázni. Ehhez azonban szükség van egy kis visszapillantásra is Kálmáncsehi működését illetően.

Kálmáncsehi Sánta Márton születési évét és helyét nem ismerjük.¹⁹⁵ Valószínűleg jobbágyivadékként a Somogy megyei Kálmáncsán született 1500 körül. Csak 1551-től, debreceni papságának első említésétől vannak részletesebb adataink életéről. Az ezt megelőző időből voltaképpen csak két dolgot tudunk róla: 1523 második felében a krakkói egyetemen ta-

¹⁹³ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek... V. kötet. 391. old.

¹⁹⁴ Lányi Károly, Magyarföld egyháztörténetei. Ausztria házi korszak. I. kötet (1526–1604). Nagyszombat, 1843. 60. old.; Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 64–66. old.

¹⁹⁵ Lásd erről Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története alapítástól a jelenkorig. Nagyvárád, 1883. I. kötet 332–342. old.; Lásd még: Magyar életrajzi lexikon. I. kötet. A-K. Bp. 1981. 845. old.

nult Dévay Bíró Mátyással együtt. 1525 tavaszától őszi¹⁹⁶ az ottani magyar Bursa seniora. Ezután Kálmáncsehi élete olyan, mint annak a patakknak a folyása, amely alighogy felbukkan a földből, mindjárt a hegy alá rejtőzik, hogy aztán annál nagyobb erővel törjön elő. Csak 1538-ban találkozunk vele, mint a gyulafehérvári káptalan tagja és a székesegyházi iskola igazgatója. Az újabb kori kutatások arra engednek következtetni,¹⁹⁷ hogy már ekkor a reformációhoz húz, amint az a segesvári hitvita leírásából is kiténik.¹⁹⁸ Tehát az evangéliumi mustármag az 1530-as évek vége felé mind jobban gyökeret verhetett szívében, s már ekkor a reformáció pártjára állott.¹⁹⁹ Erre nyilván nagy hatással volt a fentebb említett gyulafehérvári káptalan légköre, valamint Dévay is. Hiszen ő tanuló társa volt, s 1531-ben előbb budai, majd kassai működése idején már nyíltan a reformáció híve.²⁰⁰

A 40-es évektől 1550-ig terjedő működése időrendi ellentmondásokba ütközik, mégpedig azon kérdés körül, hogy a sátoraljaújhelyi, vagy a mezőtúri papsága volt-e előbb. Eziránt a vélemények megoszlanak.²⁰¹ Anynyi azonban bizonyos, hogy sátoraljaújhelyi lelkipásztorsága idején, akár mikorra is esett az, földesura, Perényi Gábor szerzett neki nemesi oklevelet I. Ferdinánd kancelláriáján.²⁰² A legújabb kutatás azt állapítja meg,²⁰³ hogy Újhelyről még 1548-ban el kellett távoznia, mégpedig nem is jószántából. 1548 ugyanis fontos évszám a magyarországi reformáció történetében. Ekkor tiltja el az országgyűlés a szakramentárius eretnokség befogadását és hirdetését, amelyről egyébként már feljebb esett szó. Valószínűleg az 1548-

¹⁹⁶ Zoványi Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, 3. kiad. Szerk. Ladányi Sándor, Bp. 1977. 289. old.

¹⁹⁷ Lásd erről: Esze Tamás, Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaújhelyen. ITK 1970. 5–6. sz. 567. old.; Papp Gusztáv, Kálmáncsehi Sánta Márton. Doctori értekezés. Bp. 1935. 6–7. old.

¹⁹⁸ Heltay Gáspár, Háló Kolozsvár. 1570. Kiadta Trócsányi Zoltán. Régi Magyar Könyvtár. 36. sz. Bp. 1915. 55–59. old.

¹⁹⁹ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921. 171. old.; Kálmáncsehi Sánta Márton végleges elpártolását a katolikus egyháztól 1545 végére, vagy valamivel előbbre teszi.

²⁰⁰ Magyar életrajzi lexikon. I. kötet. A-K. Bp. 1981. 374. old.; Lásd még erről: Sólyom Jenő, Új adalékok Dévai Mátyás tiszántúli működéséhez. ITK. 1960. 64. évf. 1. sz. 66–68. old.

²⁰¹ Lásd erről: Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 184., 228. old.; Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 9–10. old.; Horváth János, A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp. 1953, 270–271. old.; Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 64. old.

²⁰² Esze Tamás, Kálmáncsehi Sánta Márton... 573. old.

²⁰³ Ugyanott. 576. old.

as eretnektörvény indította arra Perényit (aki, mint már tisztáztuk, Luther határozott követője volt), hogy utasítsa ki birtokairól a lutheri reformáció határain túl merészkedő prédikátorokat. Ekkor távozhatott el Újhelyről Kálmáncsehi is. Még ekkor azonban nem a helvét irány szempontjából óvatos Debrecenbe megy, hanem valószínűleg a Délvidékre, Mezőturra, Petrovics Péter oltalma alá. Nyilván ekkor alakulhatott ki Petrovics és Kálmáncsehi szövetsége a helvét irányzat érvényesítése érdekében, s újhelyi tartózkodása után kellett megindulnia tanbéli és kultuszi radikalizálódásának is.²⁰⁴ Mezőtúri papságát támasztja alá Papp Gusztáv véleménye is, amelyet Skanea Máté munkája alapján bizonyít.²⁰⁵ A következő legközelebbi adat szerint Kálmáncsehit az 1551. év elején Debrecenben találjuk, mely az 1538. évi váradi béke értelmében Erdélyhez tartozott. Ide való átmenetelének oka, valamint folyamata még a tisztázatlan körülményekhez tartozik. Erre a legújabb kori egyháztörténeti adatok között még feltételezést sem találni. A Debreceni Városi Tanács 1551. február 25-i jegyzőkönyvének bejegyzése szerint Kálmáncsehi már akkor debreceni lelkipásztor volt. Akkor már az „igaz hit” híve, vagyis a reformáció táborához tartozott.²⁰⁶ Tanairól és debreceni működéséről a katolikus ellenfél táborából szerzünk értesülést. Draskovics György aradi prépost 1552. július 10-én jelentést tett Bécsben az udvari kancelláriának Kristóf Deák kölcséri és váradi működéséről, illetve Márton debreceni plébános mozgalmáról.²⁰⁷ Ebből a jelentésből világosan látszik, hogy Kálmáncsehi a lutheranizmussal ellentétben áll, hiszen őt a jelentés a sakramentáriusok szektájával hozza összefüggésbe. Úgy látszik, hogy Debrecenben meg éppen ezek a tanok kedveltették meg Kálmáncsehit, és így történt, hogy a Városi Tanács valószínűleg Mezőtúrról őt hívta meg plébánosnak. Kálmáncsehi meghívása ebben az esetben tehát nem egyéni akción alapult, nem földesúri elgondolás, mint azt a későbbiekben látni fogjuk, hanem megfontolt hatósági intézkedés műve lehetett. A „Századokban” közölt okirat szövegéből azonban az is kiolvasható, hogy nézeteit, miszerint feleslegesnek tartja az oltárokat (mert abban Krisztus testét és vérét nem látja megtestesülni)²⁰⁸ és a papi öltözetet, a lutheránusok is megsokallták és

²⁰⁴ Esze Tamás, Kálmáncsehi Sánta Márton... 574. old.

²⁰⁵ Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 10. old.

²⁰⁶ S. Szabó József, Debreceni és Sárospataki papok... 21. old.; Lásd erről még: Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 184. old.

²⁰⁷ Lásd ezt: Bunyitay Vincze, A hitújítás történetéből. Századok, 1887. 389. old.

²⁰⁸ Ugyanott, lásd: Draskovics jelentésének 14. pontját.

gyűlésükön, melyet 1552 első hónapjai valamelyikében tartották Ladány városában, őt eretneknek nyilvánították és excommunicálták (kizárták), Kálmáncsehi viszont őket átkozta ki.²⁰⁹ Márpedig egy excommunicált pap aligha maradhat meg azok közt, kik őt excommunicálták. Kálmáncsehinek ekkor Debrecenből távoznia kellett. El is ment, mégpedig véleményünk szerint éppen Petrovics Péter oltalma alá Munkácsra, vagy annak vidékére.

Kálmáncsehi vidékünkbeli szereplését többen is hangsúlyozzák,²¹⁰ mégse állott össze itteni mozaikja. Debreceni Ember Pál csak annyit említ ide vonatkozólag, hogy Kálmáncsehi Debrecenből elbocsáttatván Erdélybe ment át, de hogy miért és pontosan hova, az bizonytalan.²¹¹ Háner György azt állítja, hogy Kálmáncsehi Kálvin tévtanaival tömte meg hallgatóit, ezért Stöckel Lénárd őt megtámadván nyilvánosan megszégyenítette és Debrecenből elűzte, nyilván vidékünkre.²¹² Érdekes módon Papp Gusztáv, az egyedüli Kálmáncsehi-monográfia szerzője viszont nem nyilatkozik egyértelműen e kérdésről, vagy mellőzi azt. Vidékünkön való felbukkanása azonban kétségtelen. Minden jel arra mutat,²¹³ hogy Debrecenből kénytelen lévén eltávozni, Petrovics munkácsi uradalmának székhelyére érkezett, s ott kapott alkalmazást feltétlenül a földesúr akaratából kifolyólag. A körülmények számbavételével ennek az idejét 1551 végére vagy 1552 első hónapjaira tehetjük. Ezek után nyilván nem fogadhatjuk el Szikszai Aladár állítását,²¹⁴ aki Révész Imre adataira támaszkodva²¹⁵ azt hangsúlyozta, hogy Kálmáncsehi 1532-ben már Kálvin szellemében prédikált Munkácsra, és ezért Kálvin tana a mai Kárpátalja területén hamarabb terjedt el, mint Magyarországon. Ez az állítás már csak azért sem állja meg a helyét, mert 1532-ben Kálmáncsehiről még csak mint katolikusról beszélhetünk. A további működését viszont már fentebb bizonyítottuk. Ez az adat olyan értelemben, ahogy Szikszai és Révész Imre felfogták, természetesen hamis,

²⁰⁹ Lampe Ember, *Historia ecclesiae reformatae...* 107. old.

²¹⁰ Hogy egyebet ne említsünk, maga Pázmány Péter tanúságát hívom fel bizonyosságul. Pázmány Péter, *Isteni igazságra vezérlő kalauz*. Pozsony, 1637. III. könyv. VI. rész. 217–218. old.; Warga Lajos, *A keresztény egyház történelme*. Szerk: Antal Géza. A reformáció utáni korszak. II. kötet. Sárospatak, 1906. 256. old.

²¹¹ Lampe Ember, *Historia ecclesiae reformatae...* 107. old.

²¹² Haner György, *Hist. ecclesiarum Transylvanicarum*. Francfurt et Lipsae, 1694. 224. old.

²¹³ Még a későbbi kútfők is általában említést tesznek munkácsi papságáról.

²¹⁴ Szikszai Aladár, *A haladás...* 8. old.

²¹⁵ Révész Imre, *Magyar Református Egyháztörténet*. Debrecen, 1938. 44. old.

de Kálmáncsehi munkácsi működésére nézve szintén figyelembe vehető, persze jóval későbbi időben. Az valószínű, hogy Petrovics már erdélyi szerepléséből is ismerhette Kálmáncsehit, de a köztük létrejött szoros összeköttetésről csak azóta nyerünk biztos értesülést, hogy a magyar János király belső tanácsosa, János Zsigmond gyámja, Erdély kormányzója, – Petrovics megkapta Munkács várát, mely Fráter György birtokában volt.²¹⁶ Ki világosította fel először Petrovics Pétert vallás dolgában, és mikor, honnan nyerte a hatást – pontosan meg nem állapítható. Egyesek ezt Kálmáncsehinek tulajdonítják. Azonban ő Petrovics Pétert nem reformálta, hanem mint azt látni fogjuk, az evangéliumban csak megerősítette.

Úgy látszik, hogy Békés megyében érték az evangéliumi világosság első sugarai a Pozsega vármegye szerb eredetű családjából származó Petrovics Pétert. Legtöbbet tartózkodott ugyanis a Temesi bánságban, Becskereken, Lippán, ezért látszik valószínűnek, hogy az evangéliumi tudományban itt világosított meg. Ugyanis már temesvári parancsnoksága idején is világos jelét adta annak, hogy a reformációval összeköttetésben áll. Ott iskolát állít fel, melybe Szegedi Kis Istvánt hívta meg²¹⁷ Makóról. Szegedi Kis Istvánt megkedvelte, jó fizetést is adott neki, és különös szeretete jeléül egy rókaprémmel bélelt mentével is megajándékozta.²¹⁸ Ezek szerint Petrovics először valószínűleg, mint Sinay említi, a szászok²¹⁹ vagyis Luther tanát követte. Talán ezt lehet következtetni abból a tényből is, hogy a szigorú lutheránus Flácius Mátyás 1550-ben neki ajánlotta a pápa primátusa ellen írt művét.²²⁰ Kiindulópont lehetett az ajánlásnál, mint Zoványi írja, kö-

²¹⁶ Károlyi Árpád, Fráter György levelezése. 1535–1551. Bp. 1881. 42. old.; Petrovics Munkácsot elfogadó nyilatkozata 1552. január 28-án kelt Eperjes mellett.; Verancsis Antal összes munkái. Szerk: Szalay László, IV. kötet. 1857. 1555–1557. 366. old.; Petrovics elfogadó okmányát lásd: Hatvani Mihály, Magyar történelmi Okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria II. Pest, 1858. 318–324. old.

²¹⁷ Ribini Joannes, Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae, a Ferdinando I. Usque Ad III. I. kötet. 1787. 63–64. old.

²¹⁸ Borovszky Samu, Csanád megye története. Bp. 1896. 227–228. old.

²¹⁹ Sinay Miklós, Historia ecclesiastica... 237. old. Petrovics lutheránusságát Székely Sándor is említi: Unitária vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839. 111. old. Azonban ő azt is hangsúlyozza, hogy Petrovics unitária vallást vett fel.

²²⁰ Mathias Flacius, Scriptum Contra Primatum Papae, Ante Annos 100 Compositum. Item Matthiae Flacij Illyrici de Eadem Materia. Magdeburg, 1550.

zös szláv származásuk is.²²¹ Szerintünk egy harmadik variáció is lehetséges, mégpedig az, hogy Petrovics nézeteiben 1550-re nyilván már eltérést vélt felfedezni a szigorú Flácius Mátyás, s talán könyvével akarta őt visszatéríteni. Ennek a beavatkozásnak az eredménye ismeretes. Munkácsi lelkészi minőségében ugyanis a gyakori személyes érintkezés folytán Kálmáncsehi jelentékeny hatást gyakorolt Petrovicsnak további állásfoglalására és magatartására, mivel minden valószínűség szerint ő bírta rá a reformáció helvét irányához való végleges átpártolásra,²²² miután már előbb is érdeklődéssel és rokonszenvvel viseltetett iránta, kockáztassuk meg azt a feltevést, hogy ennek éppen vidékünkön, Munkácson, mint területünkön való tevékenységének első állomásán kellett bekövetkeznie.

Kálmáncsehi befolyását Petrovicsra kissé talán elveszve a szövegben Sinaynál²²³ és Fehér Mátyásnál²²⁴ is feltaláljuk, ami azt hiszem, szintén nézetünket támasztja alá. Nyilván ennek a hatásnak tudható be az is, hogy Petrovics munkácsi földesurasága idejében, az ő pártfogása mellett már az elfoglalt római katolikus templomban tarthatta hitszónoklatait Kálmáncsehi, a nagynevű és hírű protestáns hitegyházi.²²⁵ Hogy ki volt Kálmáncsehi munkácsi utóda, nem tudjuk, 1594-ben azonban Bányai Péter említetik lelkészül, aki 1599-ben vétett a maga eklézsiája, az egyházi rend s a senior ellen, ezért azon évben a vári gyűlésen nagy büntetést szabtak ki reá.²²⁶ Ezenkívül az is bizonyos, hogy Petrovics Péternek 1552-ben Kálmáncsehin kívül egy udvari papjának is kellett lenni Munkácson a várban, akinek azonban nem ismeretes a neve.²²⁷

Így a protestantizmus Munkács vidékén az ugyanolyan hitet követő várurak és fejedelmek²²⁸ gyámolítása mellett mindinkább erősödött; az új

²²¹ Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon...* 294. old.

²²² Főleg az úrvacsora dolgában, melyet Pázmány Péter is említ az Isteni igazságra vezérlő kalauzában. Bp. 1897. III. könyv, 6. rész, 217–218. old.

²²³ Sinay Miklós, *Historia ecclesiastica...* 237. old.

²²⁴ Fehér Mátyás, *A beregszászi domonkosrendi...* 26. old.

²²⁵ Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye...* III. kötet. 476. old.; U.ő. *Munkács város új monográfiája.* 202. old.

²²⁶ *Tractus jegyzőkönyve,* 63. old. (Nyilván a Munkácsi Egyházkerület Gyarmathy féle jegyzőkönyvéről van szó, vagy a Beregi Egyházkerület jegyzőkönyve) Lásd: Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye...* III. kötet. 476. old.

²²⁷ B.S. Erdély történetére vonatkozó regeszták. *Történelmi Tár,* 1892. 658. old.

²²⁸ Munkács vidékén több magán nemes család is lakott melyek ellen 1566-ban Petrovics Péter hozott rendeletet. Lásd erről: Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye...* III. kötet. 491. old.

hitközösséget, annak lelkészeit és tanítómestereit részint a volt római katolikus lelkészi javadalmakból, részint uradalmi jövedelmekből dúsan dotálták. Midőn a XVI. században a protestantizmus Magyarországon, s különösen e tájon is elterjedt, s a vár és az ahhoz tartozó roppant terjedelmű uradalom az új hitre áttért hatalmas várurak, mint Zápolyák, Bocskay Mihály, Bethlen Gábor és I. Rákóczi György erdélyi fejedelmek²²⁹ birtokába került, ezek az itt rendszeresen alkalmazott prédikátoroknak bizonyára azon javadalmakból, melyeket elődeik, a római katolikus lelkészek azelőtt élveztek, juttattak megfelelő illetményt.

Rohamos fejlődésen ment keresztül a hitújítás ügye ezalatt Bereg vármegye másik nagy központjában, Beregszászban és környékén is. Biztos adatunk van ugyanis arra nézve, hogy 1547 és 1550 között²³⁰ már itt plébánoskodott Revelles Balduin (egyések szerint Remelli)²³¹ vagy talán már 1514-ben is.²³² Mindenesetre az elsőt teljes bizonyossággal állíthatjuk. Lehoczky viszont azt feltételezi, hogy Revelles előtt vagy éppen az ő idejében (1548-ban) Beregszászban esperesi minőségben már Radán Balázs működött, ki e helyet vallásilag reformálta. Ezen véleményt, amely már szinte beitta magát e vidék közvéleményébe is, nem fogadhatjuk el, mert alaptalan. Erős bizonyítékaink vannak ugyanis arról, hogy Radán Balázst 1550. június 9-én,²³³ sőt még ugyanazon év november 1-én²³⁴ is Debrecenben találjuk, de még csak mint általános protestáns irányú lelkészt. Vidékünkre való átjövételét Debrecenből 1551-től tartjuk valószínűnek, amikor is felváltotta az itt tevékenykedő Revellest. Bizonyosság erre, hogy már ebben a minőségében vett részt az 1552. december 1-én tartott beregszászi zsinaton, melynek vég-

²²⁹ Ezek idején járó jövedelemről részletes kimutatást lásd: Lehoczky Tivadar, Bereg vármegye... III. kötet. 138–139. old.; Ugyanott. 476–479. old.

²³⁰ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek... IV. kötet. 374. old.

²³¹ A Balduin körüli homály még nincs eléggé tisztázva. Papp Gusztávnál ugyanis biztosan nem lehet kivenni, hogy Revelles Balduint nevezik ki a beregszászi „Krisztus teste” igazgatójának vagy Kálmáncsehi Költő Imrét. – lásd: Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 4. old.

²³² Lehoczky munkája (Bereg vármegye... III. kötet. 137–138. old.) ugyanis a koronkén-ti lelkészek névsorában ekkorra teszi Beregszászi működését. Lásd még erről: ugyanő, ugyanott II. kötet. 63–64. old. III. kötet. 119–120. old.

²³³ Debrecen város jegyzőkönyve szerint lásd ezt: Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 11. old., Ugyanerről lásd még Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek... V. kötet. 363., 471. old.

²³⁴ Szilády Áron, Szegedi K. Istvánnak a török rabságból kiszabadulásáért való hálaadása, A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról. Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1896. V. kötet. 7–14. old.

zéséről később lesz szó. Radán Balázs áthelyezésének biztos okát nem tudjuk, de bizonyára része volt benne Petrovics Péternek és Kálmáncsehinek is. Petrovics ugyanis éppen ez idő tájt kerül munkácsi birtokára, s Kálmáncsehi is 1552 elején érkezik vidékünkre, nyilván menedéket keresve Petrovics oltaalma alatt. Radán Balázs is, aki mellett egyébként Bánkay Bálint (mások szerint Báncsay)²³⁵ is működött Beregszászban 1554-ben,²³⁶ vagy földesúri kérésre, vagy radikalizálódó tanai miatt kereshette fel a vidéket. Lehoczky állítását tehát úgy módosítjuk, hogy Radán Balázs működését vidékünkön megelőzte Revelles Balduin, akiről ő Beregszász reformációjánál nem is szól, hanem csak úgy említi munkájában, mint egy koronként működő lelkipásztort. Radán Balázsról el kell még mondanunk, hogy irodalmi téren is fellépett, de mindössze egy éneke maradt fen a dicséretek közt, a 280.²³⁷ (nevére az R.B. monogram utal). Határozott helvét szelleme okozta halálát is, hiszen 1553. május 8-án hite miatt gyilkolták meg.²³⁸

A már régebben megkezdődött reformáció Beregszászban és környékén, csakúgy mint Munkács vidékén is, a szerzetesi birtokokat lefoglaló földesurak hatására erősödött meg. Különösen Magócsy Gáspár és a szláv származású Petrovics Péter képviselték a hitújító mozgalmat.

Magócsy Gáspár protestáns főúr,²³⁹ Gyula, Eger várának kapitánya, egyszermind Heves és Külső-Szolnok vármegyék főispánja, aki előzőleg Gyula városát vitte át az új hitre,²⁴⁰ már 1550-ben ellentétbe került a beregszászi domonkos szerzetesekkel a kigyósi és a beregi birtokok miatt, melyeket később, 1560-ban, a szerzetesek távozása után meg is szerzett magának. Ami Magócsynak sikerült a Békés vármegyei Gyulán,²⁴¹ azt akarta megvalósítani egészen haláláig Beregszászban is. Bizonyára nem véletlenül választották meg az 1574-től 1586-ig terjedő időszakra Bereg vármegye

²³⁵ Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 22. old.

²³⁶ Széll Farkas, Magyar református lelkészek a XVI és XVII. századokban. II. közlemény. Debreceni Protestáns Lap. 1897. 44. old.; S. Szabó József, Debreceni és Sárospataki papok... Debrecen, 1916. 14. old.

²³⁷ Így kezdődik: Buzgó szívből te fiad Édes Atyánk neked könyörgünk.

²³⁸ Meggyilkolásáról a beregszászi zsinat kapcsán szólunk részletesebben.

²³⁹ Lásd róla részletesebben: Zoványi lexikon. 983. old.; Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi ... 212. old.; Warga Lajos, A keresztény egyház ... Sárospatak. 1906. 235., 259. old.; Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája ... I. kötet. 354. old.

²⁴⁰ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 208–209. old.

²⁴¹ A protestánsok mellett való intézkedéseit lásd: Udvardy Ignác, A protestantizmus köztörténete, fejleménye... 162–163. old.

főispánjává.²⁴² Arról van szó ugyanis, hogy az idők folyamán a beregszászi domonkos szerzetesek elég tekintélyes birtokra tettek szert. Legnagyobb birtokaik Kígyós és Nagymuzsaly voltak. Ez a két falu teljesen birtokukban volt, míg telkeik és birtokrészeik több más, Bereg, Szatmár, sőt Ugocsa vármegyei falvakban is voltak. Szántóin és szőlőin kívül malma is volt a kolostornak, melyet Matuznai Pál erőszakkal elfoglalt a reformáció terjedése idején, 1552-ben, amikor is a szerzetesek ünnepelesen tiltakoztak a jogtiprás ellen.²⁴³ Erre nyilván hatással lehetett már Petrovics jelenléte is a környéken, aki főleg hitsorosai számára szabad kezet engedett mindenben. A reformáció azonban nemcsak a beregszászi domonkosok csendes életét zavarta, mert ezek kolostora nem volt egyedül a vidéken. Magában Beregszászban volt a ferences rendieknek is kolostoruk,²⁴⁴ kiket a nép feketé barátoknak nevezett megkülönböztetve őket a szomszédos Kisberegben tanyázó, csuklyás pálosoktól. Volt ezenkívül Beregszászban még a Szent János-rendi ispotályosoknak is egy kórháza, ahol eléggé élénk tevékenység folyt.²⁴⁵ A pozsonyi, soproni, nagyszombati, galgóci, pápai, beregszászi különféle rendű szerzetesek és apácák 1549-től kezdve évről évre mind rendszeresebben folyósított alamizsnát kaptak a királytól,²⁴⁶ ez azért vált szükségessé, mert a lutheránusok miatt sok szerzetes kereste fel őket.²⁴⁷ A kolostorlakók iránti királyi jóindulat fokozódása, illetve a lakosság részéről való támogatás megszűnése fényes bizonyossága a protestáns szellem hódításának Beregszász környékén is.

A beregszászi szerzetesekre nézve azonban nem Magócsy volt a végzetes ellenség, hanem mint Fehér Mátyás is hangsúlyozza,²⁴⁸ Petrovics Péter. Általa még 1552-ben kiszorították a szerzeteseket lakhelyükről,²⁴⁹

²⁴² Medgyesi, Magyarország főispánjainak története. Bereg vármegyére vonatkozó rész.

²⁴³ Fehér Mátyás, A beregszászi domonkos... 21. old. Vagyonukról szóló kimutatást a levéltári adatok alapján lásd ugyanott.

²⁴⁴ Fabritius Károly, Oklevelek a Magyarországi reformáció korából. Történelmi Tár, 1881. II. füzet, 255. old.

²⁴⁵ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 142. old.

²⁴⁶ Lásd ezekről a jutalmakról: Fabritius Károly, Oklevelek a Magyarországi... 250., 252., 254–255., 457–459., 678., 681–682. old. Ugyan erről lásd még: Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek... V. kötet. 538–540. old.

²⁴⁷ Fabritius Károly, Oklevelek a Magyarországi... 678. old.

²⁴⁸ Fehér Mátyás, A beregszászi domonkos... 26. old.

²⁴⁹ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 20. old.

annyira, hogy 1566-ban gazdátlan fekvőségük Petrovics kezébe került.²⁵⁰ Petrovics azzal kezdi itteni működését is, mint Munkácson. Kálmáncsehi erős befolyása alatt állva, aki már az összes beregszászi és környező templomokból eltávolíttatta az oltárokat, az aranyozott képek ellen érvelt.²⁵¹ Zoványi Jenő előadja, hogy kihányatta a faképeket,²⁵² a katolikus papok birtokát és templomait is elfoglalta. Hasonló cselekedeteket hajtott végre máshol is.²⁵³ Arról nincs tudomásunk, hogy az oltárrombolás hogyan folyt le a beregszászi kolostor templomában, de azt könnyű elképzelni, hogy a szerzetesek szembeszálltak a törvénytelen eljárással. Egy adat szerint az egyik meg nem nevezett szerzetes belehalt súlyos sebébe, amelyet ellenállás közben kapott.²⁵⁴ A katolikus templomokat elfoglalt protestánsok kíméletlenül lerontják a keresztsjelet, a szobrokat szétdarabolták, az egyházi könyveket elszaggatták, a szentek képeit, oltárokat s egyebeket kidobálták. Talán ezen a felsorolt pusztításon nem is csodálkozhatunk, hiszen minden effajta átalakulás –véleményünk szerint– Kálmáncsehi egyre radikalizálódó tanításából, a templomi kultusz megreformálásában tanúsított következetességéből, sakramentizmusából, és nem utolsósorban az apostoli szegénység elvének kihirdetéséből eredt. Hiszen mint Draskovich jelentésében is áll,²⁵⁵ oltár helyett egyszerű faasztalt használt, megvetette a papi öltözeteket, mindennapi munkájában végezte az istentiszteletet. Nyilván ezek a tanok okozhatták, hogy az 1544. év vége felé Báthory András, a volt erdélyi vajda, akkor királyi főhadparancsnok és országbíró halálra kereste, de ő elmenekült előle.²⁵⁶

Azok között, akiknek élete és munkássága tudomásunk szerint Beregszász vidékén a reformáció elterjedése, illetve megszilárdulása körül a legnagyobb, mondhatnánk alapvető volt, első helyen, Kálmáncsehit említhetjük. Őt nemcsak Munkács, hanem Beregszász, sőt még Ungvár reformátorának is tartja a közvélemény. Amint azonban az eddigiekből láttuk, a

²⁵⁰ Fehér Mátyás, *A beregszászi domonkos...* 25. old.

²⁵¹ Révész Imre, *Magyar Protestáns és Iskolai Figyelmező*. III. 1872. 47–48. old.

²⁵² Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon...* 255. old.; Lásd még: Ipolyi Arnold, Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Budapest, 1875. 516. old.

²⁵³ Székely Sándor, *Unitária vallás...* 111. old.

²⁵⁴ Kemény Lajos, *Zempléni vonatkozású iratok Kassán. 1383–1648. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*. 1912. XVII. kötet. 149. old.

²⁵⁵ Az említett jelentést részletesebben lásd fentebbi oldalakon.

²⁵⁶ Zoványi Jenő, *A reformáció...* 298–299. old.

reformáció elterjedése mind a három helységben megelőzte őt vidékünkön. Ámde mégis elfogadhatjuk ezt az általános felfogást úgy, hogy elsősorban az ő érdemeinek tulajdonítjuk vidékünknek új, helvét szellemben való reformálását, a lutheri tanoktól való elválását vagy talpra állítását. A későbbi források ugyanis erről tudósítanak, mert Kálmáncsehi vidékünkbeli tevékenységét elsősorban az ő elnöklete alatt tartott 1552. december 1-i beregszászi zsinat teszi nevezetessé, illetve egész Magyarországra nézve jelentőssé.

E zsinat nyilván nem véletlenül tartatott éppen ott és akkor, vagyis politikai háttere is volt a dolognak. A magyarországi protestánsok ugyanis egy hatalmas ellenségüktől szabadultak meg 1551-ben. Az őket gyűlölő Martinuzzi György váradi bíbornok-püspök, Izabella főtanácsosa, ki fia, János Zsigmond nevében kormányzott,²⁵⁷ meggyilkoltatott. A reformáció fő pártfogója viszont, Petrovics Péter ekkor tájt költözött be Munkács vidéki birtokába, ahol szintén a keresztény tudomány terjesztésével foglalkozott,²⁵⁸ s védőszárnyait felette a környéken is kiterjesztette. Az Erdélyt ekkor uralmában tartó Kasztaldi, mint Háner írja,²⁵⁹ seregét, katonáit telelésre küldte (ugyanis ekkor egészen március 10-ig kissé lecsitultak a török elleni harcok). Ő egyébként nem akart, nem is mert vallásügyben változtatni, mert maga a két ellenkirály is elfoglalva lévén egymás elleni harcukkal, valamint Magyar- és Erdélyország egyesítésével annyira-amennyire türelmesek voltak,²⁶⁰ vagy nem nyilatkoztak egyértelműen a vallási harcban. Az egyházak tehát – egyrészt mert megszabadultak a félelemtől, másrészt viszont az új földesurakban hatalmas támaszt látván – zsinatot tartanak, hogy határozott irányt adjanak vagy körvonalazzák hitvallásukat, és nyilván, hogy egyes környékbeli vidékeket is megnyerjenek a többség által elfogadott iránynak, tehát hogy az egységet lehetőleg megteremtsék.

Az 1552. december 1-én Beregszászban összeült zsinat végzései- nek szó szerinti szövegét nem ismerjük, de idejét, a végzések tartalmát és a jelen volt tagok névsorát feltaláljuk számos későbbi egyháztörténet-írók tudósításaiban. Geleji Katona István, Erdély egyik legtanultabb és legbuz-

²⁵⁷ Tevékenységéről bővebben lásd: Warga Lajos, A keresztyén egyház történelme. A reformáció előtti korszak. I. kötet. Sárospatak, 1880. 250. old.

²⁵⁸ Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi... 237. old.

²⁵⁹ Haner György, Historia ecclesiarum Transylvanicarum. Francfurt et Lipsae, 1694. IV. 215. old.

²⁶⁰ Lásd erről e munka első fejezetét.

góbb református püspöke²⁶¹ Praeconium Evangelicum előbeszédében írja, hogy az 1552-i december elsején zsinatot gyűjtöttek Beregszászba, ahol I. ismételték az Úrvacsorájáról szóló hitvallást, II. kárhoztatták a fülbegyónást és megerősítették a nyilvánost, III. a lelkészek elé szemmel tartás végett két szabályt alkottak: 1. hogy a kit ki nem elégítenek miképpen annak viselnie magát hallgatói iránt; 2. hol ahol lerontattak volt az oltárokat, ne építsék fel újra azokat hogyha pedig valahol erővel megtartják, lehet azokról a lelkipásztoroknak kiszolgáltatniuk a sakramentáriumokat, csak hogy a tudományban legyenek állhatatosak.²⁶² Tartalmilag hasonló szöveget közöl Haner,²⁶³ valamint Ribini²⁶⁴ és Hermann²⁶⁵ is. Valószínűleg Gelejiét vették át. Lényegében nem tér el Geleji közlésétől a Pápai Páriz Ferencé sem, azonban a III. pontban kiegészíti őt ilyen módon: a lelkészek fizetéséről elhatározzák, hogy kivált ott, ahol kegyurak nem léteznek, s különösen is a csekély számú és szegény hallgatók elégtelenek a lelkész tartására, honnan javítsák meg azok fizetését, s miként segítik az akképpen szűkölködő lelkészt.²⁶⁶

Debreceni Ember Pál (Lampe) pedig egy határozottan körvonalazott tudósítást hoz e zsinatról a következőkben: „Az 1552. december 1-én Bereg vármegye Beregszász városában összegyűlt zsinat a hit főbb ágazatairól vitatkozott és határozott, s I. megerősítette a szent vacsora felől való igaz tudományt, melyet a fentebbi zsinatok kiadtak. Mert voltak a magyar lelkészek közül néhányan, kik a szent vacsora ügyében, a Brenz János értelméhez ragaszkodtak is, az összlényegülést (consubstantió) állították; II. elvetette a fülbegyónást és megállapította a nyilvános bűnvallást; III. vitatkozott az oltárok felől és elhatározta, hogy amely helyen már a reformáció napról napra való gyarapodása folytán az oltárok lebontottak és a templomokból kivetették, nem kell azokat többé visszaállítani, ahol pedig

²⁶¹ Bővebben róla lásd: Wurga Lajos, *A keresztyén egyház...* 328., 393., 397., 425. old.

²⁶² Geleji Katona István, *Praeconium Evangelicum*. Gyulafehérvár, 1638.

²⁶³ Haner György, *Historia ecclesiarum...* IV. 46. old.

²⁶⁴ Ribini Joannes, *Memorabilia Augustanae...* 98. old.

²⁶⁵ Hermann David, *Annales Eccles. Rer. Transylv.* (Amelyben a szász egyháznak történetét írta meg 1520-tól 1659-ig) 1659. 41. old.

²⁶⁶ Lásd: Pápai Páriz Ferenc, *Rudus Redivivum seu Breves Rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta & Transylvanicarum inde a prima Reformatione Commentarii. Quâ potuit fidelitate & curâ collecti, expositi, & prout gestae, consignati. Cibinii, 1684.*; Tóth Ferenc, *Romlott fal felépítése*. 1800. 42. old.

még megvannak a templomban, használhatják azokat (még egy ideig) asztal helyett a lelkészek, csakhogy éppen és sértetlenül megtartsák az úrvacsoráról való tisztább és a pápai misével ellentétes tudományt. Ezeken kívül a lelkészek fizetéséről, kivált hol kegyurak nincsenek, és különben is a kevés és szegény hallgatók a lelkész fenntartására nem elégségesek, meghatározták, hogy honnan kell azt kérni s honnan kell a szűkölködő lelkészt felségélni.”²⁶⁷

Lényegében véve mindhárom szöveg megegyezik. Mindegyik azt hangsúlyozza, hogy a beregszászi zsinat az úrvacsoráról szóló hitvallást ismét megerősítette. Ebből az látszik, hogy Kálmáncsehi hívei már egy megelőző zsinaton is tárgyalták az úrvacsora tanát,²⁶⁸ s a közvetlenül megelőző zsinat hasonló szellemben nyilatkozott és hozta meg végzéseit.

Luther vagy a helvét reformátorok elvét követte-e a zsinat? A beregszászi zsinaton készített hitvallás éle a katolikus mise ellen irányult, vagy pedig a lutheránusok úrvacsora-tana ellen? Ezekre a kérdésekre Debreceni Ember Pál tudósításából lehet a feleletet kiolvasni. Eszerint a zsinaton olyan lelkészek is voltak, akik az úrvacsora kérdésében Brenz János consubstantio tanát vallották.²⁶⁹

Brenz túlzó lutheranizmusa a Krisztus testi jelenlétét az úrvacsorai jegyekben úgy értelmezte, hogy az ige viszi bele a kenyérbe a Krisztus testét és véré, de Krisztus testének a javait, vagyis az örök életet és a bűnbocsánatot nem veszik. A konsekrált kenyér Krisztus teste marad a következő úrvacsoratételig is. Annyira jelen van benne a Krisztus teste, hogy még az egerek és a patkányok is a Krisztus testét eszik.²⁷⁰ Brenz szélsőséges lutheranizmusával szemben a zsinat a vita folyamán „az úrvacsoráról szóló tisztább tudományt” emelte érvényre, vagyis a sakramentáriusok tanát. Ez a vélemény összhangban áll Draskovics György 1552. évi jelentésével is,²⁷¹ mely szerint Kálmáncsehit a lutheránusok már az 1552. év nyarán kiközösítették, kiátkozták a kőrösladányi zsinatukon. Ha figyelembe vesszük még, hogy ugyanebben az évben a sakramentáriusok ellen nyilatkozik, s hogy a következő 1553. év február 6-án is külön szervezkedő gyűlést tartottak ismét Szebenben a szász evangélikus egyházak éppen a helvét hitnézetek

²⁶⁷ Lampe Ember, *Historia Ecclesiae Reformatae...* 104. old.

²⁶⁸ Valószínűleg még ugyanazon év folyamán (1552)

²⁶⁹ Lampe Ember, *Historia Ecclesiae Reformatae...* 104. old.

²⁷⁰ Köhler Walther, *Zwingli und Luther*. Leipzig, 1924. I. kötet. 763–766. old.

²⁷¹ Amelyről egyébként fentebb esett szó.

megállapítása végett, vagy az 1555. évi óvári zsinaton részt vett lutheránus lelkészek panaszkodó hangját²⁷² értékeljük, elmondhatjuk, hogy a magyarországi sakramentarizmusnak 1555-re már megvolt a maga múltja. Ezek a tények olyan történeti háttérrel adnak, melyből azt lehet következtetni, hogy az 1552. beregszászi zsinat sakramentárius szellemben határozott, s az egybegyűltek hitvallásának körvonalazása volt a fő célja. Luthernek az úrvacsora körüli tana hibásságát legelőször és sikeresen pendítette meg tehát Kálmáncsehi a beregszászi magyar ecclesiák zsinatán, s feltételezhetjük, hogy Zwingli és Kálvin eziránti tanulmányát vélte elfogadandónak, melyet ékesszólása, nagy bátorsága és tekintélye által vitt véghez.

A nyilvános bűnvallásról szóló 2. cikkely is a sakramentárius, vagyis a helvét szellemről tesz tanúságot, mert a lutheránusok Luther nyomán a magángyónáshoz és a privát absolutióhoz ragaszkodtak.

Ezenkívül a lebontott oltárok eltávolításának a helybenhagyása is a sakramentárius szellemet bizonyítja. Az igaz, hogy a külsőség terén a zsinat engedményt tett, midőn úgy határoz, hogy ahol az oltárt még erővel megtartják ott az oltárt is használhatják „asztal” helyett, de elrendeli, hogy a tanban józanabb értelmet valljanak. Míg tehát a zsinat a tan terén szigorú álláspontot foglal el, addig a kultusz terén a kor átmeneti állapota miatt engedményre hajlandó.

Az a tény pedig, hogy a zsinat olyan lelkészek fizetésének az előteremtéséről is gondoskodik, akiknek a gyülekezetben nincs patrónusuk, a hívek pedig kevesen vannak és ezek is szegények azt, mutatja, hogy Kálvin tanai már nemcsak a nagyvárosokban terjedtek el, hanem a környező falvakban is.

Az elmondottak figyelembe vételével nem nyilatkozhatunk egyértelműen a beregszászi zsinat kapcsán. E körül megoszlanak a vélemények. Kiss Áron,²⁷³ Zoványi Jenő²⁷⁴ s más egyháztörténészek például úgy beszélnek róla, mint amelynek határozatai egészen a helvét irány szellemével voltak megegyezők. A legújabb kori kutatások viszont (Papp Gusztáv,²⁷⁵ Esze

²⁷² Lásd erről: Kemény Lajos, A reformáció Kassán. 64–65. old.

²⁷³ Kiss Áron, A XVI. században tartott... 26. old.; Budai Ézsaiás, Magyar Ország történelme... 143., 151. old.; Lányi Károly, Magyarföld egyháztörténete. Ausztria házi korszak. Pest, 1844. I. kötet. 76. old.

²⁷⁴ Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon... 296. old.; Zoványi lexikon. 70. old.

²⁷⁵ Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 27–28. old.

Tamás²⁷⁶) Zwingli nyomdokaiként értékelik. Mindezek a tudósítások sem szolgáltatnak elegendő alapot arra, hogy a zsinat jellegét szigorúan Kálvin vagy Zwingli szellemének betetőzéseként értékeljük. A reformáció korában ugyanis sokszor felcserélődtek zwingliánus és a kálvinista értelmű szavak vagy tettek. Sőt általában feltételezhetjük, hogy némelykor a régi történetek sem voltak annyira tisztában az eszmetörténeti elkülönüléssel. Mit szólhatunk akkor a XVI. századról, arról a korról, amikor a vallásfelekezetek sokasága kialakulóban volt? A nép közös szelleme ekkor még átmeneti állapotban volt, a születés fájdalmait élte. Az 1540-es évekig a műveltebb emberek sem ismerték eléggé a reformáció lényegét és jelentőségét, nem-hogy még annak különböző áramlatait. A zwinglianizmust és a kálvinizmust mint rokonfogalmakat sokáig felcserélték, még teológiailag képzett embereknel is megtörtént, mivel a zürichi és a genfi irány között a sacramentum tanában létrejött az 1549. évi Consensus Tigorinus, és ennek alapján a kettőt szövetséges társaknak fogadták el, sőt a két félt úgy tekintették, mint egy éremnek két oldalát. Mindezzel csak azt akartuk hangsúlyozni, hogy a beregszászi zsinat értékelésénél is a kornak abból a sajátosságából kell kiindulni, miszerint nem lehet határozott válaszfalat húzni egyes felekezetek közé az ebből a szempontból bonyolult XVI. században.

Összefoglalva most már azokat a megállapításokat, melyeket a beregszászi zsinat egyes XVII. századi egyháztörténetészei által fellelt szövege alapján a szinódus tanirányára vonatkozólag leszögeztünk, azt mondhatjuk, hogy annak határozataiban a zwinglianizmus játssza a fő szerepet. Az azonban tény, hogy a zsinat folyamán előforduló formulák és gondolatkörök már általános jellegűek voltak és Kálmáncsehi korában már annyira beszivárogtak a helvét irányú reformáció táborában a köztudatba, illetve és annyira közkinccsé lettek, hogy itt nem lehet tiszta zwinglianizmusról beszélni. A zsinat szelleme azért feljogosít bennünket arra is, hogy végzéseit úgy értékeljük végérvényesen, mint amely átmeneti formát képez Luther tanaitól Zwingli és Kálvin nézetei felé. Tehát nem határozottan kálvinista a zsinat, hanem még erősen magán hordozza Zwingli eszméit is. E szinódus jellegét többen is boncolgatták, de kettősségét eddig még nem hangsúlyozták ki kellőképpen.

Hátra maradt még a beregszászi zsinat kapcsán az ott megjelentek hovatarozásának, kilétének, személyi adatainak a tisztázása, értékelése,

²⁷⁶ Esze Tamás, Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaújhelyen. ITK, 1970. 5–6. sz. 566. old.

amely az azóta eltelt mintegy négy és fél évszázadra való tekintettel elég sok megismerési bonyodalmat szül.

E zsinaton jelen volt egyházi férfiak Geleji Katona, Páriz Pápai és Pósaaházi egyező előadása szerint a következők voltak:

1. Martinus Kalmantschi (Kálmáncsehi Márton)
2. Basilius Radán (Radán Balázs)
3. Basilius Tolnainus (Tolnai Balázs)
4. Michael Batizius (Batizi Mihály)
5. Clemenus Batsi (Bácsi Kelemen)
6. Laurentius Tsutsi (Csucsi Lőrinc)
7. Lucas Kallainus (Kállai Lukács)
8. Franciscus Tutatsinus (Tutacsi Ferenc)
9. Petrus Szőlősi (Szőlősi Péter)
10. Basilius Eszékinus (Eszéki Balázs)
11. Paulus Szemer (Szemer Pál)
12. Thomas Desimus (Dézsi Tamás)
13. Johannes Tsüreinus (Csürei János)
14. Valentinus Desimus (Décsi Bálint)
15. Gáspár Pestinus (Pesti Gáspár)
16. Pelbardus, rector Beregszasiensis (Pelbard a beregszászi iskolagazgató).²⁷⁷

A megjelent 16 férfiú közül jelenleg a legtöbb adatunk Kálmáncsehi Sánta Márton személyét illetően van,²⁷⁸ bár életének és munkásságának 1552 utáni időszakát szintén csak szétszórt adatok alapján ismerjük. Vonatkozik ez elsősorban Kálmáncsehi vidékünk béli kapcsolatára, területünkhöz főződő viszonyára.

Az 1552. december 1-én Beregszászban tartott zsinaton Kálmáncsehi szerintünk mint elnök volt jelen. Érdekes azonban e tekintetben Budai Ézsiás érvelése, mely bizonyos esetekben helytálló is, s így hangzik: Akkor (a beregszászi zsinaton – S.K.) hihető Beregszászi Prédikátor volt (értsd Kálmáncsehi – S.K.), minthogy azok között a Prédikátorok

²⁷⁷ A nevekben mégis némi különbség van: Pápai Páriz Eszéki helyett Székit, Tsürei helyet Türeit ír. Lásd: Tóth Ferenc, Romlott fal felépítése. 1800. 42. old.; Debreceni Ember Pál pedig Bácsi helyett Buksit nevez; Tabódy József, Munkács múltja... című munkájában ugyan szintén 16 prédikátort említ, de az általa közölt nevek semmiképpen sem felelnek meg a valóságnak. 29–30. old.

²⁷⁸ Tevékenységének 1552-ig terjedő szakasza fentebb már bővebb megvilágítást nyert.

között, kik ottan jelen voltak, neve legelől tétetik. Tudva van ugyanis, hogy a zsinatban elől rendszerint a helybéli prédikátor szokott említeni.²⁷⁹ Meg kell jegyeznünk azonban, hogy ez a megállapítás nem minden zsinat tekintetében helytálló. Mivel Kálmáncsehi neve a zsinati tagok névsorában az első helyen áll, ebből nem az következik, hogy Kálmáncsehi mint beregszászi lelkész viselte a tisztségét, hanem az, hogy Kálmáncsehi már ekkor elismert személyiség volt a sakramentáriusok közt, s nyilván az elnöki, vagy mint Zoványi Jenő írja,²⁸⁰ a közvetítő személy tisztségét viselte, Kálmáncsehi tehát a zsinaton személyes kiválósága folytán irányító szerepet vitt.

Kálmáncsehi ugyanis miután 1552 első felében Debrecenből kénytelen volt eltávozni,²⁸¹ Petrovics jószágainak központjában, Munkácson kapott lelkészi alkalmazást. Viszont egyes egyháztörténészek szerint²⁸² éppen ekkor kellett volna beregszászi papnak lennie. Beregszászi papságát azonban egészen elejtendőnek tartom, hiszen ez a feltételezés körülbelül csak onnan ered, hogy a XVI. század 50-es éveiben több Kálmáncsehi névvel találkozunk éppen Beregszászban. 1547-től egy Kálmáncsehi Költő Imre (Emericus Kewethew de Kálmánch) nevű oltarista működött ott.²⁸³ Kálmáncsehi Imre névvel később is találkozunk, midőn őt Zolthay János, a beregszászi ispotálymester a leleszi prépost előtt jogi képviselőjeként megnevezi. 1550. április 16-án pedig Kálmáncsehi Ferenc névvel találkozunk Beregszászban.²⁸⁴²⁸⁵ A nevek azonosságánál fogva ezzel tévesztették össze a nem egykorú írók.²⁸⁶

Kijelenthetjük, hogy Kálmáncsehi életének nemcsak elő, hanem utórészét is homály fedi. A mai egyháztörténeti és irodalomtörténeti vizsgáldások eredményei nem szolgálnak kristálytisztá adatokkal Kálmáncsehi

²⁷⁹ Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája... 151–152. old.

²⁸⁰ Zoványi lexikon, 289. old.

²⁸¹ Ennek okáról egyébként fentebb már esett szó.

²⁸² Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 138., 140. továbbá II. kötet. 79. old.; Wurga Lajos, A keresztyén egyház. II. kötet 256. old.; Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája ... 151–152. old.; Horkay László, Beszélő kövek... 19. old.

²⁸³ Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek. IV. kötet. 559. old.

²⁸⁴ Ugyanott IV. kötet. 201., 321. old.

²⁸⁵ Ugyanott V. kötet. 321. old.

²⁸⁶ Ennek ellenére Barcsa János, azt hangsúlyozza, hogy Beregben a Matolcsy család oltalma alatt is hirdette a reformációt, lásd: A tiszántúli ref. egyházkerület története. I. kötet. Hajdúnánás, 1906. 136. old.

tartózkodási helyéről az 1553 közötti 1557 időszakban.²⁸⁷ Némi adatunk van második debreceni időszakát (1556-1557) illetően. A gyökeresen újító Kálmáncsehit, ki a meghagyott utolsó oltárokat is kihányatta a templomokból, még ekkor nem törte meg a mérsékelt gondolkodású hatóság. Az elűzött Kálmáncsehi kénytelen ismét a görögkeleti rác származású Petrovics Péter uradalmát felkeresni, aki akkorra már Erdély²⁸⁸ és a Partium helytartójává nőtte ki magát. Erdélyt kereste fel és Kolozsvárt,²⁸⁹ s a székelyek közt buzgósággal terjesztette a református vallás tanait. Urának kívánságára sok időt kellett Erdélyben töltenie, majd pedig Zabardy Mátyás váradi püspök halála után (1556 augusztusa) sakramentárius szellemű superintendentiőt szerveznie, melynek püspökévé is tétetett. Kálmáncsehi erdélyi szerepléséről Borsos Sebestyén - Nagy Szabó Ferenc krónikája is megemlékezik. Különös figyelmet érdemelnek azok a sorok, amelyek Kálmáncsehi puritanus egyszerűsége törekvő nézeteit festik élénk színekkel: „... Ő fennen hirdeti, hogy ő neki ne legyen drágább köntöse, hanem csak aki száz pénzt érjen, mert nem illik apostoli embernek a drágább ruha, ismét: őneki fizetése csak annyi legyen, hogy legyen mit ennie és innia...”²⁹⁰ Távol álljon tőlünk, hogy ezekből a sorokból olyan anabaptista gondolkodást olvassunk ki, mely szerint a lelkipásztoroknak nem kell fizetés. Kálmáncsehi szavaiból itt csak a régi rendszer ellen való tiltakozás olvasható ki, mely nem egyszer hangzott fel a vagyongyűjtő, katolikus papok ellen.

Kálmáncsehi további tevékenységének, működésének felkutatása tele van fehér foltokkal, kérdőjelekkel, megfejtethetlen rejtélyekkel. Igen fogyatékos ismereteink vannak Szegedi Gergely debreceni református lelkész,²⁹¹ Petrovics Péter és Kálmáncsehi Sánta Márton barátságát illetően is. Szegedi Kálmáncsehi tanítványa volt, kit ő fedezett fel, s aki Petrovics és

²⁸⁷ Nem nagy előrehaladást jelent a Schulek Tibor által fellelt Kálmáncsehi-éneklések könyve sem. Lásd ezt: ITK, 1970. N 3. Schulek Tibor, Köln „Reggeli éneklések könyve”.

²⁸⁸ Petrovicsot ugyanis az erdélyi rendek a szászsebesi országgyűlésen 1556. március 12-én János Zsigmond helytartójává választották. Lásd ezt bővebben: Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek. I. kötet. 452. old.

²⁸⁹ A kolozsvári lutheránus lelkészekkel folytatott vitájáról és annak értékeléséről lásd: Papp Gusztáv, Kálmáncsehi... 30–32. old.

²⁹⁰ Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvár, 1855. I. kötet. 3–4. old. Az apostoli szegénység elvéről a magyar reformátusoknál lásd: Esze Tamás, A Debreceni Disputa, A Második Helvét Hitvallás és Méliusz életműve című kötetben. Budapest, 1967. 431–472. old.

²⁹¹ Nem tévesztendő össze a Dévaival vitakozó Szegedi G. minorita szerzetessel, aki 1549-ben halt meg.

Kálmáncsehi segítségével tanult Wittenbergben. A wittenbergi egyetemre 1556. június 8-án iratkozott be egy bizonyos Károlyi Andrással együtt.²⁹² Külföldi tanulmányai előtt egyesek szerint²⁹³ rector lehetett Beregszászban, míg mások valószínűnek tartják felszentelt domonkos rendi szerzetességét ugyanott, amikor a Kálmáncsehi és Petrovics hatására a reformáció oldalára állt. Mind a két feltevésnek az alapja Szegedi Wittenbergből Petrovics Péterhez intézett dátum nélküli üdvözlő levele, mely 1557-ben nyomtatásban is megjelent Wittenbergben.²⁹⁴ Szegedi levelében két momentum érdemel említést: 1) Szegedi Kálmáncsehit Petrovics püspökének nevezi. 2) Kálmáncsehi Beregszászon beneficiumot eszközölt ki Szegedi számára Petrovicstól.

Válaszolva az első pontra meg kell mondanunk, hogy Kálmáncsehi püspöki tisztségéről az egykori források nem tesznek említést. Éppen ezért tartózkodó magatartást kell tanúsítani akár azzal a felfogással szemben, hogy Kálmáncsehit Petrovics tette püspökké, fentebb viszont említettem, hogy ki volt nevezve püspöknek Erdélybe, akár azzal az állítással szemben, hogy a gyülekezetek választották püspökké. Ez külön vizsgálatot igényel. Ez nem azt jelenti, hogy akár Petrovics, akár a gyülekezetek nem ismerték volna el vezéregyéniségét. Sőt inkább nyilvánvaló, hogy Kálmáncsehi már az 1552. évi beregszászi zsinaton is irányító szerepet visz. Ha ilyen irányító szerepet töltött be Kálmáncsehi a sakramentáriusok táborában és mégsem maradt fenn püspöki tisztségéről több emlék, csak ez az egy kifejezés, akkor úgy látszik, hogy Kálmáncsehi nem tartott igényt a püspöki címre, mert különben ennek világosabb nyoma maradt volna fenn. Kálmáncsehi püspökségét illetően tehát még több igazoló adatra van szükségünk. Az „episcopus” nevet egyszerű tiszteletcímnek kell nála tekintenünk, mely a reformáció első korszakában használatos is volt.

A levél második lényeges mondanivalója szerint Petrovics Szegedre Kálmáncsehi közbenjárására Beregszászban váratlan és nem is remélt jótéteményben részesítette. Ezt többen úgy értelmezték, hogy Szegedi 1556 előtt Beregszászban működött. Ilyesmiről azonban a levélben szó sincs. Azt feltételezhetjük, hogy Szegedi wittenbergi útja előtt nyilván azért kereste

²⁹² Révész Imre, Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. Történelmi Tár, VI. kötet. 226. old.

²⁹³ Zoványi lexikon. 586. old.

²⁹⁴ Lásd: Varjas Béla, Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely. ITK, 1970. 74. évf. 2. sz. 129–151. old.

fel Kálmáncsehit, hogy tanulmányaihoz anyagi támogatását kérje. Állításait alátámasztja a kassai tanács írásos bizonyítéka is.²⁹⁵ Szegedi tehát 1556-ot megelőzően nem Beregszász, hanem szerintünk Debrecen város alkalmazottja lehetett, s így fonódott össze hármuk sorsa egymással, s részben vidékünkkel is.

Szegedi Gergely, miután 1557 nyarán Wittenbergből hazajött, néhány alkalommal prédikált Kassán, ahol szerették volna megnyerni magyarárd prédikátornak. Ez a kísérlet azonban sikertelen maradt, mivel a debreceni rektorságból, melyet rövid ideig töltött be, már az év végén plébánosnak választották ugyanoda.²⁹⁶ A kassai tanács azonban még 1557. augusztus 12-én levelet intéz Kálmáncsehi debreceni prédikátorhoz, hogy bocsássa el Debrecenből lekötelezettjét, Szegedi Gergelyt Kassára prédikátornak.²⁹⁷ Szegedi meg is kapja Kálmáncsehitől az engedélyt a távozásra, amiről 1557. november 26-án értesíti is a Kassai Tanácsot.²⁹⁸

Szegedit Kálmáncsehi mégsem engedi, ezért ő 1557. szeptember 28-án megírja a Kassai Tanácsnak, hogy Kálmáncsehi félti őt a király kezétől.²⁹⁹ Ennek ellenére ismét sikerült Szegedinek engedélyt nyernie Kálmáncsehitől az elmenetelre, azonban a dolognak más fordulatot adott Kálmáncsehi halála. A Debreceni Tanács 1557. december 21-én értesíti a Kassai Tanácsot, hogy Kálmáncsehi életének az Isten véget vetett, december 21-én el is temették, utódává pedig Szegedi Gergelyt választják.³⁰⁰ Kálmáncsehi halála és annak körülményei szintén ellentmondásba ütköznek, s egyes szálak, bár bizonytalanok, vidékünkre kalauzolnak el bennünket. E kételyek onnan adódnak, hogy egyes a XVII. században élt egyháztörténészek³⁰¹ nem mindig megegyező adatai szerint Kálmáncsehi Sánta Mártont, úgy említik, mint Radán Balázs utódját az egyházban, akit éppen

²⁹⁵ Ifj. Kemény Lajos, Művelődéstörténeti adatok. Kálmáncsehy Márton életéhez. 1557. augusztus 12-ei jelentés. Történelmi Tár, 1890. 177–178. old.

²⁹⁶ Zoványi lexikon. 585. old.

²⁹⁷ Kemény Lajos, A reformáció Kassán. 72–73. old.

²⁹⁸ Kemény Lajos, Szegedy Gergely életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912. 229. old.

²⁹⁹ Kemény Lajos, A reformáció Kassán. 73. old.

³⁰⁰ Ifj. Kemény Lajos, Művelődéstörténeti adatok... Történelmi Tár, 1890. 178–179. old.

³⁰¹ Vidékünkön való elhalálózásáról, ami persze téves, lásd: Bod Péter, Magyar Athenas. 1766. 127. old.; Szenci Molnár Albert, Keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás. Hannoveria, 1624. Dedikáló levél. 4–5. old.

Beregszászban öltek meg. Ami az egészben a meglepő, hogy Kálmáncsehi állítólagos két elhalálozása között 6 év az eltérés.

Fentebb már tisztázódott,³⁰² hogy Magócsy és Petrovics Péter emberei mennyire sanyargatták a Beregszász és Bereg környékén élt barátokat, a kolostorok lakóit, szerzeteseket. Az elkeseredett ellentétek továbbra is fennálltak. Petrovics Péter hittérítői egymás után foglalták el a katolikus egyházi birtokokat, s azokat anyagilag tönkrementek. A korra annyira jellemző vérengzés következménye lehetett aztán, hogy Kálmáncsehi Sánta Mártont is halálra sebeztek. A beregszászi református gyülekezet anyakönyvi bejegyzése szerint Radán Balázs után következett – úgy látszik – a papi hivatalban Kálmáncsehi, aki a beregszászi nagy kőtemplomban a Catedrában prédikálás közben általlóvetett egy vérengző barát által az 1571. esztendőben...³⁰³ Hogy ki lehetett a vérengző barát, arra nézve nincs adatunk, de hogy dominikánus volt, az bizonyos, mert ekkor már a ferencesek Nagyszombatba mentek, és végleg elhagyták a várost.

Kálmáncsehi ugyan már korábban meghalt,³⁰⁴ melyről a Kassai Tanács fentebb említett jelentése ad hiteles tanúbizonyságot, ezért nehézségek merültek fel a merénylet körülményeinek tisztázását illetően. Lehoczky, aki vidékünk vallásügyi múltjával is foglalkozott, nyilván nem rendelkezve elég bizonyítékkal a XVII. század egyháztörténései által lerakott úton halad. Nem módosítva nézeteiken ő is Beregszászt tartja Kálmáncsehi működésének utolsó helyéül, és halálát ebből kifolyólag 1571-re teszi.³⁰⁵ A Beregszászban koronként működött papok névsorában ezért Kálmáncsehi Sánta Mártont érintve két helyen is ezt így adja elő: Kálmáncsehi Sánta Márton 1552/53³⁰⁶–1571 munkácsi, majd beregszászi pap.

Kálmáncsehi halálával kapcsolatban felmerült nehézségeket csak úgy lehet tisztázni, hogyha a Kálmáncsehi Sánta Mártonról írt beregszászi

³⁰² Lásd e munka fenti lapjait.

³⁰³ Beregszászi református anyakönyv. 1736–1786. Teljes címmel: A Beregszászi Helvetica Confessiós Ecclesiának a reformációtól fogván való dolgainak rövid és Summás leírása. 1782. írta Kondor Balázs Tabularium Ecclesiasticum.

³⁰⁴ Lásd e munka lapjait. Egyébként Kálmáncsehi halála alig két hónapra nagy pártfogójának Petrovics Péter halála után (aki 1557. október 13-án hunyt el Kolozsváron) történt.

³⁰⁵ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 119. old.

³⁰⁶ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... című művében miután két helyen adja a lelkészek névsorát magával ellenkezni látszik, mert egyik helyen 1552. évet, lásd II. kötet. 79. old., a másik helyen viszont 1553-at ír, lásd: III. kötet. mint Kálmáncsehi első éveit Beregszászban.

református anyakönyv bejegyzését tévesnek nyilvánítjuk az időpontot illetőleg. A merényletet viszont úgy módosítjuk, hogy abba Kálmáncsehi nem halt bele, hanem csak megsebesült, és sebesülésének következményeként sánta lett. Ezért jött közhasználatba róla a „sánta” jelző. Feltevésünket igazolja Kemény Lajos nézete is, aki jegyzeteiben ezeket írja Kálmáncsehiről: „A barát általlövés Kálmáncsehi Sánta Mártont, aki talán a sebesüléstől nyerte a sánta melléknevet.”³⁰⁷ Kálmáncsehi Beregszászban való elhalálózása, melyet több egyháztörténész ilyen értelemben fogott fel, természetesen hamis, de Kálmáncsehi beregszászi működésére nézve szintén figyelembe vehető.

A fentiekből tehát láthatjuk, hogy Kálmáncsehi, aki Zwingli nyomdokain indult, majd meghaladta őt egyre radikalizálódó tanításával és kultuszi reformjával, mekkora munkát fejtett ki a helvét tan megvallásában és terjesztésében vidékünkön. Elsősorban Munkácson és környékén³⁰⁸ tűnik fel, majd a beregszászi zsinaton vállal irányító szerepet, bár beregszászi papságának bizonyítása még nehézségekbe ütközik, Kálmáncsehi nagy munkát vitt végbe. Általa a hitújítás egészen új alakot ölt, s Luthert nemcsak a vidékünkbeli, hanem az egész magyarországi protestánság legalább 2/3-a megtagadta. Agitációjának eredménye az, hogy a helvét tanítás intézményesen formát öltött.

Valamivel kevesebbet tudunk a beregszászi zsinat másik résztvevőjéről, Radán Balázsról, debreceni, majd beregszászi lelkészről. Vidékünkön kifejtett munkájáról már fentebb esett szó,³⁰⁹ ezért itt most csak életének utolsó szakaszát szeretnénk bemutatni a birtokunkban lévő források alapján.

A beregszászi zsinat következményei hamarosan megérlelték szomorú hatásukat, mert véres kegyetlenségre vezettek. Arról nincs tudomásunk, hogy az oltárrombolás, képek kihányása stb. pontosan hogyan folyt le a beregszászi vagy a környékbeli falvak különböző templomaiban, de azt

³⁰⁷ Lásd: Kemény Lajos, Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. Adalékok Zemplén Vármegye történetéhez. XVIII. kötet. 1913. 19. old.

³⁰⁸ Kálmáncsehi területünkön való működését Ungvárral, Huszttal és a vidék számos falvával hozzák kapcsolatba, amelyek eddig még nem eléggé bizonyítható feltevések. Huszti és ungvári prédikátorságáról lásd: Nemeskürty István, Adalékok Bornemissza Péter „Ördögi kísértetek” c. művéhez. Irodalomtörténet, 1951. 477. old. A környező falvakban kifejtett munkájáról lásd: Haraszty Károly, Az Ungi református... 276., 316. old.; Salánk vidékén lásd: Horkay Lajos, Beszélő kövek ... 19. old.

³⁰⁹ Lásd e munka előző lapjait.

könnyű elképzelni, hogy a barátok szembeszálltak a törvénytelen eljárással. A zsinat 1552 decemberében volt, határozatainak végrehajtására valószínűleg csak a következő évben került sor. 1553-ban ugyanis agyonlőtték a zsinat egyik résztvevőjét, éppen Radán Balázst. A beregszászi evangélikusok presbiterével bizonyára akkor végeztek,³¹⁰ amikor a közeli muzsalyi templom felé haladt. 1553-ban Becsei Jeromos domonkos fráter, a kolostor jószágigazgatója volt a muzsalyi majorság gondnoka,³¹¹ és mivel a későbbi adataink szerint a gyilkosság irányítója egy szerzetes volt, valószínűnek kell tartanunk, hogy az ő nevéhez fűződik a szomorú esemény. Feltételezésünket bizonyítja az a körülmény is, hogy a még ugyanezen év folyamán a kolostor megrohanása alkalmával a nyolc lemészárolt szerzetes között lehetett Becsei Jeromos is, mert ettől kezdve nem találkozunk a nevével. De álljon itt teljes egészében a leleszi káptalan előtt benyújtott ünnepélyes tiltakozás szövege, amely részletezi a gyilkosság körülményeit: „Kereszturi Benedek a Bereg megyében, Beregszászot álló Mindszentről nevezett első plébániai templom Szent Kozma és Domján oltárainak igazgatója, ünnepélyesen tiltakozik a leleszi Konvent előtt a maga és a többi oltárosok nevében, akik szintén Beregszászot laknak, hogy Szent Szaniszló püspök és vértanú napját követő hétfőn bizonyos emberek a beregszászi polgárok által választott tiszteletreméltó Balázst az evangélikusok presbiterét, a városon kívüli útján megölték, mert fel nem ismerték. Amikor ezt a város első bírása és a tömeg meghallotta, mintha valami fúria szállott volna rájuk, a következő éjjel először a Szent Domonkos hitvalló hitszónokrendi fiainak ugyanabban a városban álló kolostorát rohanták meg, amely kolostornak kapuit betörvén és kidöntvén, az itt talált szerencsétlen szerzetes testvérek közül nyolcat lemészároltak, súlyosan megsebesítettek és kegyetlenkedtek velük. Azokat a testvéreket pedig, akik még élve maradtak, fogságba hurcolták és az elfogottakat fabilincsbe verték. Ezek után ugyanazon éjjel az egész tömeg az oltárigazgatók és az ispotályosok házáat rohanta meg és rabolta ki, de itt gyilkosság már nem fordult elő. A következő napon az összes igazgatót a

³¹⁰ Lehoczky Tivadar, *Beregvármegye... című művében Radán Balázs halálát például 1552-re teszi, s helyéül a beregszászi templomot nevezi meg III. kötet. 119., 138. old.; Horkay László, *Beszélő kövek. c. munkájában nem közli a halál évét, de Radán Balázs támadójában egy jezsuita szerzetest lát, lásd 19. old.; Zoványi Jenő, viszont nem szerzetest, nem is jezsuitát, hanem egy fanatizált katolikust vélt felfedezni, lásd Zoványi lexikon. 496. old.**

³¹¹ Fehér Mátyás, *A beregszászi domonkos... 27. old.; Fehér Mátyás véleménye szerint talán Becsei lőtt rá Kálmáncsehire is.*

bíróhoz kergették és egy egész éjjelre és nappalra a templom sekrestyéjébe zárták őket erős őrizet alatt, hogy senki meg ne szökjék. A harmadik napon ugyan szabadon elmehettek volna, de amikor az előbbieket nem voltak hajlandók esküvel erősíteni, hogy nem gyilkolják le őket, továbbra sem mertek elmenni, de a már említett Benedek elmenekült. Hogy mi lett a sorsa a többieknek, azt nem tudja. A leleszi konventben 1553. áldozócsütörtök első vasárnap.³¹²

A szörnyű esemény nem rázta meg annyira az életben maradt domonkosokat, hogy még ebben az évben elhagyták volna a várost. Ladányi Gergely, aki túlélte a mészárlást, még több társával együtt továbbra is ott maradt a kolostorban, amelyet úgy-ahogy rendbe hoztak.³¹³ A reformáció legerősebb ellenfele kétségkívül Ladányi Gergely volt a vidéken, aki már Vasvárott is nagy harcokat vívott az új hit terjesztőivel.

Radán Balázs 1553. május 8-ai halála tehát a korra annyira jellemző vérengzés eredménye, a beregszászi zsinaton tanúsított hitbéli állásfoglalásának szomorú következménye.

Van a beregszászi zsinatnak még egy érdekes személye, Pelbárd, a helyi való iskolaigazgató. Jelenléte a zsinaton nyilván bizonyossága annak, hogy a reformáció korában Beregszásznak már virágzó középtanodája van, s már ekkor annyira népes volt a protestáns egyház, hogy külön szervezett tanítói állással bírt. A XVII. század egyes egyháztörténetei által fellelt beregszászi zsinat anyagai azonban nem tartalmaznak bővebb adatot a középtanoda igazgatójának személye felől. Sajnos még csak utónevét sem közlik, ezért jóformán semmit bizonyosat nem tudunk róla. Ezen nem is csodálkozhatunk, hiszen napjainkig kevés emléke maradt fent a reformáció korának, semmilyen irodalomtörténet vagy egyháztörténet nem jelentett meg a témakörből felmutatható eredményt, vagy csupán érdeklődési szándékot. E sorok írójának azonban sikerült rábukkanni egy anyakönyvi bejegyzésre, mely a krakkói Bursa XVI. századbeli tagjairól számol be. Az itt fellelt adat véleményünk szerint kapcsolatba hozható Pelbárddal, a beregszászi iskolaigazgatóval. E bejegyzés szerint az 1524. év alatt ilyen két név áll:³¹⁴ Johannes Pelbárth de Berekzáz, Paulus de Zekeres Berekzázy.³¹⁵

³¹² A Kassai domonkos – rendi levéltár hivatalos másolata a Leleszi Konvent aktáiból. N 30.

³¹³ Ladányi állítólag 1556-ban halt meg, az újabb kolostorromboláskor. Az ő halálával megszűnt a régi, nagy múltú Szent Szaniszlórol nevezett Szent-Domonkos rendi kolostor is.

³¹⁴ Fraknói Vilmos, A hazai és külföldi iskolázás... 265. old.

³¹⁵ A krakkói bursa többi tagjairól lásd: Soós Kálmán, Vidékünk diákjai Európa egyetemlein a XVI. században. Kárpáti Kalendárium, 1985. 100. old.

A beregszászi protestáns egyház tanítói állását tehát nyilván Pelbárt János tölthette be, aki mintegy 28 évvel a beregszászi zsinat előtt már Krakkóban tanult, hiszen a XVI. században nagy volt a tudásszomj, s a „diákok” még deres fővel is sereglettek a különböző egyetemek felé.³¹⁶

Valószínűleg barátjával, Szekeres Pállal járt kint, hiszen a társulat jegyzőkönyve szerint mind a ketten beregszásziaknak vannak feltüntetve, sőt 1524-ben csak kettőjük nevével találkozunk egy vidékről. Nevük egymás után való következése nem véletlen tehát, hanem onnan ered, hogy egy vidékről, s egyszerre mentek ki. Sajnos több adatot Pelbárd személyét illetően kutatásaink során még nem sikerült feltárni.

A beregszászi zsinat többi egyházi férfia felől, teljes bizonytalanságban vagyunk. Forgón Pál beregszászi református püspök véleménye is az,³¹⁷ hogy a többi 13 emberről semmilyen adat nincs birtokunkban, vagyis homály fedi kilétüket. Legalább 5 éves fáradságos munkánk eredményeképpen sikerült néhány adatot összegyűjteni a zsinat 3 tagjáról, melyről még addig senkinek nem volt tudomása.

Egyes munkákban ugyan említődnek, de semmi esetre sem hozzák kapcsolatba őket a beregszászi zsinattal. Így vagyunk például Dézsi Tamással, akinek neve a 12. helyen szerepel a zsinatról szóló tudósításokban.

Dézsi Tamásról barátja és útítársa Skarica Máté jóvoltából maradt fent némi hírforrásunk. Skarica, kinek protestáns hajlamaihoz nem fér kétség, a Szegedi István életéről szóló munkájában³¹⁸ beszél Dézsiről. „... Míg velem egy hiten levő társaimmal Dézsi Tamással és Udvardi András-sal egy hosszabb utazás során Torgam, Meisseneu, Drezdán, Freuburgon, Chemvitzen, Altenburgon ... nevezetes Jénán, Erfurton...”³¹⁹ és még, hogy merre jártak, azt írja itt le Skarica. Ő ugyan Zoványi véleménye szerint még 1569 áprilisában külföldre indul,³²⁰ mely útját egyébként magával Szegedi Istvánnal tervezte ki. Különösen a padovai, genovai, wittenbergi és marburgi egyetemeken gyarapította ismereteit. Dézsi Tamással és Udvardival azonban nem itthonról indul el nagy nyugat-európai tanulmányútjára, hanem

³¹⁶ Ennek oka már bővebben kifejtést nyert fentebb.

³¹⁷ Személyes beszélgetés a lakásán. Egyébként Forgón Pál már legalább 3 éve foglalkozik a beregszászi zsinat tagjaival, de mint elmondta, eddig nem sok eredménnyel.

³¹⁸ Melyet Faragó Bálint latinból lefordított magyarra. Skarica Máté, Szegedi István élete. Fordította: Faragó Bálint. Mezőtúr, 1906.

³¹⁹ Kathona Géza, Fejezetek a török hódoltság reformáció történetéből. Bp. 1974. 229. old.

³²⁰ Zoványi, lexikon. 547. old.

Wittenbergből. Álláspontunkat támasztja alá, hogy Dézsi éppen 1570-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre – Thomas Desimus cognomine Fabricius. Hogy meddig kísérték el Skaricát nagy körútján, nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy Skarica 1570 végén érkezett Genfbe, a kálvini reformáció központjában, ahol néhányszor találkozott Bezával³²¹ „az egész Európában leghíresebb nevű férfival, aki őt a legnagyobb szívességgel fogadta...”³²² Találkozásaik során Skarica beszélt vele magyarországi ismerőseiről: Meliusról, Szegediről, Thuri Mátyásról, s bizonyára felemlítette Dézsi nevét is. Skarica, miután még Angliában is járt, 1572-ben viszatért szülőföldjére.

Több adat Dézsi Tamást illetően nem áll rendelkezésünkre, de a fentiek is bizonyítják, hogy világlátott, művelt ember lehetett, és a hit dolgában is a protestánsokat képviselte, mint ahogy erről éppen Skarica Máté jelentése beszámol.

Sokkal kevesebb információ van birtokunkban a beregszászi zsinat utolsó előtti, 15. tagjáról – Pesti Gáspárról. Valószínűleg ő az, aki „Gasparus Ungvarianus” néven³²³ iratkozik be a krakkói magyar Bursa tagjai közé 1536-ban. Budai viszont nem Gáspárnak, hanem Gábornak tartja³²⁴ (ha egyáltalán egyről van szó – S.K.), s úgy említi, mint gyulai–fehérvári kanonokot és Ugocsai Archidiaconust, aki Bécsben 1536-ban a négy evangélistát adta ki. Nem tudható, hogy egy személyről van-e szó, vagy a két Pesti testvérek lehettek. Ezt a Gábort azonban S. Szabó József az erasmisták közé sorolja, akikről pedig tudvalevő, hogy középúton állottak meg a reformok terén és még Luther reformtörekvéseit is sokallták.³²⁵ Geleji Kátóna István viszont Praeconium Evangelicum c. latin egyházi beszédeinek (1638 és 1640) Praefatiójába egy érdekes régi kéziratot szőtt be ilyen címen: Modus et Tempus reformationis religionis apud Hungarius. Ezt az iratot idézi több helyen Sinay Anonymus Geleianus (Geleji névtelenje) névvel, melyben nem Pesti Gábort, hanem Gáspárt említi.³²⁶ Pesti Gáspárt, vagy

³²¹ Azért nem Kálvinnal, mert ekkor ő már nem élt, s tekintélyét csorbíthatatlanul örökölte Beza, a lánglelkű reformátor, akárcsak Németországban Lutherét Melanchton.

³²² Skarica Máté, Szegedi István élete. Fordította: Faragó Bálint. Mezőtúr, 1906. 57. old.

³²³ Frankl Vilmos, A hazai és külföldi iskolázás... 266. old.

³²⁴ Budai Ézsaiás, Magyar Ország története... 134. old.

³²⁵ Loesche György: Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban. Fordította: S. Szabó József. Ismertetés Thury Etelétől. Történeti Szemle, 1914. III. évf. 115. old.

³²⁶ Lásd: Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Debrecen, 1911.

mások szerint Gábort, illetően tehát még csak homályosan látunk, s csupán nem bizonyítható feltételezéseink vannak.

Hasonló szétszórt, túlságosan is hiányos adatunk van Batizi Mihály személyét illetően, aki 4. a névsorban. Némelyek, mint Debreceni Ember Pál, is a magyar református elemi iskolákban sokáig használt kis káté szerzőjének mondják.³²⁷ Van adatunk, bár nem kifogástalan hitelességű arról, hogy Szentmihályon 1556 körül lelkészkedett³²⁸ protestáns szellemben. Biztosan csak azt állíthatjuk róla, hogy 1584-ben iratkozott be a wittenbergi egyetemre, mert egyetem anyakönyvében ilyen bejegyzést véltünk felfedezni: Nicolaus Baticius, Ung. Arvensis.³²⁹

A többi jelenlévő működési helyéről egyáltalában nem tudunk semmit, de minden bizonnyal Bereg vármegye magyar községeiben hirdették megfelelő számban az evangéliumi tanokat. A protestáns szellem hirdetésének ugyanis még a törvény is kedvezett, miután az 1553. évi országgyűlés kijelentette, hogy vallásügyi törvény hozására nem nyertek küldöiktől megbízást. Már nem annyira üldözési, mint a régi hit védelme e gyűlés célja, ekkor ugyan még a Luther által hirdetett tanok és elvek voltak az irányadók az egyházközségek szervezetében, de csakhamar különválnak a reformáció két fő iránya.³³⁰ Ennek a szakadásnak az egyik előmunkása kétségkívül a nyers, türelmetlen, gyújtó hatású, népszerű szónok és puritanus egyszerűségre törekvő, bátor pap – Kálmáncsehi Sánta Márton volt, aki különösen az úrvacsoráról táplált, határozottan Zwingli-Kálvin-féle felfogásával megbontotta a luther-melanchtoni tanegységet.

A Beregi Református Egyházmegyéről el kell még mondanunk, hogy – mint láthattuk – a tiszántúli kerületben kezdettől fogva létezett. Petrovics Péterhez meg Kálmáncsehi Sánta Mártonhoz való viszonya folytán nagy részben Tiszán inneni fekvése dacára már a XVI. század ötvenes éveiben is a tiszántúli egyházmegyékkel alkotott egy testet. E különleges helyzete és az egyházkerület központjától való távolsága azt a törekvést vonta maga után, hogy teljesen függetlenné tegye magát a kerülettől, vagyis

³²⁷ Lampe Ember, *Historia Ecclesiae Reformatae...* 127., 296. old.

³²⁸ Zoványi Jenő, *A reformáció Magyarországon* 243. old.; Fabó András, *Monumenta evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica*. III. kötet. Pest, 1865. 69. old.

³²⁹ Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás...* 314. old.

³³⁰ Végleges szakadás Kálvin és Luther tanai között végbement Tarcalon és Tordán 1562-1563-ban, Göncön 1566-ban, Debrecenben 1567-ben és Csengerben 1570-ben tartott közszinaton.

nem vette fel a püspökséget. Ez véleményünk szerint azzal magyarázható, hogy az 1554-ben tevékenykedő tiszántúli egyházkerület püspöke, –Tordai Demeter– majd 1557-ben Boldi Sebestyén csak az úrvacsorára nézve is mind Luther értelmén voltak, holott a beregszászi zsinaton már a Zwingli-Kálvin féle irány jutott kifejezésre. Ez tehát mintegy konzerváló erőként hatott a Beregi Egyházmegyére,³³¹ amely csak a 19. század elején kapitulált véglegesen. A tiszántúli református egyházkerülethez tartozván,³³² nagy kiterjedése volt. Tetemes számmal tartoztak hozzá egyházak a Tisza bal oldalán, sőt Ugocsa vármegyéből is a Tiszán inneni részre esők.³³³ Esperesei közül a következőkről tudunk:

1. Böszörményi Máté, vári lakos (1575-1590)
2. Nagytállyai Bertalan beregszászi (1590-1593)
3. Gyarmathi Miklós vári (1593-1595)
4. Vári Alatus Bálint munkácsi lakos (1595-1611)³³⁴

Az eddigiekben elmondottak arra engednek következtetni, hogy a reformáció terjedésének Bereg vármegyében, akárcsak vidékünk más területein is megvoltak mind a külső, mint a belső feltételei. Voltak gazdag, nagy tekintélyű főúri pártfogók és meggyőződésükért, az evangéliumért életüket kockáztató, buzgó, egyes esetekben messzire merészkedő reformátorok. A reformáció terjedésének ezen a vidéken talán jobban megvoltak a feltételei, mint máshol. A római katolikusok háborgatása ellen itt nagyobbára biztosítva voltak a beregi egyházak, mert részint a nagy terjedelmű munkácsi uradalom, részint az egész vármegyét a hatalmas erdélyi fejedelmek birtokolták, kik hitsorosaikat nemcsak védelmezni, de anyagilag felvirágoztatni is buzgólkodtak. Ebből következik, hogy míg más vármegyékben a protestánsok nehezebben vertek gyökeret, addig itt éppoly nagy arányban alakítottak egyházakat, amilyenben a római katolikusok fogytak. E tekintetben, Beregben sikeresebb volt a reformáció előrehaladása, mint Ungban, úgy-

³³¹ A püspökség rákényszerítését a Beregi Egyházmegyére Gönczy F. György kísérelte meg, eredménytelenül. Erről beszámol Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 72–73. old.

³³² Zoványi lexikon 641. old.

³³³ Nevezetesebb egyházairól szóló tudósításokat lásd: Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... III. kötet. 68., 97., 170., 336., 786. old.

³³⁴ Az esperesek és lelkészek további névsorát lásd: Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 79–80. old; III. kötet. 140–141. old; Zoványi lexikon 70. old.; Egyébként Lehoczky és Zoványi a neveket ugyan egyformán közlik, de eltérőek a lelkészek és az esperesek származási helyét illetően.

hogyan Novák József egri kanonok 1699-ben mindössze két plébániát számlál Beregben, amely katolikus, míg Ungban még hatot talált ugyanakkor.³³⁵

Azokon a helyeken tehát, ahol nem elszigetelten állott egy-egy lelkész az ő evangéliumi tanaival, hanem külső hatalom, elsősorban a földesura vagy a városi tanács támogatása is kísérte ezek terjesztésére irányuló fáradozásában és ahol eme külső hatalom birtokosának módjában állott meg is hiúsítani a protestantizmus ellen felülről elrendelt és szorgalmazott törekvéseket, ott az új tannak mintegy várai, bevehetetlen bástyái jöttek létre. Számosan voltak, akik óhajtották a tiszta evangéliumi tannak a helyreállítását, ezen az alapon a romlásnak indult vallásos és erkölcsi élet felelevenítését, valamint a római papuralom romlását és azt az üdvös mozgalmat tekintélyük és hatalmuk súlyával s anyagi áldozatokkal is készek voltak célhoz juttatni. Ebben rejlett a protestantizmus sorsdöntő szerencséje, ez volt hódításszerű terjedésének is több századon át való fennmaradásának nagy titka.

Az eddigiekben megvilágítást nyert tények alapján, mintegy befejezőképpen elmondhatjuk tehát, hogy a protestantizmus vallásos mozgalomból indult ugyan ki, de mindenütt, létrejötté óta legbelsőbb összeköttetésben állott a gazdasági-politikai tényezőkkel. Az a vidék tehát, amely a mai Kárpátaljai egyházmegyét foglalja magába, minden valószínűség szerint már a magyarországi reformáció kezdetén felvette, illetve elfogadta a reformáció diktálta eszméket, annak „igazságait.” Bizonyítja ezt a feltevést az, hogy a területet³³⁶ olyan helyek és vidékek vették körül, ahol már a mohácsi vész előtt is (mindjárt a wittenbergi reformáció utáni években) határozott nyomaira találunk a reformációnak. Továbbá, hogy a Kárpátaljai Egyházmegye a német kereskedelemi útvonalon feküdt a vidéken nagy számban élt német lakosság, és így a németországi kereskedők révén nemcsak az anyagi, hanem a szellemi, lelki értékek is könnyen eljutottak ide.

Az új szellemi áramlatnak sok buzgó apostolát is megtaláljuk vidékünkön, kik bár nem tűntek ki önálló eszmerendszerükkel, eredetiségükkel, de a wittenbergi, zürichi és genfi reformáció vívmányainak hazánkba való átültetését egész lelkesedéssel vették munkába, s mint a tiszta evan-

³³⁵ Haraszty Károly, *Az Ungi református...* 276. old. A reformáció eredményeiről is következményeiről e munka befejező részében szólok.

³³⁶ Értsd: Kárpátalja. A Kárpátaljai Egyházmegye három fő megyéjének a sajtósági fekvése feljebb már megvilágítást nyert.

gélium szolgálai gyakran életük kockáztatásával is becsülettel megfeleltek hivatásuknak. A reformáció mozgalmában oly kimagasló vezérszemléket, mint Luther, Melanchton, Zwingli vagy Kálvin, nem mutathat fel vidékünk, de majd minden vármegye és nagyobb város megtalálta a maga buzgó reformátorát. A vidékünkbeli reformációnak e fejezetben felsorolt, tekintélyesebb vezető férfiai mellett nagy számmal buzgólkodtak olyanok, kiknek kisebb munkakör jutott, s bizonyára még sokkal számosabban küzdöttek a „tisza evangélium” kibontott lobogója alatt azok a névtelen apostolok, kiknek tetteit nem jegyezte fel a történelem, de akiknek lelkesedése és kitartása biztosította a protestantizmus diadalát. A reformáció terjedése vidékünkön valóban rendkívüli hatású volt. A katolicizmus hitrendszere iránt már meg-ingott a bizalom, erejét vezetőinek könnyelműsége, gondatlansága, vissza-élései s a politikai válság romboló hatása egyaránt megzsibbasztotta. Az így mind szellemi, mind anyagi erejében megfogyatkozott katolicizmus majd minden fontosabb állást kénytelen volt feladni³³⁷ az ifjú életerőtől duzzadó protestantizmusnak.

³³⁷ E kérdés megbeszélése már nem e dolgozat keretébe tartozik, de szólni szeretnénk róla majd a Befejezésben.

III. FEJEZET
A reformáció hatása
a kárpátaljai ruszinokra

Kárpátalján elterjedt az a tévhit, hogy a ruszin és orosz nemzetiségű lakosságra nem hatottak a reformáció eszméi, hogy a helyi egyházi-társadalmi életben nem lelt megfelelő talajt a fejlődéshez, és hogy a politikai életben nem tudott partnereket találni. Ez onnan származik, hogy már az 1917. évi szovjet forradalom előtti historiográfiában leszögezték, hogy Oroszország nem vett tudomást az európai országokban végbemenő XV-XVI. századi reformációról. Ezen megállapításokból helytelen következtetésekre jutottak. Úgy gondolták, hogy a társadalmi-kulturális fejlődés Oroszországban az európaítól teljesen elkülönülve ment végbe. Az eredeti gondolat legfeljebb csak akkor bizonyul helyesnek, ha a reformáció alatt csak egy népi mozgalmat értünk, amely Németországban és Angliában ment végbe a XVI-XVII. században, de ez nem akadályozta meg, hogy nálunk¹ protestáns szekták alakuljanak (létezik orosz népi protestantizmus)² Kárpátalján erre kevésbé volt fogadókészség, mint Nyugat-Európában, ahol világtörténelmi jelentőségűvé válhatott.

Ha a reformációt nem a katolicizmus vagy az orthodoxia szempontjából mint világkatasztrófát, hanem a vallási eszmerendszert vizsgáljuk, akkor nem találunk gyökeres különbséget a nyugati és az itteni „mozgalom” között. Nyugaton és Keleten a reformáció lényeges jellemzője katolicizmussal és az ortodoxiával szemben abban mutatkozott meg, hogy a hangsúlyt a liturgikus cselekedetekről a hitre, a külsőségekről a belső megélésre, a mechanikus vallásosságról a lelki minőségre helyezte. Itt megemlítenéd Szokolov I.I. kijelentése, aki kiemelte, hogy nyugaton Luther egyházi reformja azért lett sikeres, mert az egyházat féltékenyen meg akarta tisztítani az erkölcsi betegségektől...³

A mai Kárpátalja területéről számos adat áll rendelkezésünkre a protestantizmusnak a ruszin lakosságra gyakorolt hatásáról.⁴ Kutatásunk

¹ Vannak adataink, hogy Kárpátalján egyes ruszin falvak átvették a protestantizmust, de egy idő múlva visszatértek a régi hitükre. Erről lásd: Haraszty Károly, *Az Ungi református...* 42. old.; Horkay László, *Beszélő kövek...* 20–21. old.

² A Szovjetunióban őrzött Egyházi Jegyzőkönyv alapján. Lásd: *Ateista nevelés. Kérdések és válaszok*, Moszkva, 1983. 234–240. old.; továbbá: Покровский М. Н. *Очерк истории русской культуры*. Том. 11, Петербург, 1923. с. 53–54.

³ Соколов, И. И. *Отношение протестантизма к России в XVI и XVII вв.* М., 1880. с. 40

⁴ Ebben az esetben figyelembe vehető a Nyagovai Posztilla (XVI. sz.) és Poszlanijje Laszki (Laszki üzenete). Lásd: *Сборник отделения русского языка и словесности Императорской академии наук*. Том: LXXX. N 2; С.-Петербург, 1905.

tekintetében fontos kiindulási alapot jelentenek a ruszin népességgel sok vallási és (már csak lakóterületi átfedés miatt is) karakterbeli párhuzamot mutató román etnikum protestantizmussal kapcsolatos adatai, melyek nem rendezett formában ugyan, de rendelkezésre állnak.

Az említett hitéleti és nemzet-karakterológiai analógiák miatt okkal feltételezhetjük, hogy a protestantizmussal való találkozás hatásreflexei és hatásmechanizmusai a román és a ruszin népesség között jelentős azonosságot mutatnak. A feltételezésünket megalapozó párhuzamok közül néhány példa:

1. a román és a ruszin nép is a XVI. és XVII. században a pravoszláv hitet gyakorolta, ugyan ezt a nyelvet használta a templomban.
2. a ruszin egyházi személyeknek és a parasztságnak a szociális és a kulturális helyzete nem különbözött a románokétól.
3. politikai szempontból Máramaros 1733-ig Erdély része volt.

Az erdélyi fejedelmek és hűbérurak birtokai a szomszédos Bereg megyében és más, a ruszin lakosság által lakott területi központokban voltak.⁵ A munkácsi pravoszláv püspökök a következő titulusokat viselték: Munkács és Krasznobrodszk püspöke az egész magyar földekre kiterjesztve; munkácsi, szepesi püspök az egész országban a császári és királyi pravoszláv területeken,⁶ nagyon gyakran hagytak jóvá hasonló tisztségeket az Erdélyi fejedelmek számára.⁷ A román érsekek (metropoliták) az erdélyi Gyulafehérvárról irányították a román papságot Máramarosban. A munkácsi orosz püspökök, akiknek az oroszok (ruszinok) voltak a hívei, az ő papságuk nem csupán gyakran volt jelen Erdélyben és Moldvában, de nem teljesen tisztázott hierarchikus kapcsolatban voltak a gyulafehérvári érsekekkel.⁸

A román történészek és irodalmárok elismerik, hogy a XIV. században a szentírás román nyelvre történő lefordításához a lökést a protestantizmus adta, ahogy korábban a nemzeti nyelvre a szentírást a husziták fordították le.⁹ Ezen kívül vannak adatok arról, hogy a kálvinizmus nagyon hódított az egyszerű nép körében is. A protestantizmus terjedése igaz volt a társadalom valamennyi közösségére, a falvakra és a családokra egyaránt.

⁵ Lásd erről: Петров А. Л. Матеріали для історії Угорської Русі. Том. II. с.14

⁶ Ugyanott. с. 9. Приложение 2.

⁷ Hodinka Antal, A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1909. 224. old.

⁸ Петров А. Л. Матеріали для історії Угорської Русі. Том. II. с. 36. Приложение 1.

⁹ Чебан С. Н. Досифей митрополит Сочавский и его книжная деятельность. Киев, 1915. с. 10–12., 16–18.

Feltételezhető, hogy a XVI. századi¹⁰ reformáció románok közötti terjedésének mechanizmusa és mértéke, hasonló lehetett a szintén ortodoxvallású orosz népesség között. Noha e feltételezés igaz voltát nem tudjuk megdöntetlen bizonyítékokkal alátámasztani, de kísérletet teszünk a protestantizmus hatásának bizonyítására a mai Kárpátalja területén a XVI. században élt ruszinokra. Ezért a fent említett kutatás eredetiség és a hiányos bizonyítási erővel rendelkező adatok miatt kénytelenek vagyunk lemondani a megdönthetetlen következtetések felállításának igényéről.

Ezen dolgozat második fejezetéből kiderült, hogy az evangéliumi tanítás egyenesen annak bölcsőjéből, Németországból és Svájcból viszonylag hamar eljutott a mai Kárpátaljára. Területünk lakossága földrajzilag és történelmileg a reformáció mindkét meghatározó áramlatával, Luther és Kálvin mozgalommá fejlődött tanaival egyaránt kapcsolatban volt. Viszont megjegyzendő, hogy a kálvinizmus a ruszinok lakta területeken lényegesen szélesebb körben terjedt, mint a lutheranizmus. Így hamarosan a protestantizmus kárpátorosz (ruszin) terjedési területén kálvinista fölény alakult ki.

Az evangélium igéi gyorsan terjedtek a mai Kárpátalja területén, nem csupán a németajkú és a magyar lakosok, hanem a katolikus prelátusok (főpapok) között is. Nyilvánvalóan tért hódított a ruszin lakosság körében is. Bár nekünk erről a kérdésről vannak cáfoló adataink is. Lehoczky Tivadar szavai szerint erősen ellenkeztek a közvetlen meglévő vallási újításokkal szemben, ugyanakkor azt is állítja, hogy Bereg megye északon elterülő térségeinek egyes falvai felvették az új vallást.¹¹ Bacsinszky Tivadar tárgyalva az Ung megyei görög katolikus egyház történetét kiemelte: „A reformáció érintette a magyar-orosz (ruszin) népet is, sokan ebben látják okát annak, hogy az unió megkésett.”¹² Már ezek a kijelentések¹³ lehetővé teszik a feltételezést, hogy sok ruszin nem tudott ellenállni az új vallási áramlatnak. Ennek okát nem nehéz kimutatni a pravoszlávoknál, érdemes csupán betekintnünk a szociálpolitikai és erkölcsi életük rendszerébe.

A mai Kárpátalja területén a jobbágyrendszer idején a földesurak, nagy politikai befolyással bírtak a nemesi köz- és országgyűléseken, közülük kerültek ki az országos tisztviselők. Ugyanakkor a pravoszláv papság a

¹⁰ Ilyen átállások a XVI. században mentek végbe.

¹¹ Lehoczky Tivadar, Beregvármegye... II. kötet. 65. old. Lásd erről még: Haraszty Károly, Az Ungi református... 41–42. old.

¹² Bacsinszky Tivadar, A görög katolikus egyház. Ungvár és Ung vármegye. 132. old.

¹³ Csupán ezeknél a szerzőknél említődik a reformáció hatása az ukránokra.

parasztság szintjén állt közjogi állásuk, anyagi ellátottságuk és életformájuk szerint is. Egyes egyházi méltóságok paraszti státuszban éltek, mások, akik szabadoknak számítottak azok is adózott nemesi földeken éltek, a harmadik rész pedig valamilyen szinten a szerzett tulajdonuk önkényes adózás alá esett hasonlóan, mint a parasztoké, fizikai fenytést és börtönt is alkalmazhattak velük szemben.

Az egyházi személyek fiai (utódai) meg akarták szerezni az örökölt vagy az örökre bérbe adott földek részét, megőrizni az őket a paraszti sorból kiemelő egyházi címeket, nőültek, szentséget (vettek fel) fogadtak. Gyakran előfordult, hogy egy templomba 4,5,10 pap volt (élt) a családjával együtt. Úgy, mint a katolikus papok (nőtlenként) nem rendelkeztek a tizeddel, az egyházi adóval, ők földműves munkából tartották el magukat, az általuk nyújtott egyházi szolgálatok a nagy konkurencia miatt elhanyagolhatóak voltak. Püspöküknek nem volt katolikus főpapi státuszuk, földterületük (legalábbis a XVI. sz. -tól), teljesen szerényen éltek különböző egyházi adományokból. A szerzetesek fenntartásukat munkavégzéssel és alamizsnából biztosították.

A vagyontalan, nagycsaládos, paraszti munkával foglalkozó papság nem tűnt ki műveltségével sem. Ha az eddig rendelkezésünkre álló adatok alapján értékelünk a kulturális állapotuk a XVI-XVII. században lehangelő volt. Ennek oka avval is kapcsolatba hozható, hogy a politikai bajok, a magyarok, lengyelek, törökök közelsége miatt állandó, belső ellenségeskedés és zavar volt jelen még a XVII. század II. felében is, elnyomták bennük a törekvést a művelődéshez. Ahogy Szokolov I.I. megjegyzi, hogy a Déli- és Nyugati Rusz (Oroszország) ebben a tekintetben alacsonyabb szinten állt nem csak Lengyelországnál, de még az észak-keleti országrészénél is, ahol megmaradtak az ősi szláv irodalom emlékei...¹⁴ de milyen lehetett itt a képzés, ha még a Déli és a Nyugati Ruszban is hasonló visszhangról hallhatunk a XVI-XVII. században is.

Tjapinszkij V.N. antitrinitarius, amikor fordította az Evangéliumot belorusz nyelvre a kiadvány bevezetésében írt a papság iskolázatlanságáról és az őket körülvevő méltatlan körülményekről. Tjapinszkij V.N. iskolák alapítására hívja fel a figyelmet, értékelve a korabeli tudomány és a nyelvhasználat állapotát.¹⁵ Osztrozsszkij K.K. fejedelem Ipatii Potii püspökhöz

¹⁴ Соколов, И. И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII вв. М., 1880. с. 254

¹⁵ Карский Е. Ф. Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени. 2. „Старая западнорусская литература”. Петроград, 1921. с. 7; 1572 után lásd: ugyanott 37. old.

1593-ban intézett levelében a hittől való eltérésről, az igehirdetők megfáradásáról, a tudomány gyengeségéről és elnyomatásáról ír egyházi körökben.¹⁶ Zahar Komisztenszkij (1621) elmondja, hogy a főpapok a tudományban elmaradottak és egyszerűek voltak, akik pap létükre éheztek.¹⁷

Lehetséges, hogy valahol a kolostorokban voltak iskolák ahol tanították az olvasást, írást, a szertartások tökéletesítését és a hit alapjait. A jelentősebb rész otthon tanult a szüleiktől, tanulták az olvasást egyházi éneklést. Voltak persze emberek, akik maguk tanultak és nagyobb tudásra tettek szert elsősorban a Szentírásban és a dogmában. Ugyan akkor nem gondoljuk, hogy ők a papság tudásszintjére erős hatással lettek volna, mivel a papok tömege tudatlan volt. Egyszersmind a protestánsok fenyegető felhívásai,¹⁸ ha figyelembe vesszük a művelődés szomorú állapotát és a korabeli kárpátaljai terület művelődési szintjét a maga nemében világi és egyházi szempontból emelték azt. Ezért a mai Kárpátalja területén a protestáns kultúra terjesztése és fejlesztése kellett, hogy elősegítse az egyházi képzést is, mivel majdhogyan egyetlen vezetője volt a vallási propaganda irányainak. A kárpátaljai területen befogadták a külföldi kultúrát mint a protestáns művelődés gyümölcsét. Hiszen az akkori társadalmi-erkölcsi rendszer, nem annyira gyenge kísértéseket, mint inkább jótékonytárgyat lehetett fel a protestantizmusban. A saját életteremtő felvilágosult irányzatával, ami a legjelentősebb érdeme volt, a protestantizmusnak gyógyítható és bizonyára gyógyították is az erkölcsi zavarokat és betegségeket a pravoszláv papságnál. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy teljesen tiszta protestantizmus, amit látunk Nyugaton, nem alakulhatott ki a ruszin lakosságnál, mivel itt a nyugatihoz hasonló feltételek az egyházi, társadalmi, politikai életben többször kedvezőtlenül alakultak. Az ruszin (ukrán) vallási eszmék fő összetevője élesen eltért a nyugati vallási világnézettől, de ettől függetlenül a nép körében meghonosodott gondolkodásmód érintkezésbe került a protestáns tanítással. Ezen okok miatt a protestantizmusnak más irányt kellett követnie, fel kellett ruházni magát politikai és társadalmi jellemzőkkel, hogy megkaphassa a saját nemzeti formáját. Ezen kívül Udvardi Ignác¹⁹ helyesen jegyzi meg, hogy a

¹⁶ Сумцев Н. Иоанникий Галятовский, Киевская Старина. 1884. февраль, с.183

¹⁷ См. Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века Казань, 1898. с. 230

¹⁸ Ezekről a felhívásokról lásd: Соколов, И. И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII вв. М., 1880. с. 216–217

¹⁹ Udvardy Ignác, A protestantizmus köztörténeti fejleménye különös figyelemmel Magyarország- és Erdélyországra. Veszprém, 1847. 269., 299. old.

hagyományos és igazságos keleti pravoszláv egyház, a katolikus nyugattal ellenségeskedő. Különösen megerősödve a keresztes hadjáratok idejétől, mindig barátságtalanul viszonyult Rómához és a latinsághoz. Kemény tiltakozások és a protestánsok kifogásai a pápával szemben mindig is közel hozták őket a pravoszlávokhoz. Egyszersmind együtt érezve az igazságos és törvényszerű kifogásokkal, az érzelmi kitörések idején, természetesen a pravoszlávizmus és a katolicizmus a közös értékeikre utalnak. Közeledve a szövetséges pravoszláv egyházhoz a protestantizmus kihasználva az orosz/ukrán pravoszláv egyház gyakorlati hiányosságait hatást gyakorolt az egyházzal elégedetlen tömegekre és ellenállási mozgalom szervezésével tovább akarta gyarapítani a pravoszláv egyházzal szemben álló tömeget és igyekezett saját oldalára állítani azokat.²⁰ Ez a terv, ahogy láthatjuk nem teljesen sikerült. Egyszersmind nem nézve arra, hogy a pravoszláv egyházban a talaj még kevésbé volt előkészítve a reformációhoz, a monarhikus államrend gyengesége, vidékünk politikai széttagoaltsága, a pártosság ellenséges hangulata, a rablások emésztették az államiságot a XVII. század második felében. Szükségtelen bővebben tárgyalni mivel egyértelmű, hogy mindezenélunk ugyanúgy, mint nyugaton kedvezett a protestantizmusnak. Bizonyos politikai és társadalmi feltételek mellett lehettek volna egyforma egyházi mozgalmak, vagy jobbak. A nyugati egyházi mozgalom nálunk is megjelenhetett volna, mivel itt nálunk is megelhetett volna azt a talajt, amelyben a németországiéhoz hasonló körülmények között létrejött.²¹

Jelenleg előttünk egy nagyon nehéz és felelősségteljes kérdés rajzolódik ki: Hozzáférhető e a protestantizmus a ruszinok számára a jellemző, egyháztani, erkölcsi és szertartási szempontból? Luther egészen racionális egyháza nagyon szegény szertartásokban, szerény a szentek szempontjából. Ezzel együtt a ruszin nép a keresztyén hit igazságait, erkölceit értette és képviselte is azt. Ő a keresztyénységet úgy értette, mint életének és tevékenységének a kezdetét és a törvényt, továbbá mint életadó és megmentő erőt. Számára csaknem az egész keresztyénység a szertartásokban, a bonyolult szimbólumokban és a tekintélyes vallási rítusokban jelent meg. Nem csodálkozhatunk azon, hogy az összes protestáns tanítások a dogmától a szertartásokig érthetetlenek, furcsák és idegenek maradtak számára. Így nézett rá a nép, a nagy többség tömegestül. Az ukrán embernek, hogy protes-

²⁰ Lásd: Rác Péter, Vallási párhuzamok, Unió és még valami. Nagyvárad. 1842.

²¹ Lásd a munka II. fejezetét.

táns legyen elég volt megtagadnia a magas igazság ügyét és belső egyesülés jegyében a kereszténységet és Krisztust összekapcsolni. Ezen keresztül a Krisztussal való igaz párbeszéd segítségével az új vallás tanai érthetőek lettek volna számára, konkrét élő ábrázatok nélkül is, szólhattak a szívéhez az erkölcsi és vallási érzelmek, szertartások és szimbolika nélkül. Ilyen, a protestantizmus miszticizmusához hajlandóságot mutató személyeket vidékünk történetében már kimutattak, ha kevesen voltak is.

Hasonló tényeket támasztanak alá a következő források 1) Üzenet az Athosz hegyi Szent atyákhoz az oroszországi pravoszláv hívőktől és a magyar keresztényektől,²² 2) a Nyagovai Posztilla.²³ Vizsgáljuk először az elsőt, amelyet Mikitasz V.L. az első polemikus kötetként említ a XVI. századi ukrán (ruszin) irodalomban.²⁴ Ki volt az „Üzenet” szerzője és mivel kapcsolatban jelent meg? Petruszevics A. a „Poszlanyije” szerzőjeként Laski Jeromos (1496–1541) vajdát nevezte meg, aki I. Zsigmond lengyel király kancellárja is volt. Laski jó kapcsolatban volt Rotterdami Erasmussal, akivel levelezett és polemizált. Más kutatók elvetették Petruszevics elméletét és a Mocesti (Románia) származású Laskit nevezték meg szerzőnek, aki pravoszláv és román nemzetiségű volt, egyidejűleg Zápolya János erdélyi fejedelem kancellárjaként működött.²⁵ Ugyanakkor Mikitasz V.I., részletesen foglalkozva ennek a kérdésnek a kutatásával, arra a következtetésre jutott, hogy a „Poszlanyije” (Üzenet) inkább ruszin nyelven íródott, mint óoroszul. Szerinte a román Laski aligha tudta volna azt a nyelvet olyan jól, és ugyan úgy írhatta valamelyik vidékünkön élő ukrán-ruszin szerző – királyi hivatalnok is.²⁶ Ez az álláspont helyesnek tűnik számunkra. A lényeg, hogy Erdély fejedelme és a magyar király Zápolya János, (Magyarország egy részének királya) hivatalosan a magyarországi katolikus egyházat támogatták, de titokban együtt éreztek a reformációval, mivel két jelentős

²² Свенціцький І.С. Опис рукописів Народного дому з колекції А. С. Петрушевича, ч. II. Львів, 1911. с. 160., «Посланіє ко св. отцям горы Афонської от православних веры Російської и земли угорської христіан»

²³ Петров А. Л. Памятники церковно-религіозной жизни угрорусов XVI-XVII вв. Сборник Отделения русского языка и словесности. Російской Академии Наук, т. ХСІ, 2 с. 76; «Няговское поучение на евангелие». Nyágova ma Dobrajzске, falu a técsői járásban.

²⁴ Микитас В.Л. Давня література Закарпаття. Львів, 1968. с. 81.

²⁵ Петров Н.И. Западно-русские полемические сочинения XVI в. Труды Киевской Духовной Академии. II. 1894. с. 173.

²⁶ Микитас В.Л. Давня література Закарпаття. Львів, 1968. с. 83.

ellenséggel nézett szembe: I. Ferdinánddal, Magyarország egy részének királyával és a törökökkel. A törökök sikerei a harcmezőn, a politikában és Zápolya megingott helyzetéből kifolyólag el kellett ismernie a szultántól való függőséget, ezért 1529 végén VII. Kelemen pápa kitagadta a római katolikus egyházból. Daskevics N.P.²⁷ szerint ezután arra törekedett, hogy a pápa bizalmát visszaszerezze valamint, hogy az egyházi szembenállást a katolikusok, protestánsok és a pravoszlávok között Magyarországon megszüntesse. Zápolya a saját jegyzőjén, a Mocestiből való pravoszláv Laskin keresztül, 1530-1534 között fordult a hit ügyében az Athosz hegyi kolostor apátjához Gabrielhez. A válaszból csupán azt tudhatjuk meg, hogy a levél bekerült a király személyi levéltárába megőrzésre. Részben ezekről az iratokból és Laskinak az 1534. évi második üzenetéből megtudjuk,²⁸ hogy Luther tanai a kárpátaljai térség pravoszláv hívei között is elterjedtek. Luther tanaihoz magyar földön többen csatlakoztak és elfogadták azt. Úgy tartották, hogy egy hit, egy nyáj legyen és egy pásztor maga Krisztus, aki tiszta a bűntől, aki templomot épít a király jóváhagyása nélkül és híveket szerez a nép köréből. Ezekből a szavakból az is kilátszik, hogy a mai Kárpátalja területén korábban, mint Németországban létrejöttek a körülmények a keleti patriarchákkal való kapcsolatok ápolására²⁹ abból a célból, hogy nem csupán a nemrég született protestáns és a római katolikus egyházat akarták itt kibékíteni és kapcsolatba hozni, hanem a nyugati és a keleti keresztény világot általában. Folytatódott e tovább a levelezés és vezetett valamilyen gyakorlati fellépéshez, nem tudjuk.

A Nyagovai Posztillát, Horbjanszkij M.Sz. 1758-ban Nyagován átírta, az eredeti szövegre, amely az evangélium magyarázata volt.³⁰ Petrov

²⁷ Дашкевич Н.П. Чтение общества Нестора летописца. кн. IX. 4 отд. III. Сиб. 1914. с. 179.

²⁸ Az irat tartalma közölve volt: Возняк М. Кілька запитань до послання Ласка з 1534 р. і відповіді на нього. З НТШ, Т. с. XXVIII, 1919, с. 7–15.

²⁹ Lásd erről részletesebben: Udvardy Ignác, A protestantizmus köztörténeti, fejleménye különös figyelemmel Magyar- és Erdélyországra. Veszprém, 1847. 299–300. old.; Петров А. Л. Отзвук реформации в русском Закарпатье XVI в. — Прага, 1923; Дмитриев М. В., На світанку протестантизму (Свангельський рукопис XVI ст.). Матеріали... VIII. вып. Прага, 1923.

³⁰ Lásd: Nyagovai Posztilla, Petrov Alekszej által publikált szövegét. (Петров А., Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов. XVI – XVII вв. с. 89.; Поучение на Евангелие по Няговскому списку 1758 г. II. Иерея Михаила «Оборона верному человеку» Тексти./ Сборник Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, Т.ХСVII. 2. и последний. с. 1–226. Петроград, 1921. (Első kiadása: Петроград, 1914)

A. L. véleménye szerint az első evangélium (Nyagovai Posztilla) szerzője egy ukrán (ruszin) lelkész volt és eredetijének megjelenését a XVI. századra teszi.³¹ Ezért a Nyagovai Posztillát nevezhetjük a kárpátukrán nyelvjárás (dialektus) első kézírásos emlékének. A Posztilla tanai nem csupán a nyelvész számára érdekesek, hanem saját maga valóságában is, mint történelmi-kulturális forrás. Kirajzolódik benne a szerző világnézete, ami eltér az akkori kárpát-ukrán pravoszláv társadalom szellemétől.

A leglényegesebb pont az evangélium szerzőjének azon meggyőződése, hogy a szent evangéliumot, vagyis az Isten szavát, a népnek kell felajánlani saját anyanyelvén, hogy az megértse. Egyidejűleg felvetődik a kérdés, ami a szerző világnézetére is befolyással volt, főképpen azon szükség felismerése, hogy a szent evangéliumot, Isten szavát a nép számára is érthetővé kell tenni a nép nyelvén való használata által. Itt érdekes röviden megemlíteni azt, hogy honnan jött a törekvés a közeli kárpát-ukrán pravoszláv nép részéről, az akkori Litván-Lengyel államban.

Ennek a hitnek és egyháznak az egyházi-szláv a vezető szereve, amely évszázadok során a nép számára szent nyelv lett, amely állami nyelvvé erősödött. A nép nem volt bizonytalanságban, az egyházi nyelvben felismerte azt a természetes tulajdonságot, hogy a mindennapi nyelvhasználatnál feljebb álljon.³² A műveltebb emberek, akik a nép számára érthetővé szerették volna tenni az egyházi nyelvet, eltértek ezen szándékuktól, mivel megértették, hogy az elvont vallási alap gondolatoknak az átadása, amelyek különböző tájszólásban (kiejtésben) kiforratlan népnyelvben jelennek meg, igen nehéz. Ugyanakkor megértették azt, hogy az egyházi-szláv nyelv kapocs lehet más keleti pravoszláv népek között is, a moszkvaiakkal, a szerbekkel, a románokkal és bolgárokkal. Ahogy már az általunk idézett Zsiteckij megjegyzi, hogy a szláv nyelv érinthetlenségének gondolata az egyházi szertartásokban és az egyházi könyvekben egységes meggyőződésként jelenik meg az összes kisorosz íróknál a XVII. században.³³

Az egyházi nyelv szentsége még Kirilltől és Metódtól származik, akik terjesztették az írásbeliséget, a helyesírást. 1893-ban Szabó Eumén a

³¹ Петров А. Л. Матеріали для історії Угорської Русі. VIII. вып. Прага, 1923. с. 29–30.

³² Житецкий П.И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII веках. вып. I. Киев, 1889. с. 6.

³³ Житецкий П.И. Старинные воззрения русских людей на русский язык. – Киев, 1882 г., № 11, с. 284–285.

saját egyházi-szláv szöveggyűjteményében³⁴ vidékünkre vonatkozóan írja, hogy az egyházi-szláv nyelvet minden egyszerű ruszin ember szentnek és kimagaslónak tartotta és ma is annak tartja, amit az ősei hagytak rá. Innen ruszin népi konzervativizmus, amelyet a ma is gyakrabban alkalmaznak az egyházi írásokban, mint a civil életben. Innen az elidegenedése minden szövegtől, ami nem pravoszláv egyházi-szláv helyesírással íródott. A XIX. század végén a nép számára a könyvek és az egyetlen ukrán/ruszin folyóirat a „Lisztok” egyházi-szláv betűnyomattal és hagyományos egyházi-szláv helyesírással lett nyomtatva.

Ily módon még nem sokkal ezelőtt az ruszin népnél ugyan olyan a ragaszkodás az egyházi-szláv nyelvhez, mint amelyet a XVI-XVII. században figyelhetünk meg dél és nyugat Oroszországban. Ez a ragaszkodás évszázados hagyományt mondhat magáénak. Így a Nyagovói Posztilla átíróját, Horbjanszkijt nyilvánvalóan zavarta annak népi nyelvvezete és torzított hozzáírásaiban, a 230/a-233/b lapokon kéri az olvasókat, hogy javítsák ki a kézirat „hibáit,” szóvá teszi, hogy a műben nagyon egyszerűen van kifejezve a könyv gondolata.³⁵ De a XVII. században és még korábban is az ukrán lakosság között a litván-lengyel államban helyet kap más folyamat is – az Isten szavának közelítése a nép értelméhez a nyelven keresztül, többé-kevésbé megközelítve a mindennapi beszédet. Egyesek lehetségesnek tartották, hogy megőrizték az egyházi-szláv nyelvet az egyház használatában, a prédikációt pedig a nép nyelvén tartásák.³⁶ Ez a nézőpont persze nagyon mérsékelt volt – a római katolikus egyház féltékenyen őrizve a latin nyelv kizárólagos használatát az istentiszteleteken és az egyházi könyvekben, megtiltotta a híveknek az evangélikus írások olvasását, megengedte és gyakorolta azonban a prédikációt népi nyelven és ezentúl beleegyezett az úgynevezett kiegészítő istentiszteletekbe is.

³⁴ Хрестоматия церковно-славянских и угорусских литературных памятников... Унгвар, 1893. Мат. IV. 21–50.

³⁵ Itt Petrov Alekszej publikált anyagaira hivatkozhatunk, elsősorban: Петров А., Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов. XVI–XVII вв. Поучение на Евангелие по Няговскому списку 1758 г. II. Иерея Михаила «Оборона верному человеку» Тексти./Сборник Отделения русского языка и словесности Российской академии наук, Т.ХСVII. 2. и последний. Петроградъ 1921. 1–226. (Első kiadása: Петроградъ, 1914)

³⁶ Részletesen ilyen koncepcióról lásd: Житецкий, Очерк лит. ист... с. 39; Сумцев Н., Иоанникий Галятовский, Киевская Старина. 1884. февраль. с. 673.

Más ruszin emberek tovább mentek és szükségesnek ismerték el az Isten szavának, az evangéliumnak elérhetővé tételét a népek nyelvére az összes fordítások segítségével. Ahogy Alekszej Petrov is megjegyezte, hogy a népi nyelv behatolása a pravoszláv-egyházi területekre a nyugat európai reformáció eredménye, amely a XVI. század közepére elérte a litván-lengyel államot az ukrán/ruszin területekkel együtt.³⁷

A szent írás a nép nyelvén élő prédikáció – a protestantizmus alapja, amely Isten szavának megértését követeli. A Biblia lefordítása népi nyelvre a protestánsok számára a leghatékonyabb propagandává vált. A protestánsok biztosak voltak abban, hogy a Biblia mindenütt kiáll mellettük ahol annak olvasása terjed a nép körében, a jobban felvilágosodott (művelt) ruszin emberek között. Ők részesei voltak a reformációs mozgalomnak, bírálták a régi intézményeket, ami bizonyos szimpátiát váltott ki, de nem okozott formális elszakadást a pravoszláv egyháztól. A protestánsok ráébredtek, hogy ha szétesnek egymással ellenségeskedő elitekre gyengeségeiket észre veszi, a katolikus egyház, ami gyengítheti a kapcsolatot pravoszláv szövetségeseikkel.³⁸ A pravoszlávok kifejezték szimpátiájukat a protestánsok irányába. Szitrickij megállapítása szerint a kálvini gyűlésekre inkább mentek, mint a római-katolikus egyházhoz.³⁹ A „Peresztorohe”-ban,⁴⁰ Andrej Voznyeszenszkijnál olvassuk, hogy 1595 után a pravoszlávok közül sokan álltak át az eretnekekhez, ami alatt a kálvinistákat értette...⁴¹

Bármilyen is volt a pravoszlávok és a protestánsok rövid idejű és erőtlen közeledése a reformáció – pozitív vagy negatív – hatása történelmileg bizonyítható tény, ami felébresztette és megerősítette a pravoszláv egyházi öntudatot, valamint a szentírás lefordításának szükségességét népi nyelvre. Egyértelmű, hogy a mai Kárpátalja területén a reformációnak olyan hatással kellett hatnia a pravoszláviára, mint amilyen hatással volt a litván-lengyel államban. Nyilvánvaló, hogy a népi nyelv bevezetésére a templomokban határozott lökést adott a reformáció. Hogy alátámasszuk ezt a tapasztalatot elidőzünk a szerző egyik lényeges nézetével kapcsolatosan, amely egészen összeköti a protestantizmussal.

³⁷ Петров А. Л. Матеріали для історії Угорської Русі. II. вип. Прага, 1923. с. 63.

³⁸ Молниевский И., Александровский патриарх Мегетий Пигас І. Київ, 1872. с. 580.

³⁹ Харланпович З. Русские православные школы XVI... с. 213.

⁴⁰ «Перестороге» – 1606-ban íródott Lembergben.

⁴¹ Харланпович З. Русские православные школы XVI... с. 324.

A pravoszláv egyház tanítása szerint az Isteni kinyilatkoztatás terjed az emberek között és megmarad az igazi egyháznál a Szentíráson és a Szent hagyományon keresztül.⁴² Az utóbbit a templomba őrzik, a Szentlélektől⁴³ tanítatják az egyetemes zsinatok, a szent atyák és egyházi tanítók közvetítésével.⁴⁴

A protestánsok cáfolják a Szent hagyományt és az egyház tekintélyét. Ezek szerint Kálvin úgy véli, hogy a Szentírás a vallási megismerés egyedüli forrása. A Szentírás nem igényel észbeli bizonyításokat hanem hitelesül a Szentlélek igazolásában.⁴⁵ Pusztán kitaláció, hogy csupán az egyház ítélkezhet a Szentírásról.⁴⁶

A szentbeszéd szerzője szerint semmilyen teológiai érvelést a felismerés forrásáról az isteni kinyilatkoztatás nem enged meg, semmilyen alapon a pravoszláv vagy a protestáns lélekben nem nyilvánítja ki. A protestánsokkal való eszmei közösséget elhallgatták, tanúskodik: sehol nem hivatkozik az egyház tanításaira,⁴⁷ sem az egyetemes zsinatok tekintélyére, sem az atyák és egyházi tanítók tekintélyére. Ezzel szemben sok helyen ismétli minden biztonnyal, hogy az „igaz hit”, az igazi Jézusi tanítás, az Isten szaván keresztül az evangéliumból ismerhető meg... Létezik igaz törvénykezés és Istentől elfordult törvénykezés, amitől meg kell védeni magunkat, mivel Isten ránk hagyta a Szentírást, az evangéliumot az apostolok cselekedeteiről és Dávid zsoltároskönyvét. Innen megtudhatjuk, hogy a törvénykezés nem Jeruzsálemből, Rómából, Bizáncból vagy a Moszkvából származik, hanem ránk, Krisztus utódaira hagyták azt, ami a Szentírásban van leírva.⁴⁸ A tudomány Isten szavaiból való, a tudomány Isten szava – a Szent evangélium nélkül nem menthessük meg lelkünket...⁴⁹

⁴² Катехизис Филарета. Petrov Alekszej magyarázataival lásd: 1909. 9. old. (Lásd: Пространный христианский катехизис Православной Католической Восточной церкви. М. 1908.)

⁴³ Kálvin János, A keresztény vallás rendszere. Pápa 1909. 64–74. old.

⁴⁴ Никитский С. Вера православной восточной греко-российской церкви по её символическим книгам. М., 1887. с. 4–10

⁴⁵ Kálvin János, A keresztény vallás rendszere. I. rész. Pápa, 1909. 64–74. old.

⁴⁶ Ugyanott. 655–660. old.

⁴⁷ A pravoszláv olvasók a XVIII. században felfigyeltek erre és a kéziratban néhány helyen beírást tettek a pravoszláv tanítások jegyében. 65. lap, 80. lap, és ehhez hasonlóan a 11., 66a, 138a, 179b, – lásd a kézirat leírásait.

⁴⁸ Петров А. Л. «Материалы для истории Угорской Руси» 1914. с.151.

⁴⁹ Ugyanott. 14., 51., 189. old.

Feltételezzük, hogy a Nyagovai Posztilla jelentősen közrejátszott a reformáció hatására az isteni igazság kinyilatkoztatásában. A Nyagovai Posztilla tanulmányozása eredményeképpen Petrov Alekszej a következő következtetésekre jutott: 1. A szentbeszéd (Posztilla) szerzője egy pravoszláv orosz lelkész, volt Máramaros megye területéről és látásmódja (világnézete) az őt felnevelő pravoszláv egyház nézeteiből táplálkozik, de 2. nézeti erősen a reformáció szellemi hatása alatt álltak, ami tudatosította számára a népi nyelv és a ráépülő új és élő prédikáció (szentbeszéd) bevezetésének fontosságát az egyházba, továbbá 3. hozzájárultak a vallás belső lelki úton történő megértéséhez, nem külsőségek, szertartások útján, ami jelentős mértékben eltávolította az akkori pravoszláv társadalomtól, lehetséges, hogy 4. a protestantizmushoz való közeledés megmutatkozott a pravoszláv gondolkodásmódban nem csupán a szertartásra, de a dogmára vonatkozóan is; 5. részéről nem vezetett más meghatározott irányzatához a protestantizmusnak például a kálvinizmushoz; 6. a szerző csupán általánosan fogadta be a reformáció szellemét.

Figyelembe véve a fent említetteket, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a reformáció a ruszin lakosságra is hatással volt. Ugyanakkor megfelelő feltételek mellett, csak a kiválasztott tehetséges személyiségek, akik közeli kapcsolatban álltak a protestánsokkal, tudtak kölcsönözni az eszmeiségükből. A nép gondolkozására a protestantizmus távolról is hatott, észrevehetően nem zavaróan, alig érzékelhetően, de felkeltette a szunnyadó szellemi erőket, gerjesztette a tudás iránti törekvésüket annak a megértésére, amit végül nem vettek át ezekből a tanokból. A protestánsok által a nép körében terjesztett különböző polemikus művek, a ruszin népet inkább megingathatatlanul a pravoszlávok igazhitűségéről és az összes többi vallással szembeni fölényéről győzték meg, az egyén és a pravoszlávok tisztaságának erős mentsváraként szolgáltak, elfordították őket a protestantizmus hatásaitól.

Felhasznált forrás- és irodalomjegyzék

FORRÁSOK:

- F.10, (Bereg vármegye főispánjának iratai) op. 1.
- F.4, (Ung vármegye főispánjának iratai) op.17.
- Beregszászi református anyakönyvek. 1736–1786.
- Kassai domonkos – rendi levéltár hivatalos másolata a Leleszi Konvent aktáiból. N 30.
- Tractus jegyzőkönyve, (Nyilván a Munkácsi Egyházkerület Gyarmathy féle jegyzőkönyvéről van szó, vagy a Beregi Egyházkerület jegyzőkönyve)

MAGYAR NYELVŰ IRODALOM:

- Acsády Ignác, A magyar birodalom története. (1490–1903). II. kötet. Bp. 1903.
- Acsády Ignác, A magyar nemesség birtokviszonyai a mohácsi vész után. Bp. 1890.
- Arany János, Elbeszélő költemények. Nagyidai cigányok. Hósköltemény négy énekben. 1851. I ének, 2. és 6. versszak.
- Asztalos Miklós, A Wittenbergi egyetem és a magyarországi kálvinizmus. A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. Bp. 1932.
- Asztalos Miklós, A Wittenbergi egyetem hallgatóinak idegen nyelvismertete a XVI. században. Egyetemes Philologiai Közlöny, 1934. 1–11 old.
- B.S. Erdély történetére vonatkozó regeszták. Történelmi Tár, 1892.
- Bacsinszky Tivadar, A görög katolikus egyház. Ungvár és Ung vármegye, Szerk. Csikvári Antal, Bp. 1940.
- Balogh Ferenc, A magyar protestáns egyháztörténelem részletei. Debrecen, 1872.
- Barcsa János, A tiszántúli ref. egyházkerület története. I. kötet. Hajdúnánás, 1906.
- Bauhofer János György, Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn. Berlin, 1854.
- Berecz Sándor, Magyarország művelődésének története. Szentes, 1905.

- Blanár Ödön, Az Ungvári kir. katolikus főgimnázium háromszázados története. 1613–1913. Ungvár, 1913.
- Bod Péter, Magyar Athenas. 1766.
- Borovszky Samu, Csanád megye története. Bp. 1896.
- Borzsák István, A magyarországi Melancthon recepció kérdéséhez. Irodalomtörténeti Közlemények, 1965. 4. sz.
- Budai Ézsaiás, Magyar Ország históriája a mohácsi veszedelemtől fogva Buda visszavételéig. Debrecen, 1808.
- Bunyitay Vincze, A hitújítás történetéből. Századok, 1887.
- Bunyitay Vincze, A váradi püspökség története alapítástól a jelenkorig. Nagyvárad, 1883. I. kötet.
- Corpus Juris Hungarica. Magyar törvénytár 1000–1526. Bp. 1899. II. kötet.
- Czirbusz Géza, Magyarország a XX. évszázad elején. Temesvár, 1902.
- Csánky Dezső, Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kötet. Bp. 1890.
- Csomár Zoltán, A református egyház. Ungvár és Ung vármegye, Szerk. Csikvári Antal, Bp. 1940.
- Csuday Jenő, A magyarok történelme. Szombathely, 1891. II. kötet.
- Doby Antal, A homonnai Drugeth-gimnáziumról. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez. 1898. IV. évf. I. rész. 319–321., II rész. 354–356. old.
- Endes Miklós, Erdély három nemzete és négy vallása autonómiájának története. Bp. 1935.
- Esze Tamás, A Debreceni Disputa. A Második Helvét Hitvallás és Méliusz életműve című kötetben. Budapest, 1967.
- Esze Tamás, Kálmáncsehi Sánta Márton Sátoraljaujhelyen. ITK, 1970. 5–6. sz.
- Fabó András, Monumenta evangelicorum Aug. conf. in Hungaria historica. III. kötet. Pest, 1865.
- Fabritius Károly, Oklevelek a magyar reformáció korából. Történelmi Tár. 1881.

- Fabritius Károly, Oklevelek a Magyarországi reformáció korából. Történelmi Tár, 1881. II. füzet.
- Fehér Mátyás, A beregszászi domonkos rendi kolostor története 1327–1556, Kassa, 1944.
- Fehér Mátyás, Új magyar Múzeum. IV. kötet II. (VIII) füzet. Kassa 1944.
- Fejes István, A sátoralja-ujhelyi ev. ref. egyház története 1522–1889-ig. Sátoralja-Ujhely, 1889.
- Fraknói (Frankl) Vilmos, A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873.
- Fraknói Vilmos, Magyar országgyűlések... Bp. 1974. III. kötet.
- Fraknói Vilmos, Magyar országgyűlési emlékek. III. kötet. Bp. 1876.
- Fraknói Vilmos, Magyarország a mohácsi vész előtt a pápai követek jelentései alapján. Bp. 1884.
- Fraknói Vilmos, Melancthon és magyarországi barátai. Századok, 1874.
- Franc Mehring, Tanulmányok a német történelemről. Bp. 1981.
- Frankl Vilmos, A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873.
- Frankl Vilmos, A magyar nemzet története II. füzet. (1301–1526) Bp. 1872.
- Frankl Vilmos, A magyar nemzet története. III. füzet. (1526–1825) Bp. 1873.
- Franz Mehring, Tanulmányok a német történelemről. Bp. 1981.
- Friedensburg W. Gesichte der Universitat Wittenberg. Halle 1917. V. fejezet – Übergang an die Albertiner. Der Kryptokalvinizmus in Wittenberg.
- Geleji Katona István, Praeconium Evangelicum. Gyulafehérvár, 1638.
- Haner György, Historia ecclesiarum Transylvanicarum. Francfurt et Lipsae, IV. 1694.
- Haraszty Károly, Az Ungi református egyházmegye. Adalékok az ungi református egyházmegye történetéhez. Nagykapos, 1931.
- Hatvani (Horváth) Mihály, Az Anjouk alatti kereskedelmi történetünkhöz. Magyar Történelmi Tár. VII. 1860.

- Hatvani Mihály, Magyar történelmi Okmánytár a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria II. Pest, 1858.
- Heltay Gáspár, Háló Kolozsvár. 1570. Kiadta Trócsányi Zoltán, Régi Magyar Könyvtár. 36. sz. Bp. 1915. Hermann David, Annales Eccles. Rer. Transylv. (Amelyben a szász egyháznak történetét írta meg 1520-tól 1659-ig) 1659.
- Hodinka Antal, A munkácsi görög katolikus püspökség története. Bp. 1909.
- Horkay Lajos, Beszélő kövek. A Salánki Református Egyház története és Salánk múltja. Rozsnyó, 1936.
- Horváth János, A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete. Bp. 1953. Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. I–III. kötet. Ungvár. 1881–1882.
- Horváth K. Vince, S.-A -Újhely legrégebb szabadalom-levelei. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. III. évf.
- Hunfalvy Pál, A magyar huszitákról. Budapesti Szemle, 45 kötet. VIII. Bp. 1886.
- Ipolyi Arnold, Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Budapest, 1875.
- Kálvin János, A keresztyén vallás rendszere. I. rész. Pápa, 1909.
- Kapás L. Aurél, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéről. IV. évf. Sátoraljaújhely, 1898.
- Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1520–1529. I. kötet. Bp. 1902.
- Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1530–1634. II. kötet. Bp. 1904.
- Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1535–1941. III. kötet. Bp. 1906.
- Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1542–1547. IV. kötet. Bp. 1909.
- Karácsonyi János, Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából. 1548–1551. V. kötet. Bp. 1912.

- Károlyi Árpád, Fráter György levelezése. Bp. 1881.
- Karsa Ferenc, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez. III. évf. 1897.
- Kathona Géza, Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből. Bp. 1974.
- Katona István, *Historia critica regum Hungariae*. XIX. kötet. Buda, 1793.
- Kazinczy Ferenc, Magyar régiségek és ritkaságok. Pest, 1808.
- Kemény Lajos ifj., Művelődéstörténeti adatok. Kálmáncsehy Márton éleétéhez. 1557. augusztus 12-ei jelentés. Történelmi Tár, 1890.
- Kemény Lajos, A reformáció Kassán. Kassa, 1890–1891.
- Kemény Lajos, Szegedy Gergely életéhez. Irodalomtörténeti Közlemények. 1912.
- Kemény Lajos, Zempléni vonatkozású iratok Kassa város levéltárában. Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. XVIII. kötet. 1913.
- Kemény Lajos, Zempléni vonatkozású iratok Kassán. (1383–1648) Adalékok Zemplén vármegye történetéhez. 1912. XVII. kötet.
- Kiss Áron, A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp. 1881.
- Komáromy András, Hamispénzverő főurak. Homonnai Gábor mesterkedése Jeszenő várában 1551-ben. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéből. 1899.
- Komáromy András, Nyalábvár és uradalma. Századok, 1894.
- Kondor Balázs, A Beregszászi Helvetica Confessiós Ecclesiának a reformációtól fogván való dolgainak rövid és Summás leírása. 1782.
- Kopás L. Aurél, Történeti jegyzetek Zemplén vármegyéről. Adalékok Zemplén-Vármegye Történetéhez, Sátoraljaújhely, 1898. IV. évf.
- Köhler Walther, Zwingli und Luther. Leipzig, I. kötet. 1924.
- Kúr Géza, A Komáromi Református Egyházmegye. Pozsony, 1936.
- Kutthassy J., A hódoltsági terület adózásáról. Századok, IV. füzet, 1899.
- Lampe Ember (Fridrich)-Debreceni Ember Pál, *Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transsylvania. Trajectum ad Rhenum*. Utrecht, 1728.

- Lányi Károly magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor, II. kötet. 1526–1848. Esztergom, 1869.
- Lányi Károly, Magyarföld egyháztörténete. Ausztria-házi korszak. I. kötet (1526–1604) Nagyszombat, 1844.
- Lehoczky Tivadar, Beregvármegye monographiája. I–III. kötet. Ungvár, 1881–1882.
- Lehoczky Tivadar, Munkács város új monográfiája. Munkács, 1907.
- Loesche György, Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országaiban. Fordította: S. Szabó József, A helvét irányú reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben. Debrecen, 1912. (Ismertetés: Történelmi Szemle, 1914.)
- Wenzel Gusztáv, Magyar diplomáciai emlékek az Anjou-korból. Bp. 1875. II. kötet.
- Magyar Törvénytár. Corpus Juris Hungarici. 1000–1526. Bp. 1898.
- Maksay Ferenc, Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon. Bp. 1958.
- Mályusz Elemér, Zsigmondkori oklevéltár. (1387–1399) I. kötet. Bp. 1951.
- Marczali Henrik, Nagy Képes Világtörténet. VI. kötet. 35. füzet.
- Marczali Henrik, Nagy Képes Világtörténet. A hűbériség és a keresztes hadjáratok kora. VI. kötet. 95. füzet, év nélkül.
- Mathias Flacius, Scriptum Contra Primatum Papae, Ante Annos 100 Compositum. Item Matthiae Flacij Illyrici de Eadem Materia. Magdeburg, 1550.
- Medgyesi Somogyi Zsigmond, Magyarország főispánjainak története 1000–1903. Ung-Bereg vármegyére vonatkozó rész. Bp. 1903.
- Melanchton Fülöp, Loci communes rerum theologicarum. Wittenberg, 1521.
- Mészáros Károly, Ungvár története a legrégebb időktől máig. Pest, 1861.
- Mikó Imre, Erdélyi történelmi adatok. Kolozsvár, 1855. I. kötet.
- Nagy József, A reformációt előkészítő körülmények Magyarországon. Sárospataki Füzetek, V.

- Nemeskürty István, Adalékok Bornemissza Péter „Ördögi kísértetek” c. művéhez. Irodalomtörténet, 1951.
- Pápai Páriz Ferenc, Rudus Redivivum seu Breves Rerum ecclesiasticarum Hungaricarum juxta & Transylvanicarum inde a prima Reformatione Commentarii. Quâ potuit fidelitate & curâ collecti, expositi, & prout gestae, consignati. Cibinii, 1684.
- Papp Gusztáv, Kálmáncsehi Sánta Márton. Doctori értekezés. Bp. 1935.
- Pázmány Péter, Isteni igazságra vezérlő kalauz. Bp. 1897. III. könyv. 6. rész.
- Peleskey Sándor, A viski református egyház története. Beregszász, 1925.
- Péterffy Károly, Sacra Concilia Ecclesiae romano-catholicae in Regno Hungariae celebrata. I. kötet. Pozsony, 1741.
- Petrus Monedukatus Lascavius (Laskói Csókás Péter). De Homine magnó illo in rerum nature miraculo. Wittenberg, 1585.
- Pintér Jenő, A magyar irodalom története. II. kötet. Bp. 1930.
- Pokoly József, A protestantizmus hatása a magyar állam életére. Bp. 1910.
- Pokoly József, Az erdélyi református egyház története. Bp. 1904. I. kötet.
- Pokoly József, véleménye ugyanis éppen ez. Lásd: A protestantizmus hatása...
- Prónay Dezső – Stromp László, Magyar Evangélikus Egyháztörténeti Emlékek. Bp. 1905.
- Rácz Károly, A zarándi egyházmegye története. Arad, 1880.
- Rácz Péter, Vallási párhuzamok, Unió és még valami. Nagyvárad. 1842.
- Régi Magyar Levelestár, 1534–1630. I. kötet. Bp. 1981.
- Régi Magyar Levelestár, 1630–1711. II. kötet. Bp. 1981.
- Révész Imre, Dévai Bíró Mátyás első magyar reformátor életrajza és irodalmi művei. Pest, 1863.
- Révész Imre, Erdösi János magyar protestáns reformátor, különös tekintettel némely magyar tudósok balvéleményére. Debrecen, 1859.

- Révész Imre, Magyar Protestáns és Iskolai Figyelmező. II. 1871, III. 1872.
- Révész Imre, Magyar Református Egyháztörténet. Debrecen, 1938.
- Révész Imre, Magyar tanulók Wittenbergben Melanchton haláláig. Történelmi Tár, 1859.VI. kötet.
- Réz László, A Drugethek és Homonna reformációja. Sátoraljaújhely, 1899.
- Ribini Joannes, Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae. I–II. kötet. Pesonii, 1787.
- Ribini Joannes, Memorabilia Augustanae Confessionis in Regno Hungariae, a Ferdinando I Usque Ad III. I. kötet. 1787.
- S. Szabó József, A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában. Bp. 1923.
- S. Szabó József, Debreceni és Sárospataki papok a reformáció századában. Debrecen, 1916.
- Schmitth Miklós, Archiepiscopi strigoniensis. II. kötet. Tyrnavia, 1758.
- Schulek Tibor, Kálmáncsehi Márton „Éneklések könyve” ITK, 1970. N 3. 346–352.
- Schwartner Martin, Statistik des Königreichs Ungarn. Ein Versuch. 1. Aufl., Pest, M. Trattner, 1798.
- Sinay Miklós, A magyar- és erdélyországi reformáció története 1564-ig. Latinul és magyarul. Debrecen, 1911.
- Sinay Miklós, Historia ecclesiastica. Sárospataki Füzetek. 1859.
- Skarica Máté, Szegedi István élete. Fordította: Faragó Bálint. Mezőtur, 1906.
- Sólyom Jenő, Új adalékok Dévai Mátyás tiszántúli működéséhez. ITK. 1960. 64. évf. 1. sz.
- Soós Kálmán, Egy kárpátontúli eretnek. (Egri Lukács és területünk) Kárpáti Igaz Szó, 1984. június 3.
- Soós Kálmán, Vidékünk diákjai Európa egyetemlein a XVI. században. Kárpáti Kalendárium. 1985.
- Szabó István, Ugocsa megye. Bp. 1937.

- Szalay László, Magyarország története. IV. kötet. 17. könyv. 1540–1564. Lipcse, 1854.
- Hampel József, A Drugethek őseiről. Századok, 1881. 133., 207. old.
- Kiss Áron, A református zsinatok végzései. Századok, 1881. 620. old.
- Székely György, A huszitizmus és a magyar nép. Századok, 1956. 4–6. sz.
- Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben. Kolozsvár, 1839.
- Széll Farkas, Magyar református lelkészek a XVI. és XVII. századokban. II. közlemény. Debreceni Protestáns Lap. 1897.
- Szenci Molnár Albert, Keresztyén religióra és igaz hitre való tanítás. Dedikáló levél. Hannovia, 1624.
- Szentiványi Márton, Dissertatio Paralipomenica rerum memorabilium Hungariae. Nagyszombat, 1669.
- Szikszai Aladár, A haladás leple alatt. Ungvár, 1972.
- Szilády Áron, XVI. századbeli magyar költők művei. Régi Magyar költők Tára. IV. kötet. Kiadja az MTA. 1540–1575. Bp. 1883.
- Szilády Áron, Szegedi K. Istvánnak a török ragságból kiszabadulásáért való hálaadása, A magyaroknak siralmas éneke a tatár rablásról. Régi Magyar Költők Tára. Budapest, 1896. V. kötet.
- Szilágyi Sándor, A magyar nemzet története. 1526–1608. V. kötet. Bp. 1897.
- Szilágyi Sándor, Adalékok Magyarország kapuzám szerinti adózása ismeretéhez a török uralom idején. Magyar Történelmi Tár, XIII. Pest, 1867.
- Szilágyi Sándor, Erdély története. I. kötet. Pest, 1866.
- Szilágyi Sándor, Erdélyi országgyűlési emlékek I. kötet. Bp. 1875.
- Szirmay Antal, Notitia historica, politica, oeconomica montium et locorum viniferorum comitatus Zempléniensis. Budae, 1804.
- Soltész János, A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. Kopácsi István. 1530 körül. Sárospataki füzetek. 1864.
- Tabódy József, Munkács múltja és jelene Magyarország történetében. Pest, 1860.

- Teutsch Friedrich (Tents Frigyes), Die kirchliche, Verhältnisse Siebenbürgens. Halle. 1906.
- Toldy Ferenc, Magyar költészet kézikönyve. Pest, 1855.
- Tomori Sándor, A chinai vallásrendszerek. Sárospataki füzetek. 1861.
- Tóth Ferenc, Romlott fal felépítése. 1800.
- Tóth Ferenc, A helvetziai vallástételt követő túlatizsai superintendenciában élt reformatus püspökök élete e jelen való időkig lehozva. Győr, 1812.
- Tóth-Szabó Pál, A Cseh-huszita mozgalmak és uralom története Magyarországon. Bp. 1917.
- Udvardy Ignác, A protestantizmus köztörténeti fejleménye különös figyelemmel Magyarország- és Erdélyországra. Veszprém, 1847.
- Ungvár és Ung vármegye. Szerk: Csikvári Antal, Bp. 1940.
- Varjas Béla, Kovacsóczy Farkas feljegyzései és Szegedi Gergely. ITK, 1970. 74. évf. 2. sz.
- Verancsics Antal összes munkái. Szerk: Szalay László, Magyar történelmi emlékek. IV., VI. kötet. Pest, 1857–1860.
- Warga Lajos, A keresztyén egyház történelme. A reformáció előtti korszak. I. kötet. Sárospatak, 1880. (II. kiadás 1906)
- Warga Lajos, A keresztyén egyház történelme. A reformáció utáni korszak. II. kötet. Sárospatak, 1887. (II. kiadás 1906)
- Wenzel Gusztáv, Magyar diplomaciai emlékek az Anjou-korból. II. kötet. Bp. 1875.
- Zoványi lexikon – Zoványi (Krausz) Jenő, Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon, Szerk: dr. Ladányi Sándor. Bp. 1977.
- Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon 1565-ig. Bp. 1921.
- Zoványi Jenő, A reformáció Magyarországon a mohácsi vész után a protestáns irányú rendelkezések megindultáig. Protestáns Szemle, 1916. évf.
- Zsilinszky Mihály, A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. I. kötet. Szarvas, 1881.; II. kötet. 1891.; III. kötet. 1893.; IV. kötet. 1897.
- Zsilinszky Mihály, A magyarhoni protestáns egyház története, a művelt közönség számára. Bp. 1907.

- Zsilinszky Mihály, Egyháztörténeti emlékek Zürich városi könyvtárból. Sárospataki füzetek, 1866. évf.

UKRÁN NYELVŰ IRODALOM:

- Агафонов В. П. ред. Атеистическое воспитание: вопросы и ответы. М. 1983.
- Возняк М. Кілька запитань до послання Ласка з 1534 р. і відповіді на нього. З НТШ, Т. с. XXVIII, 1919.
- Гранчак І, Пальок, Місто над Ужем. Історичний нарис, Ужгород, 1973.
- Дашкевич Н.П. Чтение общества Нестора летописца. кн. IX. 4 отд. III. Сб. 1914.
- Дмитриев М. В., На світанку протестантизму (Євангельський рукопис XVI ст.). Матеріали VIII. вып. Прага, 1923.
- Житецкий П. И. Очерк литературной истории малорусского наречия в XVII и XVIII веках. вып. I, Киев, 1889.
- Житецкий П. И. Старинные воззрения русских людей на русский язык. Киев, 1882. № 11.
- Капелюш Ф. Д. Религия раннего капитализма. М. 1931.
- Карский Е. Ф. Белорусы. Т. III. Очерки словесности белорусского племени. 2. „Старая западнорусская литература”. Петроград, 1921.
- Катехизис Филарета. Petrov Alekszej magyarázataival. 1909.
- Коломиец И.Г. Очерки по истории Закарпатья. Пряшев, 1955.
- Лелекач М.М. Процесс закріпачення Закарпатського селянства в XI–X ст. Наукові Записки УжГУ. Т. XXIX. Ужгород, 1957.
- Лившиц Г. М. Очерки историографии Библии и раннего христианства. Минск, 1970.
- Любович Н. Н. История реформации в Польше. Кальвинисты и антиринитории. Варшава, 1883.
- Микитась В. Л. Давня література Закарпаття. Львів, 1968.
- Молниевский И., Александровский патриарх Мегетий Пигас I. Кіїв, 1872.

- Никитский С. Вера православной восточной греко-российской церкви по её символическим книгам. М. 1887.
- Пах Ж. П. Возникновение и развитие помещичьей торговли и товарного производства в Венгрии в XVI. в. Сб. Средние века, вып. 31. Петербург. 1968. с. 307–320.
- Петров А. Л. Отзвук Реформации в русском Закарпатье XVI в. Прага, 1923;
- Петров А., Памятники церковно-религиозной жизни угро-русов XVI – XVII вв. Поучение на Евангелие по Няговскому списку 1758 г. II. Иерея Михаила «Оборона верному человеку» Тексти./Сборник Отделения русского языка и словесности Российской Академии наук, Т.ХСVII. 2. и последний. Петроградъ 1921. 1–226.
- Петров А. Л. «Материалы для истории Угорской Руси» Сб., 1905–1914, т. I–VII; т. VIII–IX. Прага, 1923–1932.
- Петров А. Л. Памятники церковно-религиозной жизни угрорусов XVI–XVII вв. Сборник Отделения русского языка и словесности. Росийской Академии Наук, т. ХСI, 2. «Няговское поучение на евангелие».
- Петров Н. И. Западно-русские полемические сочинения XVI в. Труды Киевской Духовной Академии. т. II. 1894.
- Покровский М. Н. Очерк истории русской культуры. Том. 11, Петербург, 1923.
- Пространный христианский катихизис Православной Католической Восточной церкви. М. 1908.
- Сабов Е. И. Хрестоматия церковно-славянских и угрорусских литературных памятников. Мат. IV. Унгвар, 1893.
- Свенціцький І. С. Опис рукописів Народного дому з колекції А. С. Петрушевича», ч. II. Львів, 1911.
- Соколов, И. И. Отношение протестантизма к России в XVI и XVII. вв. М. 1880.
- Ставровський О. Словацько-українське прикордоння до 18. століття. Пряшів, 1967.
- Сумцев Н. Іоанникий Галятовскій, Кіевкая Старина. 1884. февраль.

- Тонди А. Иезуиты. М. 1955.
- Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII. века. Казань, 1896.
- Чебан С. Н. Досифей митрополит Сочавский и его книжная деятельность. Киев, 1915.
- Чистозвонов А. Н. Роль кальвинизма в Нидерландской буржуазной революции XVI. в. См. в Сб. Средние века. Вып. 33. М. 1977.

ПОШИРЕННЯ ТА ЗМІЩЕННЯ РЕФОРМАЦІЇ
НА СУЧАСНІЙ ТЕРИТОРІЇ ЗАКАРПАТТЯ
(1517–1600 pp.)

Наукове видання
Науково-дослідного центру ім. Тіводора Легоцького при
Закарпатському угорському інституті ім. Ференца Ракоці II

2017

Автор:
Калман Шовш

Редактор:
Юрій Чотарі

Рецензент:
Ференц Радванські

Коректура: *Андрея Густі-Качур*
Верстка: *Олександр Добош*
Обкладинка: *Олександр Добош, Імре Сакал*
Відповідальний за випуск: *Льдіко Орос,*

Видавництво: ТОВ «РІК-У»
88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36
*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року*

Здано до складання: 04.03.2017. Підписано до друку 16.05.2017.
Папір офсетний. Ум. друк. арк. 11,7. Формат 70x100/16. Тираж 200.

Друкарня: ПП Лац Ч. С. м. Берегово, пл. Кошута 4.

Ш – 79 Шовш Калман

**Поширення та зміцнення реформації на сучасній території
Закарпаття (1517–1600 рр.)** / Редактор: Юрій Чотарі – Ужгород:
ТОВ «РІК-У», 2017. – 144 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7404-42-1

У книзі висвітлені питання історії Угорщини під час реформатського руху, з акцентом на теперішню територію Закарпаття. Автор характеризує політично – економічний стан і людські фактори, які сприяли розповсюдженню нового релігійного вчення у XVI. ст. Реальний стан у державі – відносини двох королів, турецького султана до трансільванських князів та інше позитивно впливали на розповсюдження реформації серед угорського населення нашого краю. У другій главі охарактеризовані центри реформатського руху і роль великих магнатів у процесах реформації. Остання глава висвітлює вплив реформації на слов'янське населення краю.

Для дослідників-істориків, учителів, студентів, краєзнавців, усіх, хто цікавиться минулим рідної землі.

УДК: 94(439)"1500"

ББК: 63.3(4Уго)